

Институт за икономически изследвания при БАН

ГОДИШЕН ДОКЛАД 2016

**ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И
ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ:
ОЦЕНКИ И ОЧАКВАНИЯ**

Тема на фокус:

**„Аграрният сектор като фактор за
икономическото развитие на България”**

**Горекс Прес
София, 2016 г.**

В доклада е анализирано състоянието на икономиката на България през 2015 г. и са очертани перспективите за развитието ѝ в средносрочен план. Акцентирано е върху развитието на аграрния сектор и политиките му с оглед оценка на неговия потенциал като фактор за икономическо развитие и растеж.

Анализът и прогнозните оценки са предназначени за широк кръг специалисти и преди всичко за държавните институции, организациите на работодателите и работниците, общинските и местните управленски структури, неправителствени организации, научната общност и широката общественост. Изводите за макроикономическото развитие и политиките са насочени към възможностите за усъвършенстване.

Оценките и прогнозите са експертни и изразяват вижданията на авторския колектив.

Докладът е обсъден от Експертен съвет и приет от Научен съвет в Института за икономически изследвания при БАН.

Изразяваме благодарност за направените бележки и препоръки на членовете на Експертния и на Научния съвет към ИИИ при БАН.

Научни рецензенти – проф. д-р *Татяна Хубенова-Делисивкова*, проф. д-р *Искра Христова-Балканска*, проф. д-р *Дарина Русчева*

Отговорни редактори – проф. д-р *Искра Белева* и проф. д-р *Митко Димитров*

Авторски колектив:

Проф. д-р Искра Белева
Увод / Част първа – II (8) / Част трета

Доц. д-р Виктор Йоцов
Част първа – I (1), II (3)

Иглика Василева
Част първа – I (2), II (1)

Ас. Недялко Несторов
Част първа – II (2)

Доц. д-р Григор Сарийски
Част първа – II (4), II (6)

Гл. ас. д-р Емил Калчев
Част първа – II (5)

Любомир Димитров
Част първа – II (7)

Проф. д-р Веселин Минчев
Част първа – II (9)

Проф. д-р Георги Шопов
Част първа – II (9)

Доц. д-р Йордан Калчев
Част първа – II (9)

Доц. д-р Огнян Боюклиев
Част втора

Предпечатна подготовка – *Диана Димитрова*

Издателска къща „Горекс Прес“

ISBN 978-954-616-260-1

ISSN 1314-8893

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ	4
УВОД	5
ЧАСТ ПЪРВА. ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И СРЕДНОСРОЧНИ ОЧАКВАНИЯ ...	11
<i>I. ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И СРЕДНОСРОЧНИ ОЧАКВАНИЯ</i>	13
1. Икономическата среда през 2015 г. – оценка и краткосрочни перспективи	13
2. Макроикономически показатели за развитието на България до 2018 г.	23
<i>II. АНАЛИЗ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА</i>	28
1. Реален сектор	28
2. Външна търговия	35
3. Фискална политика и държавен дълг	44
4. Външен дълг	62
5. Паричен сектор	66
6. Банков сектор – състояние и очаквания	78
7. Пазар на труда	97
8. Последици от емиграцията за пазара на труда в България и ролята на паричните трансфери	112
9. Регионални различия, емиграционни нагласи, завърнали се и трансфери от чужбина	125
ЧАСТ ВТОРА. ТЕМА НА ФОКУС: АГРАРНИЯТ СЕКТОР КАТО ФАКТОР ЗА ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ	145
1. Цена на аграрната политика	148
2. Аграрният сектор в икономическото развитие на страната	151
3. Особености на аграрната структура и политика в България	155
4. Какво губи България от модела на аграрна политика и какви са възможните алтернативи?	159
5. Обобщение и препоръки	160
ЧАСТ ТРЕТА. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ КЪМ ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА	167
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	181

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

БАН	- Българска академия на науките
БВП	- Брутен вътрешен продукт
БДС	- Брутна добавена стойност
БНБ	- Българска народна банка
ГФК	- Глобална финансова криза
ДДС	- Данък добавена стойност
ДДФЛ	- Данък върху доходи на физически лица
ЕС	- Европейски съюз
ЕЦБ	- Европейска централна банка
КПМ	- Коефициент на потенциална миграция
КСИР	- Коефициент на социално-икономическо развитие
КТБ	- Корпоративна търговска банка
КФП	- Консолидирана фискална програма
М1	- Тесни пари
М2	- Квази пари
М3	- Широки пари
МВФ	- Международен валутен фонд
МЗХ	- Министерство на земеделието и храните
МОП	- Минимални осигурителни прагове
МРЗ	- Минимална работна заплата
МФ	- Министерство на финансите
НРС	- Наблюдение на работната сила
НСИ	- Национален статистически институт
ОСП на ЕС	- Обща селскостопанска политика на Европейски съюз
ПРСР	- Програма за развитие на селските райони
ПФИ	- Публични финансови институции
ПЧИ	- Преки чуждестранни инвестиции
СЕПП	- Система за плащане на единица площ
СЗР	- Северозападен район
СИР	- Североизточен район
СНС	- Система на националните сметки
СРЗ	- Средна работна заплата
СЦР	- Северен централен район
ХИПЦ	- Хармонизирани индекси на потребителските цени
ЮЗР	- Югозападен район
ЮИР	- Югоизточен район
ЮЦР	- Южен централен район
NUTS	- Класификация на териториалните единици за статистически цели
NUTS 2	- Район от ниво 2
NUTS 3	- Област

УВОД

За поредна година Институтът за икономически изследвания при БАН подготвя и представя на научната общност, институциите и пред широката общественост годишен доклад, анализиращ икономическото развитие на България и провежданите икономически политики. Докладът изследва състоянието и развитието на националното стопанство през 2015 г. и представя прогнозни оценки за икономическото развитие в средносрочен план. Разгледани са основните сектори на икономиката (реален, външен, фискален, паричен, банков) и е анализиран пазарът на труда. Отделено е внимание на влиянието на емиграцията върху социално-икономическото развитие на страната. Тази година фокусът е поставен върху аграрния сектор и аграрната политика и върху неговия потенциал да стимулира икономическото развитие и растежа в България.

Целта на доклада е да анализира протичащите икономически процеси в България през предходната година, да прогнозира тяхното развитие в средносрочна перспектива, да оцени провежданите политики и да направи конкретни изводи и препоръки. На основата на структурен макроикономически модел е предложена аргументирана средносрочна макроикономическа рамка, отразяваща различни допускания както за развитието на външноикономическата среда, така и за очакваните икономически политики.

Докладът се състои от три части. **Първата част** съдържа аналитични изследвания на икономическата среда (външна и вътрешна), както и оценки и краткосрочни прогнози на най-важните променливи, включени в макроикономическия модел. Представени са основните макроикономически параметри на развитието на България и прогнозна оценка до 2018 г. Направени са изводи за тенденциите в тяхното развитие и предложения за усъвършенстване на провежданите политики.

В отделни глави е представен анализ на икономическата политика по сектори на икономиката.

В първа глава е анализиран реалният сектор на икономиката. Направени са оценки за приноса на основните фактори към реализирания растеж през 2015 г., както и на разпределението на дохода в икономиката през призмата на националните сметки на

България. Оценени са провежданите икономически политики от гледна точка на перспективите на растежа. Представени са очакванията за икономическия растеж в средносрочен план, като е обърнато специално внимание върху планираните или други възможни политики, които биха могли да окажат въздействие върху растежа в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план.

Във втора глава обект на внимание е външната търговия от гледна точка на икономическото развитие на страната през 2015 г. Проследена е стоковата и географската им структура, изследвани са проблемите, свързани със специализацията и концентрацията на износа и вноса. Оценена е динамиката на цените на основните групи стоки в експортната листа и е анализирано доколко номиналните нараствания се дължат на по-високи обеми или на ценови фактори. Направен е анализ на индекса на условията на търговия. Изводите в тази част са насочени към икономическата политика и възможностите в средносрочен и по-дългосрочен аспект износът да продължи да стимулира икономиката и да доведе до съществено увеличаване на темповете на растеж. Очертани са рисковете за конкурентоспособността на българския износ в регионален план.

В трета глава са анализирани динамиката и структурата на бюджетните приходи и разходи, промените в бюджетното салдо и държавния дълг, тенденциите в данъчното облагане и финансовите взаимоотношения между нивата на управление и е очертана зависимостта между фискалната политика и макроикономическата активност.

Провежданата фискална политика е разгледана не само във връзка с постигането на стабилна фискална позиция и влиянието ѝ върху съвкупното търсене в краткосрочен план, но и от гледна точка на ролята ѝ за дългосрочно въздействие върху растежа. Стига се до заключението, че целенасоченото използване на държавните разходи и данъчното облагане може да окаже стимулиращ ефект върху икономическия растеж посредством различни канали – инвестиции във физическа инфраструктура и човешки капитал, или залагане на правилните стимули в данъчноосигурителната политика. Обърнато е внимание на възможностите чрез правителственото потребление да се стимулира икономически растеж в дългосрочна перспектива. За целта трябва да се извърши реструктуриране на бюджетните разходи с акцент върху „продуктивните“ такива и финансирането им да се осъществи чрез данъци, които предизвикват слаби деформации

в стопанството. Направен е анализ на динамиката на трансферите от републиканския бюджет към осигурителните институции и общинския сектор и са формулирани изводи относно тенденциите към децентрализиране/централизиране на главните области за доставка на публични услуги в държавата.

Приходната част на държавния бюджет е анализирана в две направления – развитие на нормативната база и тенденции при събираемостта. Акценти в първото направление са актуалните промени в данъчните закони – вече влезли в сила или в напреднал стадий на подготовка. Събираемостта е оценена в две посоки – като тенденция във времето и в съпоставка с динамиката на брутния вътрешен продукт (БВП) и като разлики между потенциалните и фактически реализираните нива на данъчни приходи.

В четвърта глава е анализирана динамиката и структурата на външния дълг на страната, измененията през 2015 г. и очакванията в средносрочна перспектива.

В пета глава са разгледани най-важните тенденции и характеристики на паричния сектор за изтеклата 2015 г. от гледна точка на макроикономическата ликвидност и нейната структура; предлагането и търсенето на парично-кредитен и финансов ресурс; особеностите на сегментите на паричния пазар и оценката им; формирането на цената на парично-кредитния ресурс и оценка на дефлационните тенденции и въздействието им върху паричния сектор. Анализирана е ролята на паричния, валутния и капиталовия пазар за паричната трансмисия и за преобразуването на спестяванията в инвестиции. Обосновани са очакваните насоки в развитието на паричния сектор и на неговите сегменти на базата на очерталите се доминиращи тенденции, разгледани при анализа на актуалното състояние на този сектор.

В шеста глава са проследени настъпилите изменения в банковата система в България до края на 2015 г. и на основата на този анализ са открити обособените се тенденции в краткосрочен и средносрочен план. Анализирани са динамиката и структурата на активите (кредитен портфейл, ценни книжа, други активи); динамиката и структурата на привлечените средства (по отношение на източника и матуриретната им структура); ключовите параметри на основните бизнес-линии и издръжката на дейността (норми на лихвен доход,

цена на ресурса, лихвен марж, приходи от такси, дял на административните разходи, показатели за възвръщаемост).

Направените обобщения и изводи определят факторите, които в най-голяма степен обуславят избора на възприетия модел в банковата система: извеждане на ключови характеристики за основните бизнес-линии в банковата дейност; потвърждаване (или отхвърляне) на основните хипотези за развитието на банковия сектор, както и за неговото участие в икономическите процеси в страната; установяване на нововъзникнали тенденции (доколкото са налице).

В седма глава, посветена на пазара на труда, е направен емпиричен анализ на динамиката на заетостта и безработицата през 2015 г. и е подчертана ограничаващата роля, която намаляващата работна сила ще има върху икономическия растеж в бъдеще. Изследвани са динамиката на производителността на труда и на работна заплата – общо и по отрасли, както и факторите, влияещи върху тази динамика – текущото състояние на икономиката и бизнес-очакванията, промените в равнищата на минималните прагове и на минималната работна заплата. Динамиката на производителността на труда се определя като ключов фактор за развитието на пазара на труда в краткосрочна и средносрочна перспектива.

В осма глава е проследено влиянието на емиграцията от България върху пазара на труда и ролята на паричните преводи от емигрантите за подкрепа на потреблението, инвестициите и спестяванията. На основата на статистически данни и резултати от социологически изследвания са открити позитивните и негативните ефекти от емиграцията върху българския трудов пазар, работната сила и нейното качествено развитие. Анализът на динамиката и структурата на паричните преводи от емигрантите към страната имат позитивно въздействие върху личното потребление, без да се превръщат в сериозен инвестиционен ресурс. Направени са препоръки за възможни действия в областта на миграционната политика на България с цел нейното активизиране и подкрепа на трудовия пазар.

В девета глава е проследена зависимостта между регионалните различия и формирането на миграционните нагласи. Открити са и намеренията за повторно заминаване на завърналите се емигранти. Дебатира се разнородният „трансферен профил“ на районите (NUTS 2) и областите (NUTS 3), ранжирани по степен на развитие. Изводите потвърждават очакванията, че средно- и слаборазвитите региони

участват по-активно и съответно зависят в по-голяма степен от миграционните процеси.

Втората част от доклада е посветена на темата на фокус "Аграрният сектор като фактор за икономическото развитие на България". Представено е развитието на сектора във връзка с основните му характеристики и участието му в икономическото развитие на страната. Анализирани са цената на провежданата реформа в сектора и постигнатите резултати от гледна точка на аграрната структура. Разгледани са основните характеристики на провежданата политика, както и ползите и загубите за икономическото развитие от действащия аграрен модел. Поставен е акцент върху необходимостта от нов обществен дебат по въпросите за погрешния подход на реформата на селското стопанство и механизмите, чрез които секторът възпроизвежда неефективни стимули и интереси по отношение на вложените средства. Посочени са възможните алтернативи в развитието на този сектор с цел повишаване на неговия принос в икономическото развитие на страната.

Третата част на доклада обобщава изводите, оценките за средносрочното развитие и формулира някои препоръки за икономически политики.

ЧАСТ ПЪРВА
ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И СРЕДНОСРОЧНИ
ОЧАКВАНИЯ

I. ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И СРЕДНОСРОЧНИ ОЧАКВАНИЯ

1. Икономическата среда през 2015 г. – оценка и краткосрочни перспективи

Изминалата година беше относително спокойна, без големи политически сътресения. Местните избори препотвърдиха наложилата се политическа структура и нямаха сериозно въздействие върху икономическото развитие.

От гледна точка на глобалната перспектива, някои от развитите икономики успяха до известна степен да смекчат последствията от глобалната финансова криза (ГФК) чрез продължаване на микса от експанзионистични макроикономически политики. Тяхното въздействие обаче се изчерпва и може да се предположи, че периодът на ниските лихви е към края си. Основания за този извод дава първото от близо десетилетие увеличаване на лихвите от Федералния резерв в края на миналата година. Въпреки че засега Европейската централна банка (ЕЦБ) не показва признаци, че ще последва тази политика, в средносрочен план това е по-скоро неизбежно.

Преди избухването на ГФК износът от развиващите се страни нарастваше с бързи темпове, което оправдаваше възприемането на политика на експортно-ориентиран растеж в тези страни. Тази тенденция се крепеше на силното потребителско търсене в развитите икономики и преди всичко в САЩ. От своя страна, растящото потребителско търсене беше съпроводено с нарастване на задлъжнялостта на домакинствата, което прави целия модел твърде неустойчив. Все повече аргументи намира разбирането, че глобалното икономическо развитие е на прага на сериозна структурна промяна, а страните със силна експортна зависимост трябва да преосмислят и преразгледат стратегиите си. Този извод има сериозна импликация върху българската икономика, която също може да се причисли към страните със силна зависимост от външния сектор.

Отражението на външната среда върху икономиката на България беше нееднозначно. От една страна, признаците на оживление през 2015 г. в някои от важните търговски партньори се отрази благоприятно върху външното търсене и обемите на физическия обем на износа продължиха положителната тенденция от предходната година. От друга страна, несигурността продължава да е отличителна

черта както за световната икономика, така и за българската. Може с голяма степен на сигурност да се очаква, че след разхлабването на фискалните рестрикции през последните 2 години, в краткосрочен план ще има опит за фискална консолидация и стремеж за изпълнение на изискванията, заложи в Закона за публичните финанси, ограничаващ дефицита по консолидираната бюджетна програма до 2% от БВП. Продължаващата политика на емитиране на външен дълг създава нови възможности за икономиката, но и сериозни предизвикателства. Очевидно в краткосрочен и средносрочен план приоритет за всяко правителство ще бъде предотвратяване на опасностите от навлизане на страната в дългова спирала.

Предвид тесните икономически и политически връзки на България със страните от Европейския съюз, влиянието на икономическата среда върху българската икономика е разгледано предимно през призмата на случващото се в Европа, а то е нееднозначно. Неуверените и често непоследователни действия на ръководството на Европейския съюз по справяне с дълговата криза засилват чувството за обърканост, карашо инвеститорите (големи и малки) да продължават да се въздържат от иницирането на нови проекти в очакване на по-добри времена. По-съществените промени всъщност настъпиха в началото на 2016 г., когато ЕЦБ обяви нов набор от нетрадиционни мерки, целящи както избягване на навлизане в дефлационна спирала, така и стимулиране на кредитната активност на банките.

1.1. Икономическа активност

Глобалният БВП забави темповете на нарастване от 3.4% през 2014 г. до 3.1% през 2015 г, като растежът остава потиснат и неравномерен по отделните групи страни и региони. Въпреки че развиващите се страни допринасят най-много за нарастването на глобалния БВП (повече от 2/3), темповете намаляха за пета поредна година. Докато икономическата активност е с определена тенденция към засилване в някои от развитите страни (особено в САЩ, Великобритания и Япония), развиващите се страни и нововъзникващите пазари остават по-скоро слаби. До голяма степен това се дължи на намаляването на темповете в Индия, и сериозните проблеми, които изпитват икономиките на Бразилия и Русия. Китай продължава да се развива с относително високи темпове, но и там се забелязва забавяне.

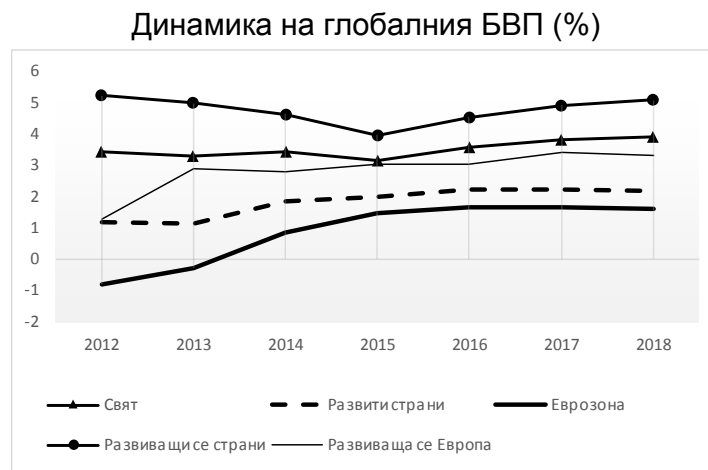
Очакванията в краткосрочен и средносрочен план се определят от няколко фактора:

- започналото ребалансиране на икономиката на Китай със стремеж за постигане на по-голяма тежест на вътрешното потребление за сметка на намаляване на значението на инвестициите и износа като основни фактори на растеж;
- продължаващ спад на цените на енергоресурси и основни суровини и материали;
- начало на затягане на паричната политика в САЩ.

Развитието на китайската икономика се следи внимателно от анализаторите, които са общо взето единодушни, че забавянето и реструктурирането на икономиката вероятно ще имат негативни ефекти върху глобалния растеж. Основанията за това са както по линия на търговските връзки, така и на инфлационната динамика и намаляване на доверието във финансовия сектор.

Приоритетите в изграждането на икономическата политика са основно свързани с продължаващата заплаха от навлизане в период на дефлация. От тази гледна точка паричната политика, провеждана от основните финансови центрове, ще продължи да разчита на ниски, дори отрицателни лихвени проценти. Фискалната политика в развитите страни също ще бъде насочена към по-бързо възстановяване на темповете на икономически растеж.

Фигура 1



Източник: IMF, WEO Update, January 2016.

Както беше отбелязано и в предходните доклади, глобалният растеж остава нисък, а съпровождащите го рискове продължават да са високи. Това изправя управляващите както на национално, така и на корпоративно ниво, пред нови предизвикателства. На практика се реализираха опасенията от предходната ни прогноза, че очакваният и вече започнал завой на Федералния резерв на САЩ в провежданата досега парична политика намира отражение в неочаквано високо покачване на доходността на дългосрочните финансови инструменти. Тази тенденция определено носи риск за развиващите се икономики, където икономическата активност се забавя, а качеството на финансовите активи продължава да се влошава.

Въпреки че забавянето на икономическата динамика в нововъзникващите и развиващите се икономики се очаква да бъде овладяно през тази и следващата година, темповете на растеж остават по-ниски от предходните години. В същото време обаче се забелязва нарастване на волатилността на финансовите пазари и на капиталовите потоци към тези страни. Възможни са и по-резки промени в портфейлните инвестиции и изтегляне на капитали в краткосрочен план, особено ако Федералният резерв реши да ускори операцията по свиване на размера на резервните пари и отказ от нетрадиционните инструменти на парична политика. Това би било възможно, дори желателно, при положение, че няма реална опасност от развитие на дефлационни процеси.

1.2. Търговия

За първи път след 2009 г. обемите на външната търговия отбелязаха спад през първата половина на 2015 г. До голяма степен това беше обусловено от свиването на търсенето в развиващите се страни и голяма част от нововъзникващите пазари. Нарасналото търсене в страните от ЕС и САЩ не беше достатъчно да компенсират спада в останалата част от света. Факторите, допринесли в най-значима степен за това намаление, могат да се групират в три основни направления:

- рецесията в Бразилия и Русия има отчетливи глобални измерения; продължаващите вече втора година санкции върху Русия също дават отражение;
- ребалансиране на факторите на растежа в Китай;

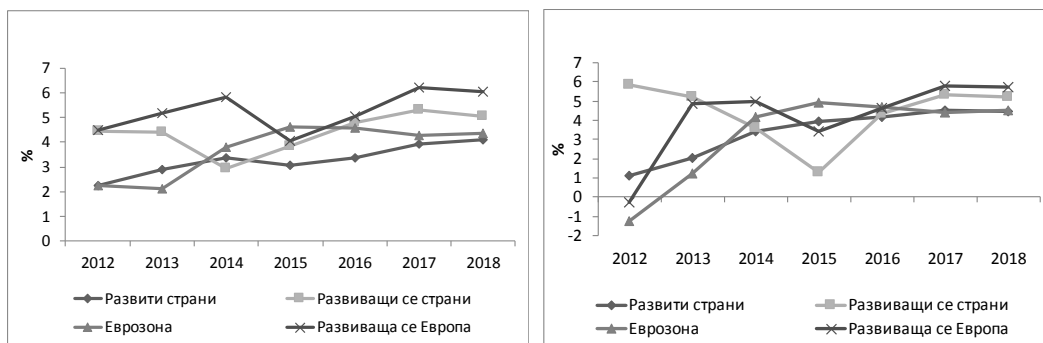
- обезценка на валутите на някои големи икономики.

Спадането на темповете на световната търговия е безспорен факт, но важният въпрос е правилно да се оценят причините за този спад, доколкото той е случаен или закономерен, което би позволило по-точно предвиждане на последиците както за обемите на световната търговия, така и за глобалния растеж.

През последните години растежът на световната търговия намаля както в абсолютни размери, така и в сравнение с глобалната икономическа активност. Интересно е да се отбележи, че ако преди ГФК средното отношение на нарастването на вноса (в глобален мащаб) към растежа на глобалния БВП беше около 1.8, то през 2014 г. то падна до около 1, а през 2015 г. това отношение падна дори под единица, като тенденцията беше много по-силно изразена в развиващите се страни. Всъщност, степента, до която динамиката на търговията съответства на икономическата активност, зависи от това кои компоненти на търсенето влияят най-силно върху растежа на БВП. В голяма част от развитите страни растежът на БВП намаля поради факта, че съответните компоненти на търсенето (инвестиционни стоки или запаси) са с висок относителен дял на внос. Това, което се случва в много от развитите страни, е, че инвестиционният растеж на практика изчезна (дори в отделни страни стана отрицателен), което почти веднага се отрази върху търговията и в частност вноса. От своя страна, намаляването на инвестициите е повлияно от влошаването на бизнес климата и икономическата несигурност.

Фигура 2

Динамика на износа и вноса



Източник: IMF, WEO Update, January 2016.

Развитието на световната търговия през изминалата година дава основание да се очаква леко нарастване на темповете в краткосрочен план, съпоставими в общи линии с нарастването на икономическата активност. Еластичността на обемите на търговията към икономическата активност ще остане обаче на значително по-ниски нива от предкризисните години и вероятно това ще бъде тенденция с по-устойчив характер.

1.3. Инфлация и цени на основни стоки

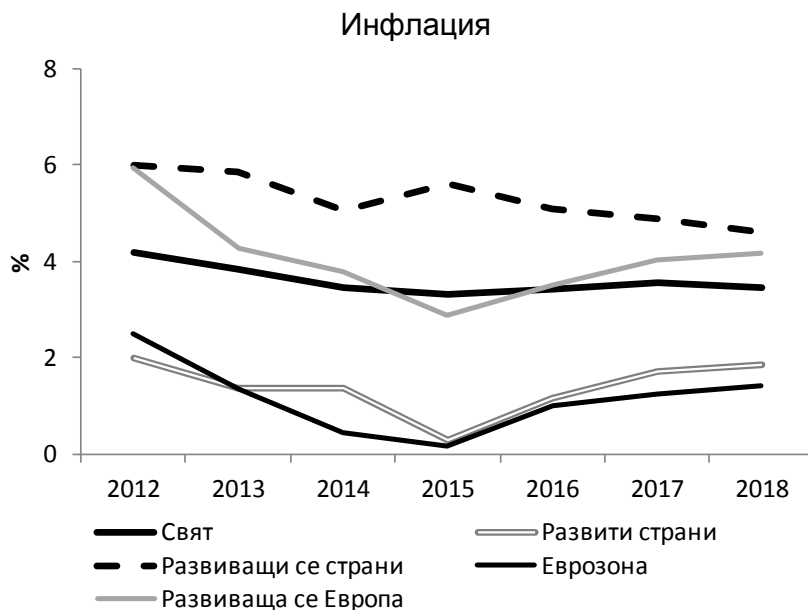
Темповете на инфлацията както в световен мащаб, така и в регионален аспект, продължиха да намаляват и през 2015 г. Изключение прави само групата на развиващите се страни, където темповете на нарастване на ценовото равнище остават относително високи и леко се ускориха през изминалата година. В страните от еврозоната годишната инфлация през 2015 г. намаля за пореден път спрямо предходната година, въпреки експанзионистичната монетарна политика. Тенденцията към спад на темповете на инфлация до голяма степен се дължи на опитите за фискална консолидация.

Спадът на цените на някои основни стоки беше много силно изразен през втората половина на годината. Към ноември индексите на трите основни групи – енергоресурси, метали и суровини, бяха намалели средно с около 45% спрямо пика през 2011 г. По време на продължилото близо десетилетие нарастване на цените на тези стокови групи бяха направени значителни инвестиции, които увеличиха предлагането. Комбинацията на високо предлагане и понижено търсене, както и поскъпването на щатския долар през последните две години, са основните фактори за тенденцията към спад.

Цената на петрола започна низходящия си тренд още през 2013 г., като тенденцията рязко се ускори през втората половина на 2015 г. По-дългосрочните прогнози по отношение на цените на петрола са много рисковани, тъй като факторите, които оказват влияние, далеч не са само икономически. Отпадането на санкциите срещу Иран и възобновяването на износа от тази страна, заедно с отказа на страните от ОПЕК да ограничат производството, са фактори, които дори в средносрочен план ще държат цените относително ниски. От гледна точка на възстановяването на глобалните темпове на икономически растеж, има основания да се очаква плавно покачване

на цените на енергоносителите в по-дългосрочен план, но регионалните конфликти в района на Персийския залив, както и политическото напрежение, свързано с конфликта в Украйна, могат да окажат сериозно влияние в посока към по-нататъшно спадане на цените.

Фигура 3

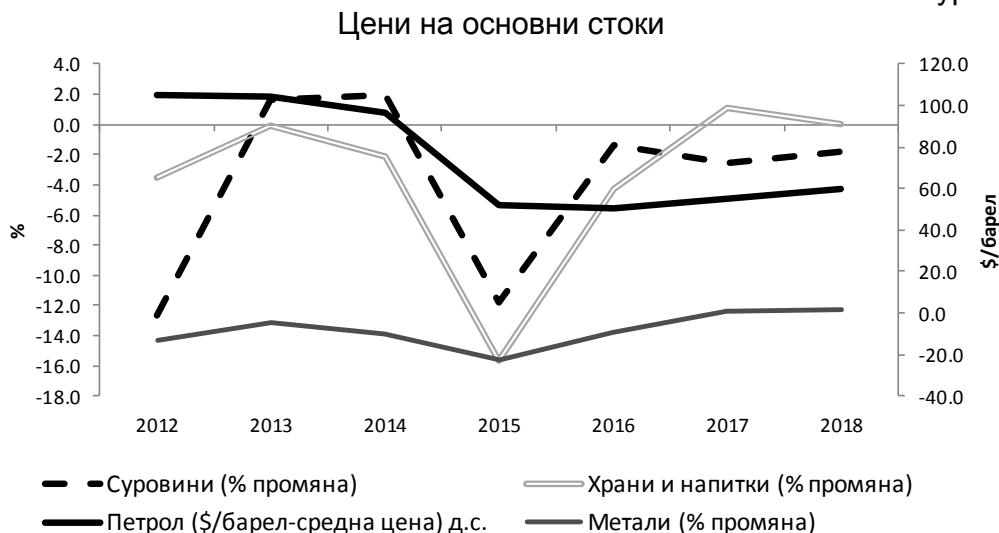


Източник: IMF, WEO Update Jan 2016.

Цените на основните суровини и материали отбелязаха значителен спад през 2015 г., отразявайки скромните темпове на икономически растеж и все още потиснатото търсене в голяма част от света. С основно значение за България са цените на металите (особено цветните метали), които са съществена част от износа. По данни на Световната банка¹, средната цена на алуминия през 2015 г. е намаляла с 11%, като тенденцията се очаква да продължи и през настоящата година, когато се очаква нов спад от близо 9%. Още по-силен е спадът при медта, където през 2015 г. е отчетен спад на цените от 20%, а за 2016 г. прогнозите са за допълнително намаление от 11%. Подобна е картината и по отношение на цените на желязото, оловото и цинка.

¹ World Bank Commodities Price Forecast, January 20, 2016.

Фигура 4



Източник: World Bank Commodity Price Indices, Jan 2016.

При храните и напитките също беше отбелязан спад на цените (макар и по-скромен), но очакванията са за стабилизиране на ценовото равнище в този сегмент през настоящата година и дори леко покачване през следващите години.

1.4. Краткосрочни и средносрочни перспективи

Икономическите перспективи пред България за тази и следващите две години са по-скоро положителни, но рисковете остават относително високи. Българската икономика е отворена и силно зависима от външното търсене и външното финансиране. Предвид предимно европейската ориентация на външотърговските потоци, едва ли може да се разчита много на износа като значим фактор на растежа, доколкото страните от ЕС продължават да са в състояние близко до стагнация. Външното финансиране под формата на преки чуждестранни инвестиции също ще бъде далеч от нивата, постигнати в годините преди ГФК. Имайки предвид и двата фактора, може да се заключи, че както в краткосрочен, така и в средносрочен план растежът ще остане по-скоро нисък и нестабилен.

По-нататъшните прогнози в доклада се основават на допускането, че през 2016 г. ще има леко забавяне на икономическия растеж, но в

средносрочен план темповете на глобалния БВП плавно, но бавно ще нарастват, като очакванията са базирани на данните, показващи известно подобрене на бизнес климата. Приносът към глобалния БВП обаче е крайно неравномерен по региони и групи страни. В развитите страни дори и в по-дългосрочен план прогнозите остават крайно неясни, предвид високото ниво на задлъжнялост на домакинствата и нуждата от по-рестриктивна фискална политика, която ще потиска икономическия растеж в обозримо бъдеще. В развиващите се страни растежът, макар и по-нисък от предкризисните години, ще остане висок. Това, което е от значение за България обаче, е преди всичко състоянието на ЕС и в частност еврозоната като основен икономически и политически партньор на страната.

В по-глобален аспект световната икономика се намира в състояние на плавно възстановяване на икономическата активност, но постигането на предкризисните темпове на растеж е на практика невъзможно в краткосрочен план. Умереният оптимизъм се дължи преди всичко на намалените цени на енергоносителите и на по-бързото от очакваното възстановяване на американската икономика. В същото време има и противодействащи фактори, сред които се открояват икономическите санкции срещу Русия, които имат неблагоприятен ефект не само върху пряко засегнатата икономика, но и в по-широк план. Нестабилността на валутните пазари и рязкото обезценяване на еврото са фактори с трудно прогнозируеми последици. Възможно е те да подпомогнат (до известна степен) външното търсене на страните от еврозоната, но няма яснота как биха се отразили върху някои от пазарите в развиващите се страни. Не на последно място трябва да се отбележи донякъде разочароващото развитие на някои от най-важните развиващи се страни и преди всичко Китай.

От гледна точка на горните фактори може да се заключи, че глобалното възстановяване се характеризира с висока степен на неравномерност както между развитите и развиващите се страни, така и в рамките на тези групи. С висока степен на вероятност може да се предположи, че преобладаващата част от развитите страни са в малко по-благоприятна обстановка, отразяваща подобряването на трудовия пазар, облекчаване на дълговото бреме и зараждащите се положителни ефекти от фискалната консолидация през последните години. В развиващите се страни негативните последици от нерешените структурни проблеми и затягащите се финансови пазари се натрупват. Към това може да добавим и проблемите, предизвиквани от поскъпването на щатския долар, към който се

придържат голяма част от развиващите се страни. Всичко това ще оказва неблагоприятно влияние в краткосрочен план както върху икономическата активност, така и най-вероятно върху обемите на външнотърговските потоци.

Икономическото съживяване в еврозоната отбеляза напредък през втората половина на 2015 г. Налице са фактори, които не само биха подкрепили тази тенденция, но дори биха я ускорили. На първо място сред тези фактори е рязкото понижаване на цените на петрола, което със сигурност ще доведе до нарастване на разполагаемия доход на домакинствата и съответно нарастване на съвкупното търсене. На второ място, има всички основания да се очаква, че през 2016 г. и по-нататък ще се почувстват ефектите на обезцененото евро. Всичко това най-вероятно ще доведе до известно нарастване на външното търсене. Промените в паричната политика на ЕЦБ и разширяването на широкомащабната програма за количествени облекчения също се очаква да съдействат не само за избягване на опасността от навлизане в дефлационна спирала, но и за възстановяване на икономическата активност. Това би било естествен резултат от влиянието на нестандартните мерки върху лихвените проценти, валутния курс и цените на акциите. В по-общ план, очакванията и надеждите на ЕЦБ са, че нестандартните мерки ще открият и нови трансмисионни канали на паричната политика, които не са действали (или са били прекалено слаби) при използването на конвенционални инструменти на парична политика.

2. Макроикономически показатели за развитието на България до 2018 г.

2.1. Основни допускания

Разработената за целите на настоящия доклад макроикономическа прогноза се основава на допускания относно развитието в средносрочен план (до 2018 г.) на някои външни за българската икономика показатели. По отношение на международните цени, те включват прогнозни стойности на индексите на петрола, на хранителните стоки, на металите и общо на суровините. Перспективите относно външното търсене също са взети предвид чрез динамиката на индекса на международната търговия и БВП на ЕС. При изготвянето на прогнозата са отчетени и заложените икономически политики на правителството, очертани в доклада на Министерство на финансите (МФ) към държавния бюджет за 2016 г. Основните допускания в макроикономическата прогноза до 2018 г. са представени в табл. 1. Самата прогноза е разработена въз основа на макроикономическа информация, актуална към 18 март 2016 г.

За допусканията за външното търсене и международните цени е използван докладът на Международния валутен фонд (МВФ) за световните икономически перспективи (World Economic Outlook – WEO) за октомври 2015 г., тъй като към него са актуалните към момента на изготвяне на прогнозата данни и прогнози за международните цени и външното търсене.

Другият голям набор от прогнозни данни, които са екзогенни за рамката на модела, са взаимствани от средносрочната бюджетна прогноза за периода 2016-2018 г., приета с решение № 1025 на Министерски съвет от 28 декември 2015 г. за одобряване на промени в Актуализираната средносрочна бюджетна прогноза за периода 2016-2018 г. С включването на тези прогнози ние отчитаме възможността на правителството директно да влияе върху размера на публичния дълг и бюджетните разходи, като предполагаме, че целта за бюджетния дефицит ще бъде постигната основно чрез корекция на капиталовите разходи.

Таблица 1
Основни допускания, заложи в макроикономическата прогноза

Показател	Източник на информация	Отчетни данни					Предварителни данни 2015г.	Прогноза		
		2010г.	2011г.	2012г.	2013г.	2014г.		2016г.	2017г.	2018г.
Международна цена на суров петрол (индекс, 2005=100)	МВФ, WEO	148.1	194.9	196.8	195.1	180.4	96.8	94.4	103.9	112.2
Международна цена на индустриални и хранителни стоки (индекс, 2005=100)	МВФ, WEO	161.2	190.0	171.0	169.0	162.3	134.9	128.0	128.4	128.3
Международна цена на метали (индекс, 2005=100)	МВФ, WEO	202.3	229.7	191.0	182.9	164.1	127.5	115.6	116.4	118.0
Реален растеж на БВП на ЕС (индекс, 2005=100)	МВФ, WEO	105.4	107.3	106.8	107.1	108.6	110.7	112.8	115.1	117.2
Обем на световната търговия (индекс, 2005=100)	МВФ, WEO	122.4	130.6	134.4	138.8	143.5	148.0	154.1	161.2	168.7
Текущи разходи (млн. лв.)	МФ, средносрочна бюджетна прогноза към декември 2015г.	22,419	23,012	23,338	25,372	26,585	26,190	27,301	28,062	28,743
Вноска в бюджета на ЕС (млн. лв.)		669.7	779.2	809.3	934.1	954.9	946.4	1,009.7	1,000.8	1,056.1
Бюджетен баланс (% от БВП)		-3.8	-1.9	-0.4	-1.8	-3.7	-2.1	-2.0	-1.4	-1.0
Вътрешен държавен дълг (млн. евро)		2,012	2,458	2,547	3,216	4,219	3,724	3,794	3,926	4,085
Външен държавен дълг (млн. евро)		3,374	3,488	4,445	4,003	7,082	7,890	9,487	9,536	9,632

Източник: МВФ; МФ; собствени изчисления.

2.2. Текущо състояние и развитие на макроикономическите показатели до 2018 г.

От 2013 г. насам се наблюдава постепенно ускоряване на икономическата активност в България. Въпреки че растежът на БВП е все още значително по-нисък от темповете преди 2008 г., той достигна 3% през 2015 г., подкрепен основно от положителните тенденции във външния сектор. През 2016 г. обаче може да се очаква известно забавяне на темпа на нарастване на БВП. Предвид положителното развитие в края на 2015 г., през 2016 г. можем да очакваме ускоряване на крайното потребление. През третото и четвъртото тримесечие на миналата година потреблението отбеляза

темпове на растеж от съответно 1.8 и 2.4% на годишна основа, след като спадаше през първата половина на годината. Подобренията на пазара на труда дават основание да се очаква през 2016 г. нарастване на крайното потребление с около 2%.

За сметка на това обаче инвестициите ще отбележат по-ниски темпове на растеж поради забавеното стартиране на оперативните програми от настоящия програмен период на ЕС (2014-2020 г.). Приносът на външния сектор също значително ще намалее, като растежът на износа все пак ще остане малко по-висок от този на вноса, а приносът на нетния внос за икономическия растеж ще бъде нисък, но положителен.

В средносрочен план икономическият растеж в България ще се ускорява плавно до 2.7% през 2018 г. Увеличението на инвестициите ще зависи от подобрието на международната и вътрешна бизнес конюнктура и напредъка в усвояването на средствата от ЕС по оперативните програми за програмния период 2014-2020 г. Възстановяването на пазара на труда ще окаже положително въздействие върху доходите, а оттам и върху потреблението в икономиката. Външният сектор ще има относително по-ограничен принос за икономическия растеж в България за периода до 2018 г.

Ниските международни цени, плавно възстановяващото се вътрешно търсене и ниската кредитна активност ще окажат отрицателен натиск върху инфлацията, като очакванията са през 2016 г. средногодишната инфлация да бъде близка до нула, отчасти и поради базови ефекти от 2015 г. Дефлаторът на БВП ще бъде близък до средногодишната инфлация, като разликата между тях се определя основно от очакваните намаления на международните цени на някои ключови за българския износ продукти през 2016 г. и плавно им възстановяване в средносрочен план.

На пазара на труда вече се наблюдават подобрения, като през 2016 г. се очаква нарастване на заетостта с 1%, а в средносрочен план – забавяне на темповете на растеж. По този начин, при икономическа активност на пазара на труда между 54 и 56%, коефициентът на заетост ще надвиши 51% през 2018 г. Темпът на растеж на заплатите ще се забави основно поради ограниченията върху нарастването им в публичния сектор.

Таблица 2
Прогноза за макроикономическото развитие на България до 2018 г.²

Показатели		Отчетни данни			Предварителни данни	Прогноза		
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Реален сектор								
БВП по текущи цени	млн. лв.	81544	81971	83612	86373	88044	91265	95613
Реални растежи								
БВП	%	0.2	1.3	1.5	3.0	1.9	2.2	2.7
Частно потребление	%	3.3	-1.4	2.7	0.8	1.8	2.3	2.6
Публично потребление	%	-0.5	2.3	0.1	0.3	2.9	1.7	0.7
Бруто образуване на основен капитал	%	1.8	0.3	3.4	2.5	1.1	2.6	5.0
Износ на стоки и услуги	%	0.8	9.2	-0.1	7.6	2.6	3.5	3.8
Внос на стоки и услуги	%	4.5	4.9	1.5	4.4	2.3	3.1	3.6
Цени								
Средногодишна инфлация по ХИПЦ	%	2.4	0.4	-1.6	-1.1	0.2	1.0	1.7
Инфлация в края на годината по ХИПЦ	%	2.8	-0.9	-2.0	-0.9	1.1	1.0	1.7
Дефлатор на БВП	%	1.6	-0.7	0.4	0.3	0.1	1.4	2.0
Пазар на труда								
Коефициент на икономическа активност (% от население на 15 и повече години)	%	53.1	53.9	54.1	54.1	54.9	55.3	55.8
Коефициент на заетост (% от население на 15 и повече години)	%	46.6	46.9	48.0	49.1	50.0	50.6	51.2
Коефициент на безработица (% от работната сила)	%	12.3	12.9	11.4	9.1	8.9	8.5	8.3
Растеж на заетостта на годишна база	%	-1.1	0.0	1.6	1.7	1.1	0.5	0.3
Средна работна заплата	лв.	731	775	822	894	927	980	1046
Нарастване на средната работна заплата	%	6.6	6.0	6.0	8.8	3.7	5.8	6.7
Външен сектор								
Текуща сметка	млн. евро	-108	765	495	542	398	264	136
Търговски баланс	млн. евро	-3947	-2891	-2735	-1885	-2035	-2118	-2242
Капиталова сметка	млн. евро	546	469	960	1419	382	491	624
Финансова сметка	млн. евро	957	890	183	2758	779	755	760
Преки чуждестранни инвестиции в страната	млн. евро	1321	1384	1285	1575	1646	1712	1815
Брутен външен дълг	млн. евро	37714	36936	39356	34144	35291	35612	36670
Текуща сметка	% от БВП	-0.3	1.8	1.2	1.2	0.9	0.6	0.3
Търговски баланс	% от БВП	-9.5	-6.9	-6.4	-4.3	-4.5	-4.5	-4.6
Капиталова сметка	% от БВП	1.3	1.1	2.2	3.2	0.8	1.1	1.3
Финансова сметка	% от БВП	2.3	2.1	0.4	6.2	1.7	1.6	1.6
Преки чуждестранни инвестиции в страната	% от БВП	3.2	3.3	3.0	3.6	3.7	3.7	3.7
Брутен външен дълг	% от БВП	90.5	88.1	92.1	77.3	78.4	76.3	75.0
Финансов сектор								
Паричен агрегат М3	млн. лв.	61722	67236	68006	73961	76833	82025	88503
Кредити към нефинансови предприятия и домакинства	млн. лв.	55755	55911	51613	50773	50895	51775	53065
Паричен агрегат М3 (нарастване)	%	8.4	8.9	1.1	8.8	3.9	6.8	7.9
Кредити към нефинансови предприятия и домакинства (нарастване)	%	2.8	0.3	-7.7	-1.6	0.2	1.7	2.5
Валутни резерви	млн. евро	15552	14426	16534	20285	24027	26511	29434
Покритие на вноса на стоки и нефакторни услуги с валутни резерви	%	6.7	6.1	7.1	8.6	9.8	10.2	10.7
Фискален сектор								
Бюджетни приходи	млн. лв.	27469	28977	29409	32205	32489	33795	35634
Бюджетни разходи	млн. лв.	27828	30418	32482	33979	34250	35073	36590
Бюджетен баланс	млн. лв.	-359	-1441	-3073	-1774	-1761	-1278	-956
Бюджетен баланс	% от БВП	-0.4	-1.8	-3.7	-2.1	-2.0	-1.4	-1.0

Източник: НСИ; МФ; БНБ; Евростат; собствени изчисления.

² Форматът на представяне на макроикономическите прогнози на ИИИ при БАН е променен спрямо предходни издания на Годишния доклад с цел подобряване на аналитичната стойност на представяните показатели и разбивки.

Плавното възстановяване на вътрешното търсене ще определя намаляващото, но положително салдо по текущата сметка в периода до 2018 г. Напредъкът в изпълнението на оперативните програми по ЕС ще бъде определящ за динамиката на капиталовата сметка, а развитието по финансовата сметка ще зависят както от политиката на правителството по дълга, така и основно от постепенното нарастване на ПЧИ в страната и ребалансирането на състоянието на свръхликвидност в банковата система в увеличаване на кредитната активност. Брутният външен дълг на страната се очаква да намалее до 75% от БВП в средносрочен план поради високата ликвидност на вътрешните финансови пазари.

Ниското търсене на кредити от страна на частния сектор и очакваните резултати от прегледа на качеството на активите на банките в България ще са допълнителен фактор за ниската кредитна активност в страната и слабото нарастване на широките пари. Стабилността на паричния съвет в страната обаче ще бъде запазена, като покритието на вноса с международни резерви ще се увеличи значително.

В обобщение, в средносрочен план може да се очакват темпове на икономически растеж от около 2-3% с нарастващ принос на вътрешното търсене. Потенциалът за растеж обаче ще бъде ограничен от все още ниската кредитна активност в страната и ще остане зависим от международната конюнктура. В средносрочен план се очаква запазване на ниска инфлация и близки до балансирано салдо по текущата сметка.

II. АНАЛИЗ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА

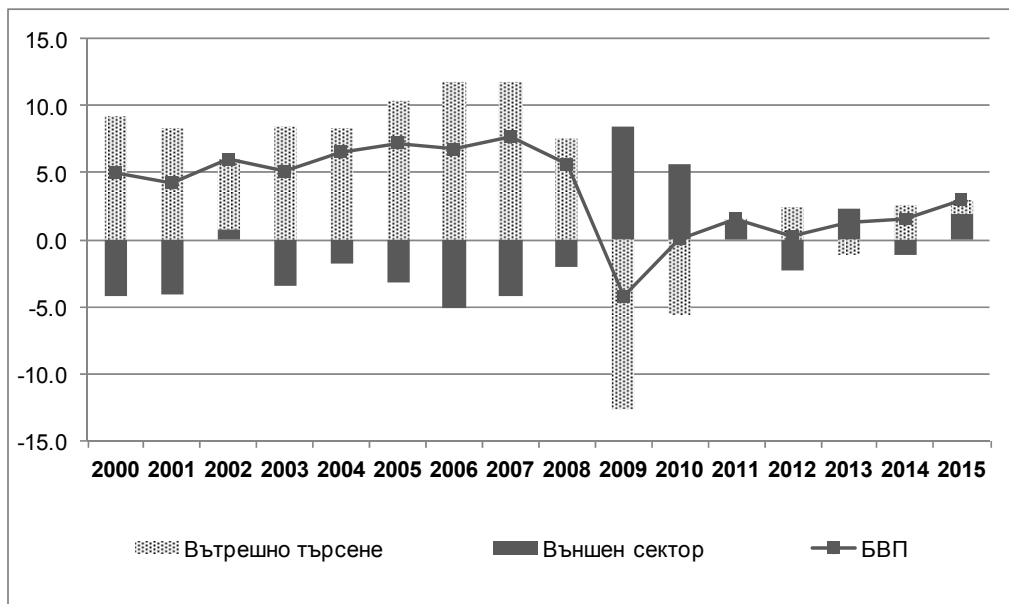
1. Реален сектор

1.1. Брутен вътрешен продукт

През 2015 г. основен принос за растежа на българската икономика от 3% имаше износът, който се увеличи със 7.6% в реално изражение. За втора поредна година обаче вътрешното търсене също има положителен принос, като той се дължи в еднаква степен на частното потребление и на инвестициите (и двата компонента имаха по 0.5 пр.п. принос) (вж. фиг. 5). Ретроспективно в годините на висок икономически растеж е отбелязван и висок принос на вътрешното търсене, дължащ се на благоприятна икономическа конюнктура, увеличение на заетостта и доходите и задълбочаване на финансовото посредничество. През последните години обаче не се наблюдава ясно изразена тенденция по отношение на източниците на растеж. Въпреки това е виден тренд на ускоряване на темпа на растеж на БВП.

Фигура 5

Приноси на вътрешното търсене и нетния износ към икономическия растеж в България

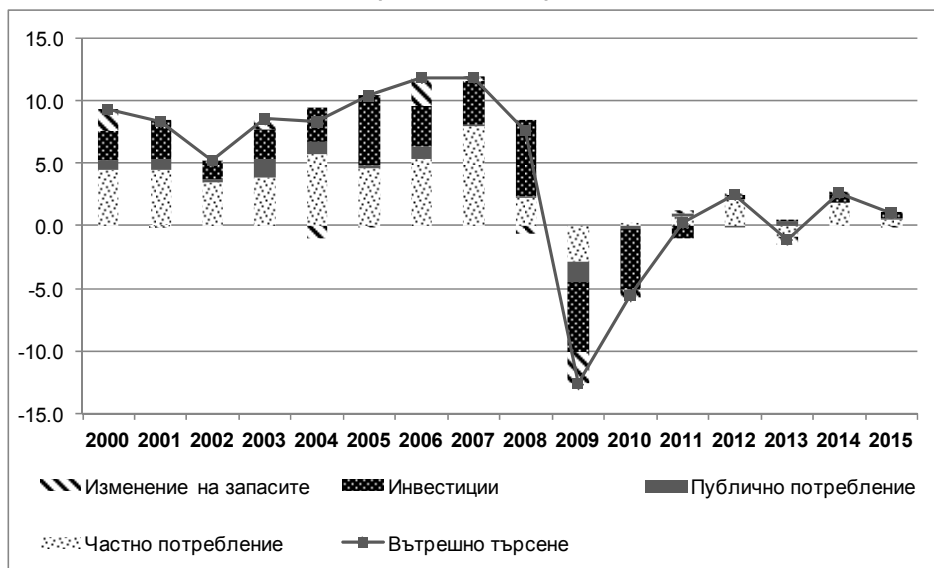


Източник: НСИ; собствени изчисления.

Частното потребление е основен фактор за изменението на **вътрешното търсене** поради високия си дял, докато приносът на бруто образуването в основен капитал се дължи основно на високия му растеж. Последният е причинен както от високите темпове на усвояване на европейски средства в края на миналия програмен период, така и на присъщата на инвестициите силна волатилност. В динамиката на публичното потребление се забелязват две тенденции – процикличност (т.е. приносът му е по-висок в годините на висок икономически растеж) и зависимост от политическия цикъл в страната. Накрая трябва да се отбележи и изменението на запасите, чиято динамика не показва силна корелация с никой от останалите компоненти на крайното използване, но имат значителен принос за растежа в някои години.

Фигура 6

Приноси на компонентите на крайното използване към растежа на вътрешното търсене



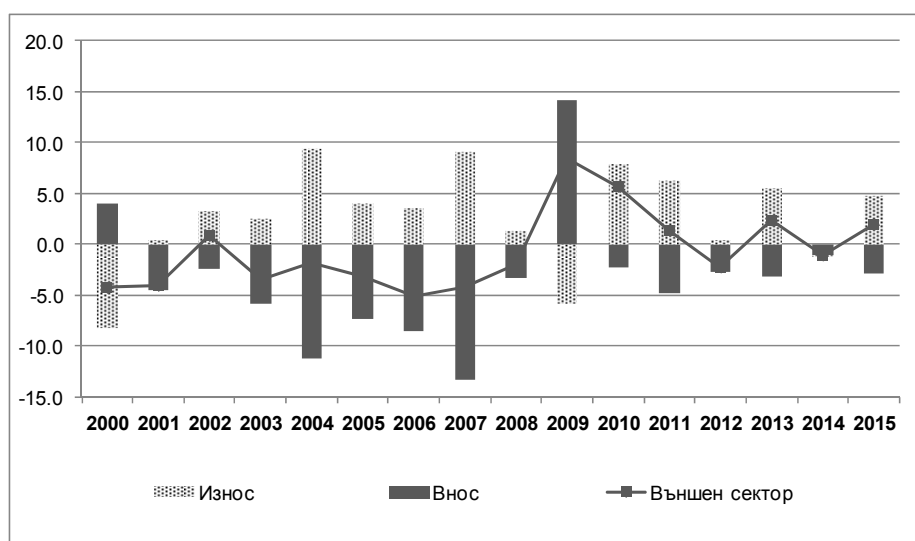
Източник: НСИ; собствени изчисления.

Нетният износ има силна отрицателна корелация с икономическия растеж в страната поради факта, че високите темпове на растеж са се дължали основно на вътрешното търсене, което предполага по-голям внос. През голяма част от разглежданите години именно по-слабият внос е имал принос за подобряването на нетния износ. В някои определени периоди обаче износът е имал компенсаторна роля в условията на ниско вътрешно търсене и е допринасял за изменение

на структурата на икономическия растеж. Тази констатация е валидна най-вече за периода след настъпването на икономическата криза в България. Интересно е да се отбележи и фактът, че за разлика от всички останали компоненти на крайното търсене, износът отбелязва растеж на годишна основа почти през всички години от 2001 г., независимо от фазата на бизнес цикъла, в която се намира икономиката.

Фигура 7

Приноси на компонентите на крайното използване към растежа на нетния износ

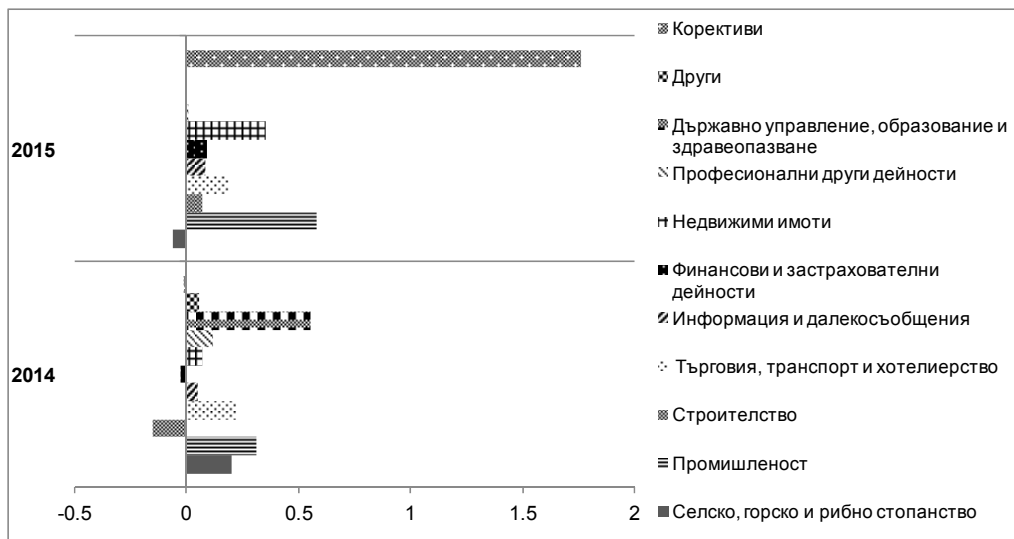


Източник: НСИ; собствени изчисления.

По **икономически сектори** през 2015 г. най-голямо впечатление прави положителният принос на корективите, които са нараствали с 12.7% в реално изражение. Това увеличение се дължи както на растежа на приходите от акцизи и ДДС, така и на отрицателната инфлация в страната. Промислеността и недвижимите имоти имат съответно принос от 0.6 и 0.4 пр.п. През 2015 г. единствено селското, горско и рибно стопанство има отрицателен принос към растежа. През последните години три сектора показват относително стабилни темпове на растеж – професионалните и други дейности, търговията, транспорт и хотелиерство и информацията и далекосъобщенията (вж. фиг. 8).

Фигура 8

Приноси към икономическия растеж (пр.п.) по икономически сектори



Източник: НСИ; собствени изчисления.

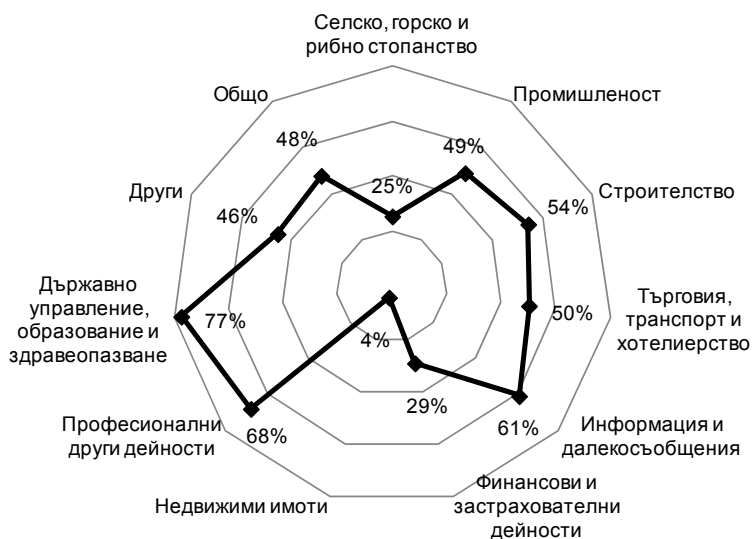
Разпределението на дохода в икономиката по икономически сектори е много различно. Докато в държавното управление, образованието и здравеопазването, професионалните и други дейности и информацията и далекосъобщенията над 60% от дохода се генерират от производствения фактор труд, то в недвижимите имоти и селското, горско и рибно стопанство той остава под и около 25%. Причините за големите различия са разнообразни. Те са свързани с разлики в заплащанията по сектори, маржа на печалба или капиталоемкостта на съответните икономически дейности.

Статичният разрез показва значителни разлики в дела на труда в брутната добавена стойност (БДС) по икономически сектори, но за пълна представа той трябва да се допълни с измененията в съответния показател. В секторите с най-нисък дял на компенсацията на наетите се наблюдава най-голям ръст от 1999 г. насам. Изключение правят финансите и застрахователното дело, където делът на труда е нисък и значително е намалял през последните 16 години. Същевременно се наблюдава спад и в промишлеността, което вероятно се дължи на преминаването към по-капиталоемки производства. Значителни увеличения се наблюдават и при професионалните и други дейности и телекомуникационните услуги,

което вероятно е свързано със значителни увеличения на средната работна заплата в тези сектори.

Фигура 9

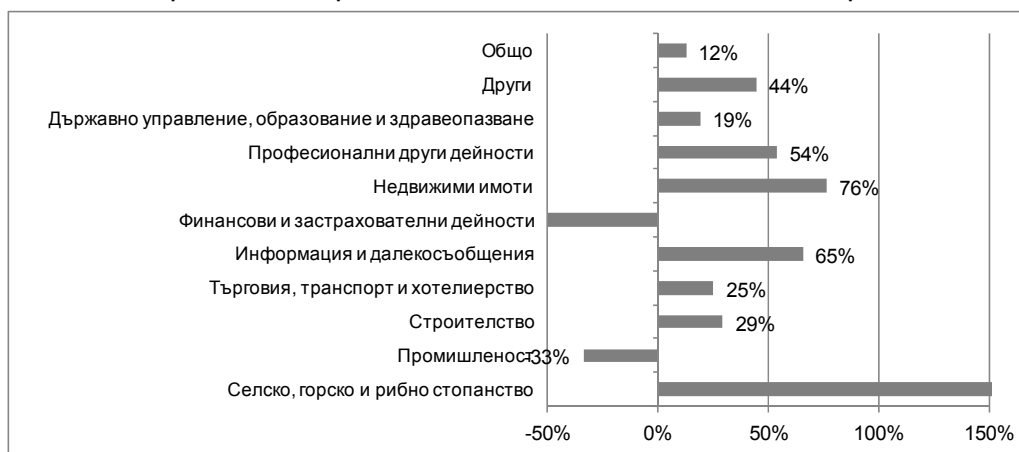
Дял на компенсацията на наетите в брутната добавена стойност по сектори



Източник: НСИ; собствени изчисления.

Фигура 10

Кумулативно нарастване на дела на компенсацията на наетите в БДС през 2015 спрямо 1999 г. по икономически сектори



Източник: НСИ; собствени изчисления.

1.2. Икономически политики и перспективи за икономически растеж

Държавната икономическа политика през 2016 г. отново имаше израз основно чрез държавния бюджет. Мерките, предвидени в актуализираната средносрочна рамка на правителството за 2016-2018 г., се очаква да имат основно социален ефект и краткосрочно влияние върху икономическия растеж чрез създаване на по-голямо търсене. Към този тип мерки се причисляват най-вече повишението на пенсиите и минималната работна заплата в периода до 2018 г.

От друга страна, предвидените за 2017 и 2018 г. повишения на осигурителните ставки ще допринесат за подобряването на дългосрочната устойчивост на публичните финанси. Те обаче биха могли да окажат негативно въздействие върху търсенето на труд и дела на неформалната икономика в страната.

Предвиденото повишение на акцизите ще окаже известен натиск върху инфлацията в страната, но не би трябвало да потисне потреблението поради нееластичността на стоките, върху които се налагат акцизи.

Слабо, но дългосрочно въздействие би трябвало да има и увеличението на стандартите за финансиране на дейностите по образованието. С това се създават предпоставки за подобряване на качеството на образованието, а оттам и на човешкия капитал в страната.

Средносрочната бюджетна прогноза на правителството предвижда плавна фискална консолидация, като очакванията са бюджетният дефицит да достигне 1% от БВП през 2018 г. Текущите публични разходи се предвижда да нараснат с над 3% номинално през 2016 г. Предвид по-ниското номинално нарастване на БВП (обусловено от ниския реален растеж и ниския дефлатор), това ще доведе и до увеличение на дела им в БВП. До края на прогнозния период обаче бюджетният дефицит ще намалее плавно като дял от БВП.

Същевременно обаче публичните инвестиции ще намалее през 2016 и 2017 г. и ще отбележат ръст едва през 2018 г. и то за да осигурят съфинансиране за усвояването на средствата от ЕС.

Въпреки че през последните няколко години се наблюдава тенденция на ускоряване на темповете на растеж на българската икономика,

продължаването на тази положителна тенденция ще зависи от множество външни и вътрешни фактори – възстановяване на кредитната активност в страната, подобряване на международната конюнктура, усвояване на европейските средства, заделени за България през програмния период 2014-2020 г. В това отношение ролята на правителството е свързана основно с поддържане на макроикономическа и финансова стабилност и ускоряване на темповете на усвояване на европейски средства. Останалите споменати политики, заложи в средносрочната фискална рамка за периода 2016-2018 г., ще имат по-скоро краткосрочен ефект от страна на търсенето.

2. Външна търговия

През 2015 г. износът на България бележи своеобразен рекорд като достига близо 29 млрд. евро³, формирайки ръст от над 1 млрд. евро спрямо 2014 г. През 2015 г. изнесените стоки нарастват по индекс на физическия си обем с 7.6% спрямо 2014 г. Положителното развитие на износа през 2015 г. е съпътствано с леко повишаване на инвестициите, запазване на крайното потребление в България и икономическо съживяване в еврозоната. Общият износ на стоки към страните от ЕС нараства със 7.9%, а към трети страни нараства незначително – с 0.6%. В основата на това увеличение стои растеж на износа към Германия, Египет, Италия, Румъния и др. Като благоприятстващи тази тенденция могат да се посочат високите равнища на долара и трайно установените ниски цени на нефта. Тези фактори създават предпоставки за освобождаване на финансов ресурс на производителите да закупуват повече суровини, както и се създават благоприятни условия за износителите в евро. Тук успешно се вписва България с традиционния си износ на суровини.

В същото време износът към Русия, Турция, Сингапур и други страни спада. Спадът на експорта към Русия е преди всичко следствие от международната политическа криза между Русия и ЕС и затрудненията в икономиката на федерацията. За намаляването на експорта към трети страни има значение и продължаващата и през 2015 г. тенденция към възстановяване и нарастване на износа към страните от ЕС и Балканския регион. И не на последно място трябва да се отбележи, че съществен принос за отрицателните стойности на износа към трети страни има и дефлацията в глобален мащаб на основни групи от стоки, като енергийни ресурси и суровини, храни и напитки. Тези групи от стоки имат много голям дял съответно в износа и вноса на България.

Вносът през 2015 г. също се характеризира с нарастване. Той бележи ръст от близо 0.5 млрд. евро или 4.4% спрямо 2014 г. При приблизително постоянно вътрешно потребление, увеличението на вноса е главно вследствие на обезпечаване на импортоемността на износа (необходимостта от вносни суровини за реализиране на износ). Вносът от страните в ЕС се увеличава с 5.5%, а този от трети страни

³ Източник на всички посочени данни за външната търговия са информационните бази на НСИ и БНБ към 11.04.2016 г.

спада с 6%. Данните за външната търговия сочат превишаване на износа над вноса на годишна база.

Направените прогнозни оценки в Доклад 2015 за ръст на износа от 3.1% са по-ниски от реално постигнатия поради неочаквано дългото задържане на цената на петрола на ниски нива. Отклоненията от прогнозата за ръст на вноса (3.7%) са минимални (Годишен доклад – 2015, ИИКИ-БАН, 2015).

2.1. Външна търговия със стоки

През 2015 г. стоките формират 76.7% от целия износ на България, като икономиката ни запазва трайно установения преобладаващ суровинен експорт. Относителните дялове на стоковия износ по начин на ползване са показани графично на фиг. 11-а. Най-висок относителен дял в износа имат „Суровини и материали“ (40.8%). В тази група най-голям принос имат „Цветни метали“ (9.9% от целия стоков износ) и „Суровини за производство на храни“ (7.7%). Втората група стоки по своя относителен дял в износа през 2015 г. е „Потребителски стоки“ (26.5%). Представителите с най-високи стойности са „Дрехи и обувки“ (6.9%) и „Храни“ (5.7% от целия износ на стоки през 2015 г.). Третата група е „Инвестиционните стоки“ (21.5%). Най-голям оборот от тази група имат „Резервни части и оборудване“ (5.6%) и „Машини, уреди и апарати“ (5.5% от износа на стоки на страната). Четвърта е групата „Енергийни ресурси“ (11% от износа). Доминиращи в нея са „Петролни продукти“ (8.2% от целия експорт за 2015 г.). През 2015 г. продължава тенденцията, оформена след 2008 г., към намаляване на дела на стоките от „Суровини и материали“ срещу покачване на потребителските и инвестиционните стоки с по 1-2% годишно. Очертаната експортна структура по начин на използване и през 2015 г. показва, че България остава износител предимно на стоки с ниска добавена стойност (близо 52%).

През 2015 г. стоките формират 85.3% от целия внос в България, като икономиката ни запазва установената структура на потребление (вж. фиг. 11-б). Най-висок относителен дял във вноса имат „Суровини и материали“ (36.9%). В тази група най-голям принос имат „Пластмаси и каучук“ (5.6% от целия стоков внос) и „Руди“ (5.3%). Втората група стоки по своя относителен дял през 2015 г. е „Инвестиционни стоки“ (25.5%). Представителите с най-високи стойности са „Машини, уреди и апарати“ (8.5%) и „Транспортни средства“ (4.8% от целия внос на

стоки през 2015 г.). Третата група е „Потребителски стоки” (21%). Най-голям оборот от групата имат „Храни, напитки и цигари” (6.6%) и „Лекарства и козметика” (4.6% от вноса на стоки в страната). Четвърта е групата „Енергийни ресурси” (16% от стоковия внос). Доминиращи в нея са „Суров петрол и природен газ” (11.2% от целия импорт за 2015 г.).

Фигура 11

Структура на износа и вноса на стоки през 2015 г. по начин на ползване



Източник: по данни на БНБ.

Най-голямо увеличение през 2015 г. спрямо 2014 г. претърпява износьт на „Електрически машини и апарати, електроматериали и техните части; апарати за записване или възпроизвеждане на звук, апарати за записване или възпроизвеждане на телевизионен образ и звук и части и принадлежности за тези апарати” – близо 390 млн. евро или 21%. Втори по изменение са стоките, класифицирани като „Специфични стоки и движения” (с 205.5 млн. евро нарастване спрямо 2014 г.). На трето място са стоките от „Ядрени реактори, котли, машини, апарати и механизми; части за тези машини или апарати” с над 113.5 млн. евро изменение. Четвърти и пети по нарастване са „Автомобилни превозни средства, трактори, мотоциклети и велосипеди и други сухопътни превозни средства, техните части и принадлежности” и „Пластмаси и пластмасови изделия”, съответно с изменения от 83 и 73 млн. евро. Очертаната тенденция към нарастване на износа на машини, електроника, транспортни средства и части е благоприятна за структурата на износа поради факта, че това са производства с относително висока добавена стойност.

Динамиката на спад в износа през 2015 г. се води от „Минерални горива, минерални масла и продукти” (намаление от 320 млн. евро или 11.5%). Втори по стойност на своя спад са „Чугун, желязо и стомана” (близо 138.5 млн. евро). Трето място по спад в стойността на износа заемат „Маслодайни семена и плодове; разни видове” (над 48 млн. евро). На четвърта и пета позиция са съответно „Житни растения” (спад от 44.5 млн. евро) и „Мелничарски продукти; малц; скорбяла и нишесте; инулин; пшеничен глутен” (спад от 25 млн. евро). Тези промени могат да се окажат като положителни при условие, че са съпроводени с увеличаване на относителния дял на стоки с по-висока добавена стойност.

Най-голямо увеличение през 2015 г. спрямо 2014 г. претърпява вносът на „Автомобилни превозни средства, трактори, мотоциклети и велосипеди и други сухопътни превозни средства, техните части и принадлежности” (близо 308 млн. евро или 19%). Втори по изменение са стоките, включени в групата „Електрически машини и апарати, електроматериали и техните части; апарати за записване или възпроизвеждане на звук, апарати за записване или възпроизвеждане на телевизионен образ и звук и части и принадлежности за тези апарати” (229 млн. евро нарастване спрямо 2014 г.). На трето място по нарастване на вноса през 2015 г. е „Специфични стоки и движения” (над 125 млн. евро изменение). Четвърти по изменение на стойността си през 2015 г. е вносът на „Ядрени реактори, котли, машини, апарати и механизми; части за тези машини или апарати” (близо 111 млн. евро). Пети по нарастване са „Различни видове продукти на химическата промишленост” (изменение от 92 млн. евро).

През 2015 г. спрямо 2014 г. спад във вноса бележат „Минерални горива, минерални масла и продукти” (намаление от над 1 млрд. евро или 20.8%). Втори по стойност на намаление са „Изделия от чугун, желязо и стомана” (близо 398 млн. Евро). Трето място по спад в стойността на вноса заемат стоките, класифицирани като „Въздухоплаване и космонавтика” (над 43 млн. евро). На четвърта и пета позиция са съответно „Морско и речно корабоплаване” и „Меса и карати, годни за консумация” (всеки с по 27 млн. евро).

Могат да бъдат направени следните обобщения относно импортната структура по начин на използване:

- **Българската икономика е зависима в много висока степен от вноса на суровини, материали, енергийни ресурси и инвестиционни стоки (близо 80% от целия внос).**

- **Лекото повишение на инвестициите през 2015 г. показва, че вероятно се осъществява внос на стоки за обновление и разширение на производствата в България. Това може да доведе до разширяване на експортния производствен потенциал. Поради тази причина през следващите години може да се очаква минимален растеж на физическия обем на износа спрямо върховата в това отношение 2015 г., при благоприятна международна пазарна конюнктура.**
- **Високият дял на вносни потребителски стоки показва недостатъчното българско производство на потребителски стоки, което не може да задоволи потребностите на вътрешния пазар.**

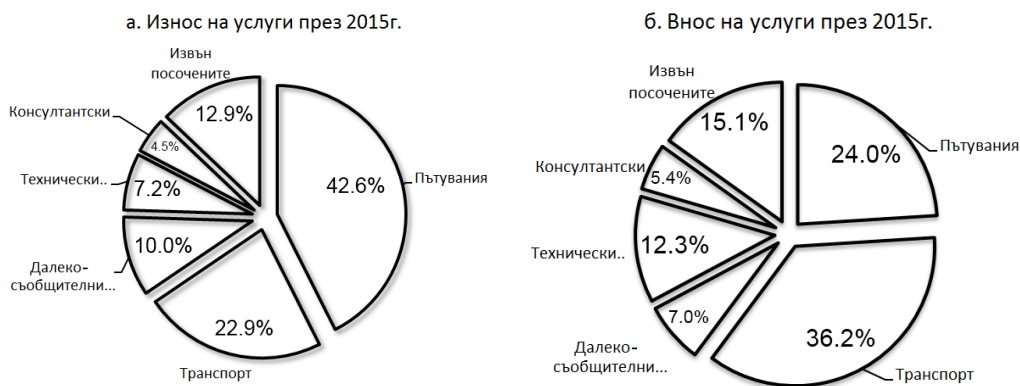
2.2. Външна търговия с услуги

През 2015 г. износът на услуги е 23.3% от целия експорт на страната. Структурата на износа на услуги е показана графично на фиг. 12-а. Сред услугите най-голям дял имат класифицираните като „Пътувания” – услугите предоставени на чужди граждани в България. С близо 2.87 млрд. евро пътуванията заемат 42.6% от износа на услуги през 2015 г. Другата голяма група – „Транспорт”, е с относителен дял от 22.9% или 1.54 млрд. евро. Третата група – „Други услуги”, съставя 29.4%. Тяхната дезагрегация показва, че най-голям дял имат „Далекосъобщителни, компютърни и информационни услуги” (10% и стойност от над 674 млн. евро). Следват „Технически услуги, услуги, свързани с търговията и други бизнес услуги” (7.15% и стойност от 482 млн. евро) и „Професионални и управленски консултантски услуги” (4.45% и стойност от 300 млн. евро).

От своя страна услугите са 14.7% от целия внос на страната през 2015 г. Структурата на вноса на услуги е показана графично на фиг. 12-б. Сред услугите най-голям относителен дял имат класифицираните като „Други услуги” (37.6% с 1.577 млрд. евро). Най-големите под-пери са „Технически услуги, услуги, свързани с търговията и други бизнес услуги” (12.3% и стойност от 516 млн. евро) и „Далекосъобщителни, компютърни и информационни услуги” (7% и стойност от 295 млн. евро). Втора по големина група са услугите от „Транспорт” (36.2% и 1.52 млрд. евро). Трета по относителен дял е групата „Пътувания” – услугите, предоставени на български граждани в чужбина (1 млрд. евро или 24% от вноса на услуги за 2015 г.).

Фигура 12

Структура на износа и вноса на услуги през 2015 г.



Източник: по данни на БНБ.

През 2015 г. износьт на български услуги спада спрямо 2014 г. с 4.2 млн. евро (или с 0.06%). Въпреки лидерството си по относителен дял, услугите от „Пътувания“ намаляват спрямо 2014 г. със 107 млн. евро. Намаляват и услугите по „Транспорт“ (с 54.6 млн. евро). За сметка на това се увеличават „Други услуги“ (с 145 млн. евро), в т.ч. „Технически услуги, услуги, свързани с търговията и други бизнес услуги“ (със 120 млн. евро) и „Професионални и управленски консултантски услуги“ (с 50 млн. евро).

Вносьт на услуги в България през 2015 г. намалява спрямо 2014 г. с 24.5 млн. евро. Най-голям спад бележат услугите от „Строителство“, предоставяни в чужбина (с 197.7 млн. евро). „Такси за използване на интелектуална собственост, невключени другаде“ намалят стойността си спрямо 2014 г. с 47 млн. евро. Вносьт на „Услуги, свързани с научноизследователска и развойна дейност“ също спада (с 34.9 млн. евро). Вносьт на транспортни услуги също бележи спад (с 26.3 млн. евро).

През 2015 г. най-много нарастват „Технически услуги, услуги, свързани с търговията и други бизнес услуги“ (със 122.7 млн. евро). Услугите по „Пътувания“ на българи в чужбина също бележат ръст от 103.2 млн. евро.

По отношение на услугите, България завършва 2015 г. с положително външнотърговско салдо от 2.55 млрд. евро. Разширяването на външната търговия с услуги има сериозен потенциал като фактор за ускоряване на растежа на БВП. Това е

така поради по-високата им добавена стойност, което ще доведе до намаляване на общата импортоемкост на износа.

2.3. География на външната търговия

Износ

През 2015 г. България запазва основните си търговски партньори. Най-голяма част от българските стоки се изнасят в Германия (близо 12.4%). Другите страни с висок дял от стоковия износ са Италия (9.2%), Турция (8.6%), Румъния (8.1%), Гърция (6.5%). Общо сделките със страните от ЕС формират близо 64% от българския стоков експорт. Към страните от ОНД се изнасят 3.3%, а към страните от ЕАСТ – 0.7% от българските стоки.

Тенденцията през 2015 г. е българският износ да разширява стойностите си към партньорите с висок дял за сметка на намаление на износа към страните с по-малко присъствие. Най-голям ръст по своя абсолютен обем бележи износът към Германия (238 млн. евро или 9%). Увеличава се и износът към Египет (с близо 195 млн. евро или 105.6%). Трето и четвърто място по увеличение на стоковия износ са за Италия и Румъния с по около 150 млн. евро.

Най-голям спад по абсолютна стойност спрямо 2014 г. бележи износът към Сингапур (226 млн. евро или 40%). Износът на стоки спада и към Русия (със 130 млн. евро или 25%) и към Турция (с 68.5 млн. евро или 3.3%). Сделките със Сирийската арабска република спадат с близо 57 млн. евро, което представлява 71% от размера им през 2014 г.

Концентрирането на външната търговия с една страна или с икономическа общност, какъвто е случая с ЕС, предопределя зависимост на българската икономика от икономическата конюнктура на страните-партньори, което крие висок риск от бързо пренасяне на световните икономически тенденции в нашата страна. Това лесно може да се види от тенденциите във външната търговия още през 2009 г. – „очевидно като отговор на световната финансова криза, започнала през 2008 г.” (Маринов, 2015) при големите световни икономики.

Внос

През 2015 г. българският внос разширява стойността си от страните в ЕС срещу свиване на стойността от трети страни-партньори. Най-голяма част от вносните стоки се внасят от Германия (близо 13%). Втората по абсолютна стойност на сделките е Русия (12% от вноса на стоки). Другите страни с висок дял от стоковия внос са Италия (7.6%), Румъния (6.8%), Турция (5.7%). Сделките със страните от ЕС формират над 64% от вноса на стоки в България. От страните в ОИСР се внасят 8.9%, а от страните в ЕАСТ – 0.8%.

Най-голям ръст по своя абсолютен обем през 2015 г. спрямо 2014 г. бележи вносът от Германия – близо 183.5 млн. евро (5.7%). Увеличава се и вносът от Италия с 156 млн. евро (8.5%). Трето и четвърто място по увеличение на стоковия внос е за Нидерландия с 163 млн. евро (22.7%) и Китай с около 101.2 млн. евро (11.7%).

Най-голям спад по абсолютна стойност спрямо 2014 г. бележи вносът от Русия (805 млн. евро или 20% от стойността си за 2014 г.). Вносът спада и от Гърция (с 69 млн. евро или 5.2%), Украйна (с 62.4 млн. евро или 11.8%) и др.

2.4. Развитие на външната търговия в краткосрочен и средносрочен план

В годините след 2009 г. външната търговия се очертава като основен фактор на растеж за българската икономика. Вижда се, че при отваряне на съответни пазари експортните производства имат потенциал да отговорят. Същевременно, висок риск за българския износ са „ограничените материални и човешки ресурси и слабите производствени мощности на българската икономика, съчетани със силното ѝ отваряне, което предопределя голямата зависимост на икономическото развитие и растеж от износа и вноса и от глобалната икономическа конюнктура” (Тасев, 2015). Въпреки високата зависимост от вносни суровини, производствата за износ допринасят за ръст на БВП, като „сегашният потенциал на българския износ при добри външни условия може да осигури не повече от 2.5% ръст на БВП” (Годишен доклад – 2015, ИИКИ-БАН, 2015). Емпиричните данни от 2015 г. подкрепят подобна хипотеза. Нарастването на БВП с 3% е резултат главно от нарастването на износа и в по-малка степен от нарастване на инвестициите. Изследване на експортния потенциал

сочи, че „средният размер на възможното увеличение на износа при текущата структура на българската икономика е в границите от 11.4 до 20.69%” (Несторов, 2015). Може да се приеме, че след нарастването на износа през 2015 г. фирмите в България, които изнасят стоки, приближават своя производствен потенциал. Устойчиво разширение би могло да се получи след допълнителни инвестиции в експортните производства.

Както в краткосрочен, така и в средносрочен план основните фактори, оказващи влияние върху външната търговия, се очакват да са цените на суровините, петрола и равнищата на щатския долар. Прогнозите за цените на металите и металните руди, които формират значителна част от българския стоков износ, сочат низходяща тенденция. Дори и при запазване на количествата реализиран износ, по-ниските цени ще доведат до спадане на стойностния обем на сделките с метали и техните руди. Очакванията за цените на петрола са свързани с интересите на големите петролни играчи към установяване на повисоки цени на „черното злато”. Влиянието на тези цени е по-силно при стойността на българския внос. Очаква се щатският долар да поскъпва, което ще създаде благоприятни предпоставки за износителите в евро, в т.ч. и за България. Разнопосочното действие на основните фактори показва, че в следващите няколко години може да се очаква износът на български стоки да остане близо до стойностите си през 2015 г.

От своя страна, прогнозите за силен туристопоток през летните месеци и активно провежданите политики за очертаване на българското черноморие като алтернативна дестинация създават предпоставки за увеличение на износа на услуги, предоставяни на чужди граждани.

Възможностите на държавата за допълнително насърчаване на износните дейности на фирмите са силно ограничени. Търговската политика на България е изцяло подчинена на правилата на единния пазар (в рамките на ЕС), от една страна, а от друга, на общата европейска политика за търговия с трети страни. Вследствие от това, българската държава може да подкрепя външнотърговските дейности на българските фирми само индиректно. Подобни инструменти не са нови. Такива са например дейностите по подкрепа осъществяването на международни контакти, облекчения в транспорта, обща реклама на държавно ниво и други.

3. Фискална политика и държавен дълг

3.1. Актуализация на бюджета – изключение или правило?

За трета поредна година държавният бюджет на страната за 2015 г. се нуждаеше от актуализация, за да бъде изпълнен. Ако в предходните две години актуализацията беше обусловена от смяна на правителството и съответно на заявените приоритети, последната актуализация беше дълго отричана (поне до септември), мина тихомълком (непосредствено след местните избори и заедно с бюджет 2016) и не бе предшествана от сериозни дебати нито в парламента, нито на експертно ниво. Всъщност, още през първата половина на 2015 г. се очерта сериозно преизпълнение на приходната част, което естествено породило желание за извършване на повече разходи. Предвид мащабите на корекциите, това не можеше да се случи без актуализация на разходната част на бюджета. По принцип такива корекции в закона за бюджета са нежелателни и се използват по-скоро в краен случай, тъй като поставят под съмнение качеството на прогнозната дейност на МФ.

Възможностите на бюджета да влияе върху макроикономическото развитие са огромни – ефектите идват както по линия на планирането (доколкото чрез бюджета се излъчват сигнали към частния сектор), така и в процеса на изпълнението, където става ясно доколко сериозни и честни са били намеренията на правителството и доколко обслужват конюнктурен политически интерес. От тази гледна точка съпоставката на планираните бюджетни потоци с тяхното реално изпълнение е много информативна.⁴

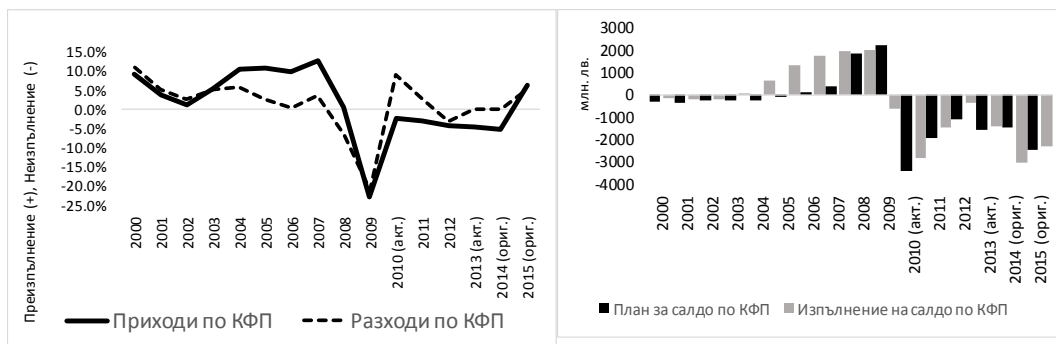
Фигура 13 ясно показва, че за последните 15 години като цяло МФ не се справя задоволително с прогнозната дейност. За този период средната грешка при прогнозирането на приходите е била 7.1% (около 1.5 млрд. лв. на година, или около 2% от БВП), а при разходите тя е била 5.3% (около 1.2 млрд. лв. на година, или около 1.8% от БВП). Нещо повече, могат ясно да се открият устойчиви неблагоприятни тенденции. В условия на икономически подем (2003-2008 г.)

⁴ За 2014 и 2015 г. са посочени данните от оригиналните бюджети, тъй като актуализацията беше извършена едва в края на годината. Актуализациите през 2010 и 2013 г. бяха извършени в средата на годината и затова са посочени актуализираните данни. Ако бяха посочени оригиналните бюджети, разминаванията между плановете и реализацията щяха да са още по-драстични.

приходите се подценяват, което създава възможност чрез различни механизми (доколкото това не се разрешава по закон) да се харчат публични средства без санкцията на Народното събрание. В периоди на нисък икономически растеж (от 2009 до 2014 г.) приходите се надценяват, което създава възможност да се планират съответни по обем разходи, които иначе не биха се планирали, доколкото излизат извън ограниченията, наложени от спазването на правилата за размера на бюджетния дефицит. Забелязва се още, че през 2015 г. се сложи край на тенденцията от последните 6 години на изпълнение на по-ниски приходи от предварително очакваните. Предстои да се види дали това ще сложи начало на нов цикъл на подценяване на приходната част на бюджета, или ще е изолиран случай. Данните от фиг. 13 подсказват, че по-вероятен е първият сценарий.

Фигура 13

Съпоставка на планираните и изпълнени показатели по КФП



Източник: МФ.

С актуализацията на бюджета в края на миналата година се предвиди увеличение на приходната част с малко над 830 млн. лв. (около 1% от БВП), като то идва предимно от косвените данъци. Независимо от подобрението в приходната част и противно на заявените намерения за консолидация, с актуализацията се предвижда влошаване на бюджетния дефицит с 50 млн. лв. поради увеличените разходи с 880 млн. лв. Трябва да се признае, че голяма част от новите разходи (близо 490 млн. лв.) всъщност представляват трансфери към сметките на фондовете, обвързани с европейските средства (Националния фонд и Държавен фонд "Земеделие"), т.е. това са средства за съфинансиране на проекти в края на програмния период 2007-2013 г. Другата част от увеличените разходи обаче (близо 390 млн. лв.) е със спорна значимост и представлява по-скоро класически допълнителни харчове на правителството, които традиционно се

залагат в перото за допълнителни фискални мерки. Голяма част от тези средства бяха насочени към силовите министерства и то конкретно за персонал (т.е. за работни заплати, бонуси и обезщетения), в т.ч. 57 млн. лв. за Министерство на отбраната (от които 48 млн. в. за персонал) и 180 млн. лв. за Министерство на вътрешните работи (от които 120 млн. лв. за персонал). Предвид високия относителен дял на разходите за силовите структури⁵, допълнителното увеличаване на разходите без видим резултат едва ли е икономически оправдано. Със сигурност влияние за това през последната година е оказала мигрантската вълна, която заплашва цяла Европа, но проблемът с високите разходи в тези структури е много стар и се задълбочава, вместо да му се търси решение. Опитите от края на 2015 г. да се промени начинът на финансиране и да се прекатегоризират някои от заетите в сектора бяха неуспешни и показаха липса на политическа воля за налагане на необходими и дълго отлагани реформи.

Очевидно е, че в средносрочен план фискалната политика е изправена пред сериозни предизвикателства, които налагат вземането на отговорни политически решения, голяма част от които ще са непопулярни. Приоритет на настоящото и всяко бъдещо правителство трябва да бъде избягването на прекомерно дефицитно харчене и недопускането на навлизане на икономиката в дългова „спирала“, излизането от която е трудно и с висока социална цена. Най-важните предизвикателства могат да се обобщят така:

- по отношение на приходната част:
 - ниска степен на преразпределение на БВП от държавата;
 - запазване на неблагоприятно съотношение между преките и косвените данъци;
 - отказ от въвеждане (или поне сериозна дискусия) на прогресивно данъчно облагане;
 - запазване на единните и ниски данъчни размери за водещите данъчни приходи;

⁵ По данни на Евростат България е на първо място сред страните от ЕС по разходи за „Ред и сигурност“ като дял от БВП с близо 2.8%, при средно за ЕС – 1.8%.

- трудна събираемост на приходите.
- по отношение на разходната част:
 - публичните разходи имат устойчива тенденция към нарастване без ясна връзка с икономическата и/или социална ефективност;
 - несъответствие между годишните промени в разходите и приходите на държавата;
 - разходната част на бюджета (особено що се отнася до бюджета на общините) продължава да бъде заложник на конюнктурни политически интереси.

3.2. Изпълнение на бюджет 2015

ГФК се отрази на българската икономика с известно закъснение и вече е ясно, че ще си отиде с още по-голямо закъснение. Изминалата 2015 г. беше седмата поредна година с бюджетен дефицит и трета поредна, която приключва с актуализиран бюджет. Сами по себе си тези факти са тревожни за икономика, функционираща в условията на паричен съвет, но още по-тревожно е, че в Средносрочната фискална рамка са заложили дефицити и за следващите три години. Това на свой ред отново поставя на фокус позабравения въпрос за необходимостта и поносимостта на публичния дълг. Към натрупаните бюджетни дефицити е логично да се добавят и т.нар. скрити дефицити, които вече придобиват застрашителни размери.⁶ Това, което прави картината по-малко мрачна, е, че нивото на публичния дълг в България все още е ниско, особено на фона на повечето страни в ЕС. Това е безспорен факт, но ще е погрешно да се възприеме политика на „постепенно увеличаване на дълга“ с надеждата, че това не би навредило на икономиката. Такава политика е оправдана само ако се предприемат сериозни структурни реформи, а такива не се очертават и не се предлагат.

⁶ Тук трябва да отнесем задълженията на НЕК (около 3 млрд. лв.), които има вероятност в крайна сметка да бъдат одържавени под една или друга форма; разходите по изплащането на депозитите на вложителите в КТБ (около 1.3 млрд. лв.); задълженията на болниците и БДЖ са хроничен проблем, който също не може да се реши без намесата на държавата.

Динамиката на бюджетните приходи и разходи през 2015 г. силно се различаваше през първото и второто полугодие на годината. В началото на годината бяха отбелязани значителни преизпълнения на приходната част (особено по линия на косвените данъци и по-специално на ДДС⁷), докато разходната част вървеше в общи линии по план, което доведе до значителни фискални излишъци. Без да се подценява самият факт на постигнатите бюджетни излишъци (още повече, че те бяха постигнати в подчертано дефлационна среда) през първата половина на 2015 г. и повишената събираемост на данъците, трябва ясно да се каже, че положителното салдо до голяма степен се дължеше както на по-високия обем помощи⁸, така и на задържането на инвестиционната програма за капиталови разходи, която към края на полугодиято беше изпълнена само на 36%.⁹ Очаквано натрупаната инерция през първата половина на 2015 г. не можеше да бъде задържана, тъй като голяма част от предвидените разходи просто изоставаха, а беше ясно, че ще бъдат направени поради приближаващите местни избори. Става въпрос както за изпълнение на инвестиционната програма, така и за планираните субсидии и предоставените трансфери от държавния бюджет. Към края на 2015 г. бюджетните разходи рязко нараснаха поради необходимостта да бъдат финализирани всички плащания по проекти за изминалия програмен период 2007-2013 г. Така в края на годината не само беше изразходван целият излишък от първото полугодие, но бюджетът отново стана дефицитен, напомняйки за предкризисния период, когато беше обичайно да има големи излишъци докъм ноември, след което те се стопяваха. Заслужава да се отбележи, че само през

⁷ Трябва да се обърне внимание на факта, че увеличението на приходите от ДДС е резултат изцяло от сделки в страната, докато приходите от ДДС от внос намаляват в сравнение с предходната година заради „привнесената“ дефлация основно по линия на енергийните ресурси, като петрола. Причината за това може да се търси в по-високото потребление и инвестиции в края на миналата година, които най-вероятно продължават и в началото на 2016 г.

⁸ Сумата на забавените през 2014 г. плащания по европейските фондове е около 900 млн. лв., т.е. тези средства трябваше да дойдат през втората половина на 2014 г., но реално постъпиха в края на първото и в началото на второто тримесечие на 2015 г.

⁹ Коректно е да се спомене, че подобно е било изпълнението и през 2014 г. (35%), а през 2013 г. е било дори още по-ниско (едва около 25%). Сравненията обаче не са много показателни, доколкото през 2013 и 2014 г. имаше политическа криза и служебни правителства, които по принцип нямат за приоритет изпълнението на инвестиционната програма.

декември бяха извършени разходи за над 5 млрд. лв., което е 15% от разходите за цялата година, или 2 пъти повече от нормалното.

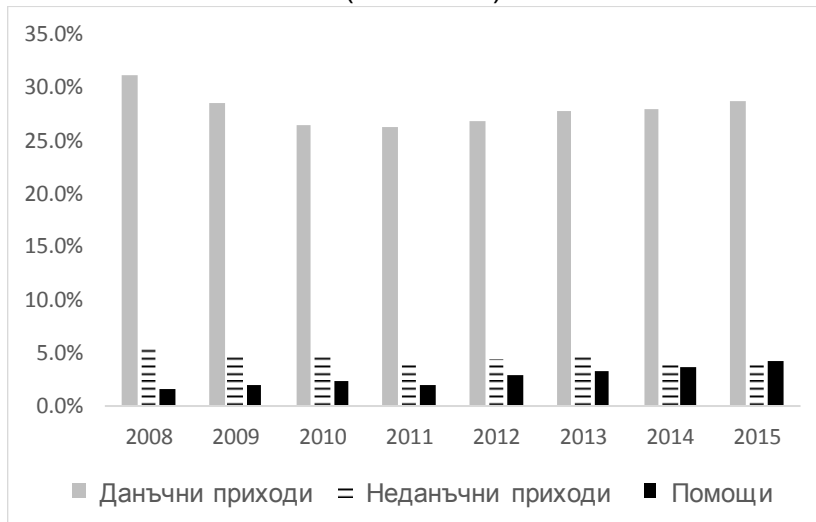
3.3. Анализ на приходната част

Сравнението на структурата на данъчно-осигурителните приходи спрямо останалите страни в ЕС показва, че България е с най-висок дял на данъците върху потреблението в общата данъчно-осигурителна тежест в целия ЕС (около 54% при средно за ЕС около 34%). Ставките на подоходните данъци са сред най-ниските в ЕС, поради което и делът на преките данъци в общите данъчно-осигурителни приходи е един от най-ниските (18%, при 32% средно за ЕС).

Съотношението „данъчни приходи/БВП“ в страните от ЕС се движи в границите между 27 и 48% от БВП, като стойността му за България е една от най-ниските (около 28-29%). Друга характерна особеност на българската данъчна система е, че преобладаващата част от данъчната тежест се формира от данъците върху потреблението, докато средното ниво за ЕС е около 32-33%.

Най-голямо фискално значение има данъкът върху добавената стойност (ДДС) (около 45% от данъчните приходи), следван от акцизите (с дял около 24%). Приходите от мита намаляват 3 пъти след присъединяването на България към ЕС през 2007 г., делът им непрекъснато се свива и е вече под 1%. Приблизително 1/4 от консолидираните данъчни приходи се формират в резултат от облагане на доходите на физическите и юридическите лица. Двата данъка имаха почти еднакво значение до 2008 г., след което данъкът върху дохода на физически лица (ДДФЛ) започва да увеличава дела си и стига до 16%, докато данъкът върху печалбата (ДП) поддържа дял от около 9-10%. Ставките и за двата данъка са еднакви след 2008 г., когато беше премахнато прогресивното облагане на доходите на физическите лица и се въведе единна ставка в размер на 10%. Причината за доминиращия ефект на ДДФЛ обаче не е толкова в резултат от предприетата данъчна реформа, след която приходите се увеличават с 9% в номинално изражение, колкото от намаляване на облагаемата база на данък печалба като последица от ГФК.

Фигура 14
Структура на приходите в консолидираната фискална програма (КФП)
(% от БВП)



Източник: МФ.

Доколкото икономическата теория постулира, че облагането на печалбата и индивидуалните доходи има по-силно изразен негативен ефект върху икономическия растеж в сравнение с данъците върху потреблението (косвени данъци), може да се каже, че настоящата структура на данъчната тежест в България е благоприятна от гледна точка на въздействието ѝ върху икономическия растеж. В същото време трябва за пореден път да се припомни, че големият недостатък на косвените данъци е тяхната регресивност, която не позволява постигането на по-голяма справедливост при разпределението на данъчното бреме. От тази гледна точка все по-наложително е да се дискутират евентуални реформи в посока към увеличаване на дела на преките данъци за сметка на косвените и връщане на прогресивното облагане.

След присъединяването на България към ЕС има ясно изразена тенденция към увеличаване на помощите в приходната част на бюджета, които са нараснали близо 3 пъти през последните 7 години. Общият размер на помощите само през 2015 г. е нараснал с близо

25%, като европейските средства¹⁰ формират над 90% от общия размер и се увеличават с всяка следваща година. Вследствие на предприетите мерки за ускоряване на усвояването им, финансовото изпълнение на Структурните и Кохезионния фондове на ЕС се подобри значително през последните 3 години.

Разпределението на консолидираните приходи между структурните единици на сектор „Държавно управление“ през последното десетилетие остава почти непроменено. Докато на централно ниво постъпват над 70% от приходите, то през годините относителният дял на разходите на подсектор „Социално-осигурителни фондове“ се увеличава до 39% за сметка на разходите на централното правителство, чиито дял се свива под 40% (т.е. почти се изравнява с разходите в осигурителната сфера). С трансфери от централното правителство, т.е. за сметка на данъчните приходи, се финансират почти 1/2 от разходите за социално и здравно осигуряване. Очертава се тенденция с данъчни приходи да се финансират осигурителни плащания, вместо здравноосигурителната система да се самоиздържа.

3.4. Анализ на разходната част

По предварителни данни на МФ, консолидираните бюджетни разходи (вкл. вноската в общия бюджет на ЕС) през 2015 г. са почти 34.7 млрд. лв., а българската държава продължава да е най-големият работодател и потребител в икономиката. През последните години темпът на растеж на разходите по КФП трайно изпреварва растежа на БВП, като делът на разходите към БВП се повишава от 34.9% през 2007 г. до 40.1% през 2015 г.

Динамиката на разходите на сектор „Държавно управление“ до голяма степен се определя от икономическата конюнктура. Преди финансовата криза техният номинален растеж е около 10% годишно, докато през периода 2009-2011 г. се наблюдава сериозно забавяне.

¹⁰ Включват средствата по предприсъединителни инструменти на ЕС и по оперативни програми от Кохезионния и Структурните фондове на ЕС (управлявани от Националния фонд към МФ), Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони и Европейския фонд за рибарство (управлявани от Разплащателната агенция към ДФ "Земеделие"), както и други програми и проекти, финансирани от фондове и институции на ЕС. В европейските средства участват и средствата от национално съфинансиране.

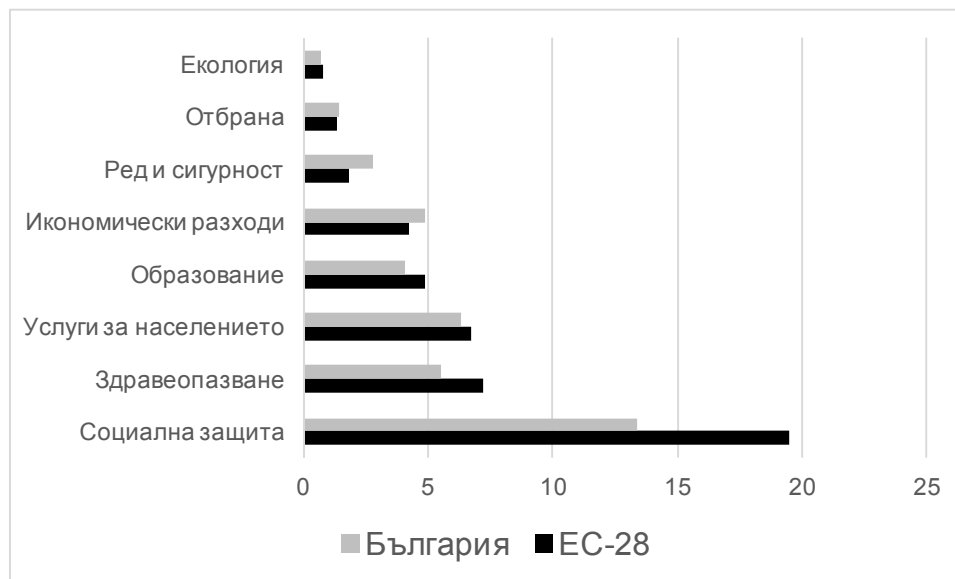
То е най-съществено през 2011 г., което дава основание да се заключи, че през тази и следващата година фискалната политика действително е насочена към консолидация. В краткосрочен период фискалната консолидация обикновено се съпровожда със забавяне на темпа на реален растеж на БВП. Това се потвърждава и в България, като растежът се понижава от 2% през 2011 г. до 0.5% през 2012 г. и 1.1% през 2013 г. През 2014 и 2015 г. се наблюдава обратният процес – държавните разходи нарастват (съответно с 6.8 и 6.7%), а икономическият растеж се ускорява в реално изражение (съответно до 1.7 и 2.9%).

Растежът на държавните разходи е важен фактор за формирането на бюджетен дефицит и натрупването на държавен дълг, което на свой ред е причина за повишаване на разходите за лихви за обслужването на дълга и за повишаване на общите разходи през следващите години. Те влияят негативно върху устойчивостта на публичните финанси, която е особено важна за България предвид финансовата криза и последиците от нея. Освен това различни изследвания показват, че фискалната консолидация, особено когато е свързана с овладяване на разходите, има позитивен ефект върху икономическия растеж в по-дългосрочен период поради повишеното доверие в съответната икономика, притока на капитали, понижаването на рисковите премии по държавния дълг.

Разходите по КФП като дял от БВП в България са значително по-ниски от средната стойност за ЕС-28. Според данните на Евростат за 2014 г. (фиг. 15), това съотношение в България е около 42%, докато за ЕС-28 – 48%. Разликата се дължи на по-ниските разходи в България спрямо ЕС за функциите, свързани със социалната закрила, здравеопазването и общите държавни служби (услуги), докато относителният дял на разходите за обществен ред и сигурност, икономически дейности и отбрана е по-висок в България спрямо средното за ЕС.

Разходите за услуги за населението са по-ниски в България (6.3% от БВП) спрямо ЕС (6.7%), което би могло да се възприеме като признак, че тази функция струва относително по-малко на българските данъкоплатци, отколкото на европейските. Съпоставката обаче с качеството на работа, което като цяло е незадоволително, би довела до по-различни изводи.

Фигура 15
Бюджетни разходи по функции в ЕС и България през 2014 г. (% от БВП)



Източник: Евростат.

В България за обществен ред и сигурност се реализират едни от най-високите в относително измерение разходи (2.8% от БВП при средно за ЕС – 1.8% от БВП). Разходите за здравеопазване в относително изражение са значително по-ниски в България (5.5% от БВП), отколкото в ЕС (7.2% от БВП). От държавите в ЕС единствено в Кипър, Латвия и Румъния делът на тези разходи е по-нисък, отколкото в България. Това обаче не може да бъде оправдание за качеството на здравните услуги, тъй като в Швейцария, която е с по-добре развита здравна система от България, държавните разходи за тази функция са едва около 2% от БВП. Въпреки относително ниския размер, налице са значителни възможности за подобряване на здравните услуги в България при запазване на същите разходи. Това би могло да се случи чрез засилване на контрола на изразходване на средствата в системата както от НЗОК, така и от алтернативни здравни каси, в които да се осигурява българското население.

Разходите за образование, свързани позитивно с потенциала за растеж на икономиката, представляват 4% от БВП при средно 5% от БВП за ЕС, като единствено в Румъния разходите за образование са по-ниски, отколкото в България. Много международни изследвания показват тенденция към влошаване на грамотността на учащите се

както по български език, така и по математика. Настоящият дизайн на системата „парите следват ученика/студента“ създава и погрешни стимули за учебните заведения. В същото време може с основание да се предположи, че при тази система се подценява повишаването на качеството на образованието като предпоставка и осъвременено изискване за бюджетното субсидиране на базата на въвеждане на рейтинг системи за оценка на учебните заведения.

Социалните разходи в България представляват 13.4% от БВП и по този начин заемат най-висок дял спрямо останалите по КФП. България е сред държавите с относително по-ниски социални разходи в ЕС, където средният им размер е 19.5% от БВП. Те варират в широк диапазон – от 11.4% от БВП в Литва до 25% от БВП във Финландия. В България проблемите са свързани с ниския размер на пенсиите, ранното пенсиониране на хора от определени професии, големия брой пенсии за нетрудоспособност, недостатъчните приходи от осигуровки за финансиране на съществуващите пенсии. Тенденцията е разходите за социално осигуряване, подпомагане и грижи да нарастват всяка година, независимо от икономическата конюнктура. В резултат от това техният относителен дял в общите разходи нараства, а делът им в БВП се повишава с повече от 3 пр.п. през периода 2007-2015 г.

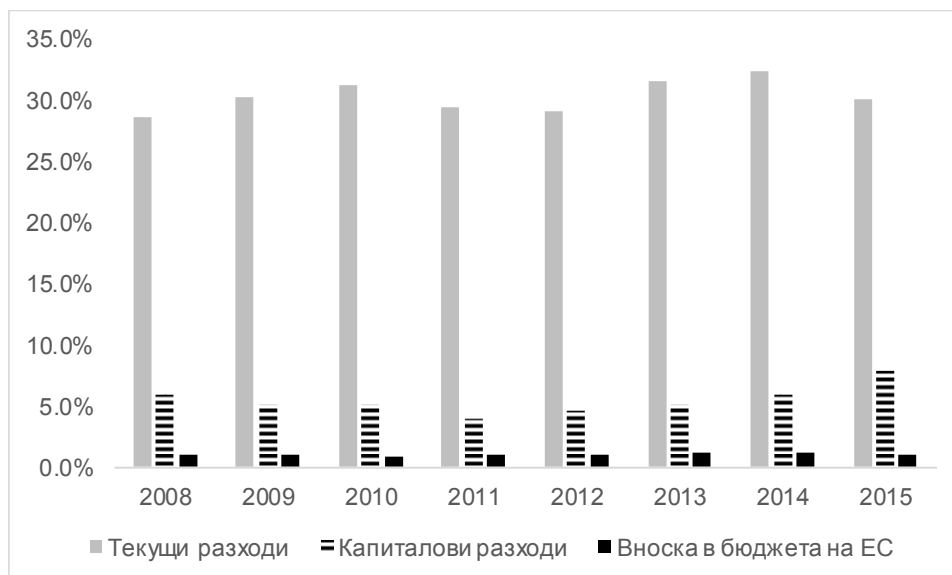
Разходите за икономически дейности и услуги в България възлизат на 5% от БВП при 4.3% от БВП средно за ЕС. В Обединеното кралство (3.1% от БВП), Словакия и Германия (3.3% от БВП) тези разходи са значително по-ниски, което означава, че тук са налице възможности за понижаване на разходите.

Капиталовите разходи са силно чувствителни към промените в икономическата и политическата среда. Потвърждава се разбирането, че този тип разходи в българската икономика са на практика проциклични и не се използват като инструмент за насърчаване на икономическата активност. Данните са красноречиви – през 2010 г. растежът им е минимален (0.6%) в сравнение с увеличението на общите разходи (4.2%). През 2011 г. следва спад с 16.1%, което позволява общите разходи да се увеличат с едва 111 млн. лв. Оказва се, че овладяването на опасността от още по-висок бюджетен дефицит от страна на разходите на практика е за сметка на капиталовите разходи. В резултат от тази политика делът на капиталовите разходи значително се понижава. При отчитане на спада на частните инвестиции това допринася за значителен спад на

строителството и на общите инвестиции в страната, което е предпоставка за по-бавно възстановяване на българската икономика. През следващите години е предприета засилена инвестиционна дейност, която води до увеличаване на темповете на растеж на капиталовите разходи. Въпреки това, едва през 2014 г. те надминават равнището си от предкризисната 2008 г. Възходящата тенденция продължава и през 2015 г., което сигнализира за излизане на страната от стагнацията, обхванала икономиката през последните 5-6 години. По отношение на капиталовите разходи се следва политиката на все по-активно използване на европейските средства, докато размерът на националните средства трайно се понижава в относително изражение след приемането на България в ЕС.

Фигура 16

Структура на разходите на КФП (% от БВП)



Източник: МФ.

3.5. Държавен дълг

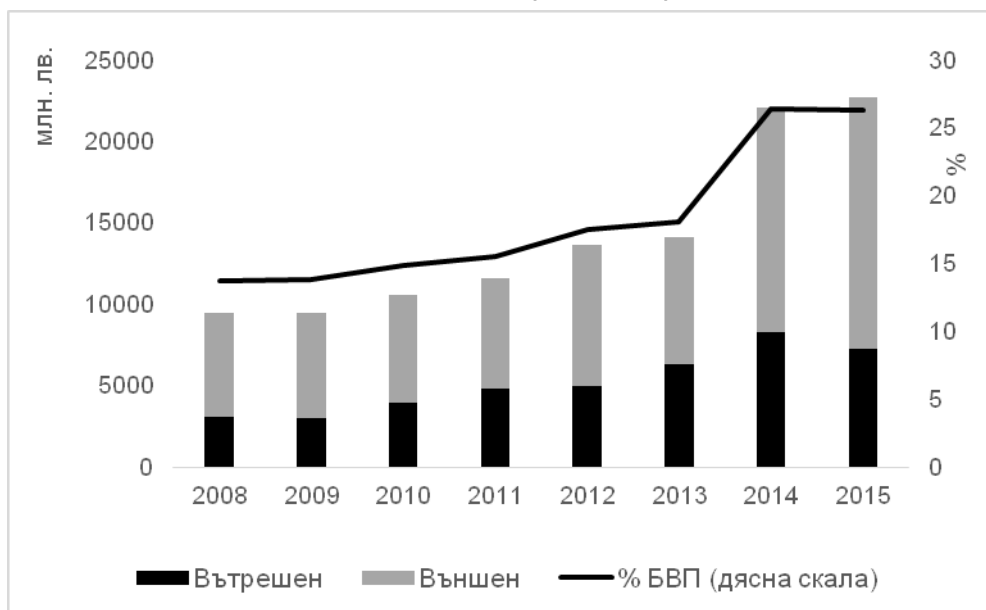
Държавният дълг на една страна може да се опише като айсберг, видимата част на който е много по-малка от невидимата. Казано по друг начин, държавният дълг е само видимата част на проблема – в случая цялостната фискална политика. Фокусирането предимно или изцяло върху проблема с нарастващия дълг е като лекуване на симптомите, а не на основното заболяване. От много години различни

икономически изследвания посочват като основен проблем липсата на каквито и да е реформи в най-тежките, скъпи и неефективни системи – социално осигуряване, здравеопазване, отбрана и сигурност. Няма никакви индикации нито в бюджет 2016, нито в средносрочната фискална прогноза, че се предвиждат някакви значими реформи в тези сектори. От тази гледна точка може уверено да се прогнозира, че доколкото не се очаква рязка промяна на икономическата среда (вътрешна и външна) в положителна посока, дефицитните разходи и нарастващият държавен дълг ще бъдат отличителна черта на икономиката в средносрочен, а вероятно и в по-дългосрочен план.

Само допреди няколко години въпросът за публичния дълг изглеждаше трайно изключен от икономическия и политическия дебат (фиг. 17). В продължение на цяло десетилетие дългът намаляваше както относително (като отношение към БВП), така и в абсолютни стойности. Това се дължеше както на няколко последователни години с реализирани фискални излишъци, така и на целенасочената политика по обратно изкупуване на външен дълг.

Фигура 17

Динамика на консолидирания държавен дълг



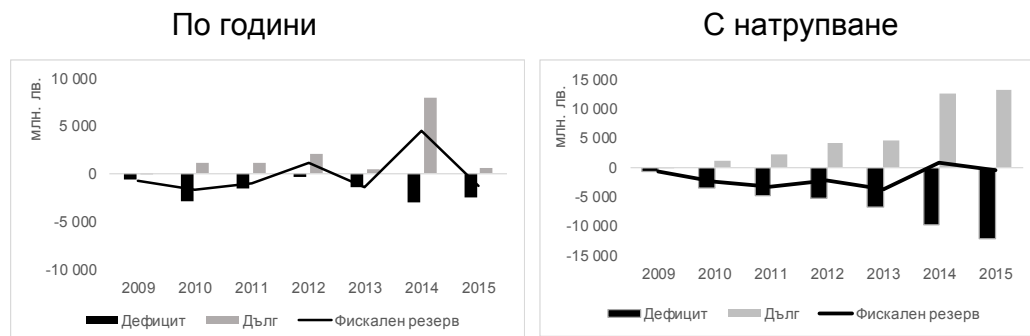
Източник: МФ.

Проблемите започнаха преди 6 години, когато бюджетът отново излезе на дефицит, но през последните 2 години нещата рязко се влошиха. В началото на 2013 г. държавният дълг възлиза на около 15% от БВП, в края на същата година надхвърля 18%, а в края на 2015 г. вече е над 26% от БВП. Нашите прогнози сочат, че към края на 2018 г. държавният дълг ще надхвърли 30% от БВП. Съпоставено с други страни както в региона, така и общо в ЕС, нивото на външна задлъжнялост е по-скоро ниско, но темповете на нарастване са притеснително високи.

Всъщност, притеснителни са не само високите темпове, но и неяснотите относно начините, по които ще се разходват новопривлечените средства. Доколкото няма заявени големи инфраструктурни проекти, които да се финансират с тези заеми, очевидно е, че ще се запълват текущи дупки в бюджета. Като едно от най-сериозните основания (примерно за 3/4 от средносрочното нарастване на дълговото натоварване) се посочва необходимостта от рефинансиране на вече емитирани задължения в миналото. Това поставя въпроса докога ще продължава “възобновяващото се” (roll-over) рефинансиране на стари дългове? Логичният икономически подход е задължения да се емитират тогава, когато се очаква да се стимулира икономическата динамика, така че икономиката да бъде в състояние да ги изплати в резултат от постигнати по-високи икономически резултати. Ако новите дългове не водят до по-висок икономически растеж и не осигурят изпреварваща икономическа динамика, тогава новото задлъжняване води само до финансово заробване.

Фигура 18

Фискална статистика



Източник: МФ.

Фигура 18 сравнява динамиката (по години и с натрупване от 2009 г. насам) на бюджетния дефицит, държавния дълг и фискалния резерв. Ясно се вижда, че в първите години след избухването на финансовата криза и последвалото ѝ отражение върху българската икономика натрупваните дефицити само частично са били покривани с емитиране на нов дълг. През периода 2009-2011 г. натрупаният дефицит е бил близо 5 млрд. лв., като през същия период държавният дълг нараства само с 2.1 млрд. лв. Това очевидно е било за сметка на фискалния резерв, който намалява с 3.3 млрд. лв. и почти достига „санитарния минимум“. Такъв род „фискални еквилибристики“ трябва да се избягват. Те с нищо не помагат на икономиката като цяло, нито на бизнеса в частност, а представляват просто опит за прехвърляне и размиване на политическата отговорност относно държавния дълг. Изчерпването на възможностите за използване на фискалния резерв за финансиране на текущи дефицити бързо доказва несъстоятелността на такъв подход към държавните финанси. Промяна настъпи през 2014 г., когато фискалният резерв беше достигнал вече критично ниските нива, като единственият изход от опасната ситуация беше рязко повишаване на задлъжнялостта с оглед както финансиране на покачващите се дефицити, така и попълване на фискалния резерв. След кризисната 2014 г. се наблюдава обратната тенденция – натрупаният дефицит за последните 2 години е около 5.6 млрд. лв., но този път това е съпроводено с нарастване на държавния дълг в размер на 8.6 млрд. лв. и нарастване на фискалния резерв с 3.2 млрд. лв. От тази гледна точка може да се оцени като положителен фактът, че финансирането на планираните дефицити от близо 3.7 млрд. лв. до 2019 г. е изцяло чрез емисия на дълг, без да се използват средства от фискалния резерв.

В средносрочната бюджетна прогноза на МФ е записано, че през следващия тригодишен период се предвижда при поемането на нови правителствени задължения да се запази тенденцията в структурно отношение на дълга с оглед предвидимост на средствата в бюджета, необходими за обезпечаване на обслужването на дълга, и като се отчита структурата на номиналния размер на държавния дълг в края на 2015 г. Заявява се още, че запазването на максимална гъвкавост при избора на структурата на финансирането по отношение на пазари, инструменти и валути при съобразяване с пазарната ситуация за емитиране ще бъде от приоритетно значение през периода до 2019 г., като се предвижда предприемане на стъпки за удължаване на матуритета на дълга в обращение и изграждане на балансирана матуритетна структура на дълговото портфолио, паралелно с

разширяване на еталонната крива на доходността. Тези заявки са разумни и трябва да се подкрепят.

3.6. Обобщение и препоръки: какво може и какво не може да се постигне с фискалната политика

Отражението на глобалната икономическа криза върху българската икономика е безспорно. То засегна в една или друга степен всички сектори на икономиката и вече шеста година България е в състояние на стагнация. Доколкото финансовият ни сектор е все още слабо развит и само частично интегриран с глобалните пазари, кризата навлезе през реалния сектор и впоследствие се отрази върху финансовия, обратно на това, което се случи в преобладаващата част от нашите търговски партньори. Затова „слабото външно търсене“ и досега се изтъква като причина за икономическата стагнация. Всъщност, предкризисните обеми на износа и вноса отдавна са възстановени. Това, което не е възстановено (и едва ли ще бъде възстановено дори и в средносрочен план), са обемите на чуждестранните инвестиции. Колкото и неефективна да беше тяхната структура (преобладаващо в недвижими имоти и финансов сектор), тези инвестиции осигуряваха относително висок икономически растеж и добро ниво на заетост. Оказа се, че икономиката е в силна зависимост от чужди инвестиции и не може сама да генерира висок и устойчив растеж. Това на свой ред остро поставя въпроса „А сега накъде?“. Повече от ясно е, че най-важното за българската икономика е да постигне дългосрочен и траен икономически растеж от около 5% годишно. Само това би осигурило намаляване на социалното напрежение, което се трупа с години. Въпросът е каква да е ролята на фискалната политика?

Препоръчителната политика в средносрочен и дългосрочен план е на запазване на фискалната стабилност. В същото време обаче трябва ясно да се заяви, че стимулиращите растежа публични разходи са инвестиции в образование (подобряване на човешкия капитал – знания, разбиране, умения), здравеопазване (повишаване на производителността на труда и продължителността на живота в добро здраве) и икономическа инфраструктура. От тази гледна точка важен приоритет е реструктурирането на публичните (текущи и инвестиционни) разходи и радикални промени в четири основни направления:

- образование (с акцент върху училищното образование);
- здравеопазване (развитие на първичната извънболнична медицинска помощ и оптимизиране на болничната мрежа), разбиване на монопола на НЗОК;
- пенсионна реформа, отговаряща на демографската структура с оглед засилване ролята на втория и третия стълб и намаляване на трансферите от държавния бюджет;
- икономическа инфраструктура – основно, води (водоснабдяване, канализация, пречистване и хидромелиорации), електропреносна система и транспорт (републиканска пътна мрежа, железопътна инфраструктура, пристанища и летища).

Друга важна насока на реформи за осигуряване на устойчивото развитие на националната икономика ще изисква по-справедлива и рационална данъчна система. Необходими са смели реформи в нормативната уредба на данъчното облагане, които в средносрочен план да доведат до:

- постепенно увеличаване на тежестта на подоходното данъчно облагане (чрез преосмисляне на плоския пропорционален данък върху личните доходи, „динамизиране” на корпоративното подоходно облагане и други мерки);
- намаляване на тежестта на косвените данъци върху потреблението (възможни са варианти и чрез въвеждане на диференцирана ставка на ДДС¹¹ и балансирана акцизна политика);
- повишаване на значението на имущественото данъчно облагане (чрез разширяване на данъчната основа, прогресивност на данъчното облагане и намаляване на данъчните облекчения).

Тези важни и структуроопределящи реформи трябва да се извършат след внимателна „оценка на въздействието“, тъй като е невъзможно да се очаква както положителен фискален ефект, така и дългосрочен макроикономически ефект. В някои случаи може да се наложи да се

¹¹ Този въпрос наистина заслужава задълбочено и прагматично осмисляне, а не доктринерски подход. Съвсем наскоро стана ясно, че от 1 юни 2015 г. Румъния намалява драстично ставката по ДДС върху хранителните стоки (от 24 на 9%).

избира между временен по-висок дефицит срещу дългосрочни ефекти. В тази връзка би било много полезно, ако оценката на очакваните действителни последици (разходи, ползи и преразпределителни ефекти) от предлаганите/действащите нормативни актове (закони, постановления, наредби и др.) се регламентира и институционализира подобаващо. Това ще гарантира:

- по-добри, по-отговорни и по-прозрачни политически решения;
- по-малко, по-ясни и по-качествени нормативни актове;
- достойно (и национално отговорно) участие в нормотворческия процес на ниво ЕС.

В по-конкретен план (и относително по-бързо) могат да се предприемат стъпки, които едновременно биха имали положителен фискален ефект и в същото време няма да окажат негативно влияние върху икономическата активност. Някои от по-важните такива са:

- подобряване на технологията на бюджетното прогнозиране и планиране;
- активно управление на публичната собственост и анализ на дейността на държавното участие в икономическата дейност с оглед нейното минимизиране;
- търсене на възможности за свиване на текущите разходи (за заплати и текуща издръжка) в публичния сектор. Това се отнася на практика за всички административни звена, но с по-висока тежест в силовите ведомства, където разходите са неоправдано високи;
- активизиране на процеса на фискална децентрализация.

4. Външен дълг

През изтеклата 2015 г. brutният външен дълг на България намаля с 5.266 млрд. евро и в края на декември достигна 34.091 млрд. евро. Водещият фактор за отчетеното изменение беше намаляването на вътрешнофирмените кредити с 3.2 млрд. евро в края на първото и началото на второто полугодие на 2015 г., в резултат от едностранното отписване на вземане от страна на чуждестранен кредитор. Осезаем принос за намаляването на дълга имат и търговските банки, чиито дълг намалява с 1.3 млрд. евро предимно за сметка на краткосрочния компонент (в края на първото полугодие), което беше съвсем разбираемо на фона на драстичното понижаване на цената на местния ресурс и отслабената кредитна активност в страната. Сектор „Държавно управление“ има сравнително малък принос за намаляването на дълга (450 млн. евро), като успоредно със свиването на абсолютния му обем, неговата структура е изменена изцяло в полза на дългосрочната компонента, която нараства с 534 млн. и достига 5.6 млрд. евро в края на годината.

Така делът на дългосрочния дълг в общия брутен външен дълг на страната се увеличава (главно заради емисията на правителствен дълг през март 2015 г.) и в края на годината този дял достига 76.9%. Подобно изменение беше очаквано, доколкото в условията на понижаващи се лихвени проценти на международните финансови пазари почти през цялата година се запази тенденцията към подобряване на достъпа до нови източници на финансов ресурс, както и към рефинансиране на старите задължения.

Тази тенденция по всяка вероятност ще се запази през следващите две години, доколкото това съответства на заявените цели в средносрочната бюджетна прогноза за периода 2017-2019 г. В частта, отнасяща се до управлението на дълга, изрично е упоменато, че МФ ще съблюдава запазването на максимална гъвкавост при избора на структурата на финансирането по отношение на пазари, инструменти и валути, при съобразяване с пазарната ситуация за емитиране. В рамките на разглеждания период се предвижда предприемане на стъпки за удължаване на матуритета на дълга в обращение и изграждане на балансирана матуритетна структура на дълговото портфолио, паралелно с разширяване на еталонната крива на доходността.

Прави впечатление забавянето на динамиката на показателите за доходност по дълга. Още през първото тримесечие на 2015 г. доходността до падеж на вторичния пазар по бенчмарковите ценни книжа (емитирани от МФ, сектор „Централно държавно управление” и деноминирани в национална валута) забави динамиката си и след като се задържа на нива от около 2.3-2.4% за период от половин година, лихвата на вторичния пазар се увеличи и за кратко достигна 3%. В същото време лихвените проценти на вторичните пазари в повечето страни от региона следваха низходяща тенденция. Например, доходността по бенчмарковите държавни ценни книжа (ДЦК) в страни като Унгария, Хърватска, Ирландия, Италия, Испания, през второто полугодие се понижи с 0.4-0.5 пр.п. В северната ни съседка Румъния също се наблюдава сходна динамика и доходността по дълга за същия период намалява с 0.39 п.п. (до 3.6%).

Подобна динамика дава основание да се предположи, че по всяка вероятност през следващата година цената на българския външен дълг ще започне да нараства и ще изпревари повечето от страните в ЕС. Трябва да се отбележи, че последната тенденция може да се наблюдава съвсем отчетливо още от 2012 г., когато страната се класираше на 12-то място сред държавите с най-евтин дълг, докато след средата на 2014 г. се движи едва между 20-то и 22-ро място.

Действително, покачването на лихвите по дълга през 2014 г. беше до голяма степен предизвикано от конкретни събития, например отнемането на лиценза на Корпоративна търговска банка (КТБ) през второто полугодие, възникналата необходимост от оказване на ликвидна подкрепа за банковия сектор, неблагоприятните констатации в мониторинговите доклади на ЕК и др. Освен въздействието на споменатите фактори обаче, влияние върху кредитния рейтинг на страната, а също и върху цената на финансиране, оказва оповестяването на намерението на българското правителство да емитира 16 млрд. лв. дълг през периода 2015-2018 г.

Освен изненадващо големия обем на планираните емисии, съществено влияние върху нагласите на инвеститорите оказва и начинът, по който беше оповестено това намерение. Числата, посочени във внесеното предложение, по никакъв начин не кореспондираха с предишните прогнози и изчисления на МФ. Особено смущаваща беше липсата на консистентност с актуализираната само три седмици по-рано (на 16.01.2015 г.) макрорамка, според която към края на 2017 г. държавният дълг ще достигне 23.9 млрд. лв., докато в

предложението, внесено в парламента, фигурираше значително по-голяма сума (27.4 млрд. лв.).

Таблица 3
Брутен външен дълг по институционални сектори

	млн. евро		прираст	годишен темп	дял от БВП		дял от БВД	
	2014	2015			2014	2015	2014	2015
I. Държавно управление	6026.5	5576.3	-450.2	-7.5	14.1	12.6	15.3	16.4
Краткосрочни	984.0	0.0	-984.0	-100.0	2.3	0.0	2.5	0.0
Заеми	984.0	0.0	-984.0	-100.0	2.3	0.0	2.5	0.0
Дългосрочни	5042.5	5576.3	533.8	10.6	11.8	12.6	12.8	16.4
Облигации	3501.4	5781.5	2280.1	65.1	8.2	13.1	8.9	17.0
Облигации, притежавани от резиденти	-932.0	-2741.3	-1809.3	194.1	-2.2	-6.2	-2.4	-8.0
Заеми	2654.5	2717.6	63.1	2.4	6.2	6.2	6.7	8.0
Прехвърляеми заеми, притежавани от резиденти	-181.5	-181.5	0.0	0.0	-0.4	-0.4	-0.5	-0.5
II. Централна банка	0.0	0.0	0.0		0.0	0.0	0.0	0.0
III. Банки	5467.2	4126.4	-1340.9	-24.5	12.8	9.3	13.9	12.1
Краткосрочни	4277.4	3066.6	-1210.8	-28.3	10.0	6.9	10.9	9.0
Инструменти на паричния пазар	0.0	0.0	0.0		0.0	0.0	0.0	0.0
Заеми	1557.2	314.5	-1242.7	-79.8	3.6	0.7	4.0	0.9
Депозити	2636.0	2662.0	26.0	1.0	6.2	6.0	6.7	7.8
Други задължения	84.2	90.1	5.9	7.0	0.2	0.2	0.2	0.3
Други	84.2	90.1	5.9	7.0	0.2	0.2	0.2	0.3
Дългосрочни	1189.9	1059.8	-130.1	-10.9	2.8	2.4	3.0	3.1
Облигации	120.1	120.1	0.0	0.0	0.3	0.3	0.3	0.4
Заеми	1069.8	939.8	-130.1	-12.2	2.5	2.1	2.7	2.8
IV. Други сектори	11984.9	11735.9	-249.0	-2.1	28.0	26.6	30.5	34.4
Краткосрочни	4707.7	4816.0	108.3	2.3	11.0	10.9	12.0	14.1
Заеми	3408.4	3516.7	108.3	3.2	8.0	8.0	8.7	10.3
Търговски кредити	1299.3	1299.3	0.0	0.0	3.0	2.9	3.3	3.8
Дългосрочни	7277.3	6919.9	-357.4	-4.9	17.0	15.7	18.5	20.3
Облигации	1025.7	1158.1	132.4	12.9	2.4	2.6	2.6	3.4
Заеми	6251.5	5761.8	-489.7	-7.8	14.6	13.0	15.9	16.9
V. Преки инвестиции:								
Вътрешнофирмено кредитиране	15877.8	12652.4	-3225.5	-20.3	37.1	28.7	40.3	37.1
Задължения към свързани предприятия	25.6	25.6	0.0	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1
Просрочия	0.0	0.0	0.0		0.0	0.0	0.0	0.0
Други	25.6	25.6	0.0	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1
Задължения към директния инвеститор	15852.2	12626.7	-3225.5	-20.3	37.1	28.6	40.3	37.0
Просрочия	0.0	0.0	0.0		0.0	0.0	0.0	0.0
Други	15852.2	12626.7	-3225.5	-20.3	37.1	28.6	40.3	37.0
БРУТЕН ВЪНШЕН ДЪЛГ (I+II+III+IV+V)	39356.5	34090.9	-5265.5	-13.4	92.1	77.2	100.0	100.0
Дългосрочен външен дълг	29387.4	26208.4	-3179.0	-10.8	68.7	59.3	74.7	76.9
Краткосрочен външен дълг	9969.0	7882.6	-2086.5	-20.9	23.3	17.8	25.3	23.1
Външен дълг на публичния сектор	6552.0	5997.7	-554.3	-8.5	15.3	13.6	16.6	17.6
Външен дълг на частния сектор	32804.4	28093.3	-4711.2	-14.4	76.7	63.6	83.4	82.4

Източник: БНБ, Годишен отчет 2015.

В допълнение към описаната ситуация както в хода на обсъжданията, така и на по-късен етап при деклариране на емисионната политика, не се изясняват ключовите приоритети, налагащи увеличаването на дълговото бреме. Според оповестеното съдържание, политиката по управление на държавния дълг (през 2014-2015 г.) е насочена към

”осигуряване на необходимите средства за финансиране на държавния бюджет и рефинансиране на дълга в обращение, като пряко следствие от нуждите за покриване на падежиращия дълг, бюджетните дефицити, поддържане на определени нива на фискалния резерв, както и при необходимост от осигуряване на средства за ликвидна подкрепа”. Аналогична е и формулировката за следващата 2016 г. С други думи, нарастването на държавния и държавногарантирания дълг през последните две години е продиктувано единствено от необходимостта за покриване на старите задължения на българското правителство и от нарастващите бюджетни дефицити, но не и от следването на дългосрочна стратегия, насочена към стабилизиране на потенциала на местната икономика.

Следването на подобна визия е сигурен способ за навлизане в дългова спирала, тъй като по този начин никога не може да се достигне до момента, в който генерираната добавена стойност в местната икономика ще бъде достатъчна за погасяване (поне частично) на натрупаните задължения към кредиторите.

Трябва да се отбележи, че с времето все по-осезаема роля за нарастването на дълговото бреме ще играят плащанията по лихви върху дълга. За изтеклата 2015 г. в условията на екстремално ниски лихви те достигат 0.8% от БВП. Според прогнозата на МФ, до 2019 г. обемът им ще се увеличи едва с 0.1 пр.п. (при водеща роля на плащанията по външния дълг, които ще се увеличат от 0.5 до 0.7 пр.п.). Дори тази прогноза да се оправдае, нивото на лихвените плащания едва ли ще остане близо до тези нива на следващ етап – при стабилизиране на лихвените равнища.

Може да се обобщи, че придържането към настоящата политика по дълга, характеризираща се с липса на адекватни цели за дългосрочно развитие и ниска прозрачност на утилизацията на акумулирания публичен ресурс, постепенно ще доведе българската икономика до състояние, в което дългът ще стане неконтролируем, а неговото обслужване – невъзможно. Действително, при настоящото равнище и разходи за обслужване на дълга е все още твърде рано да се говори за този етап, но при запазване на тенденциите от изтеклите две години може да се предположи, че неблагоприятният сценарий при обозрим период от време (5-7 години) е повече от вероятен.

5. Паричен сектор

През 2015 г. паричният сектор остана стабилен, отразявайки процесите, протичащи в българската икономика и тенденциите в международната среда. В рамките на неговия анализ тук са представени най-важните детерминанти на паричното търсене и предлагане, а като следствие от тях – ценовото и лихвеното равнище. Като цяло, в режим на паричен съвет въздействията върху паричния сектор са ограничени по обхват. Оттам и влиянието на паричната система върху националната икономика в много по-малка степен е резултат от целенасочени икономически политики, отколкото е следствие от автоматизма, характерен за паричния режим.

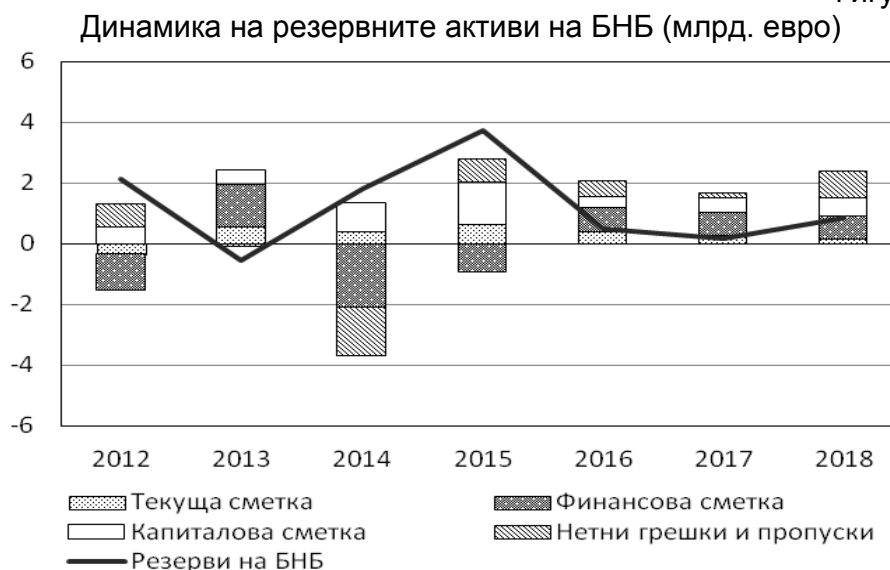
Важен фактор за динамиката на паричното предлагане са финансовите потоци на страната. От тази гледна точка е важно да се идентифицират тенденциите по отделните сметки на платежния баланс, за да се очертаят благоприятните възможности и заплахите за динамиката на валутните резерви, пряк резултат от финансовите потоци на страната. Валутните резерви не само гарантират стабилността на паричния сектор, но и са тясно свързани с процесите в него. Чрез декомпозиране пасива на баланса се идентифицират главните тенденции в покритието на негови елементи с валутни резерви (по-специално на паричната база), което позволява да се направи принципен извод за стабилността на паричната система. Анализират се парите в обращение и квазипарите, паричното предлагане като цяло, както и неговата структура. На следващо място се изследва паричното търсене, като за негов индикатор се разглежда вътрешния кредит. Изхождайки от тезата, че паричното предлагане и търсене са в основата на динамиката и тенденциите в ценовото и лихвеното равнище, те са изследвани, като лихвеното равнище е представено чрез средните номинални лихвени проценти по депозитите и кредитите. Потърсена е освен това и обща връзка между паричното предлагане и темпа на растеж на икономиката.

Перспективите пред паричния сектор в средносрочен план следват заложените в общата прогнозна рамка икономически тенденции, представени в настоящия доклад (вж. табл. 2).

5.1. Валутните резерви – централен фактор на паричната система

Платежният баланс обхваща паричните потоци между външната среда и националната икономика, поради което оказва съществено влияние върху процесите в паричния сектор. Вследствие динамиката в сметките на баланса (текуща, капиталова и финансова),¹² резервите на Българска народна банка (БНБ) (т.е. без отчитане на валутно-курсони разлики и ценови равнища) през периода 2012-2015 г. показват ръст от общо 5 млрд. евро при разнопосочна динамика както по години, така и по отделни компоненти. Текущата и капиталовата сметка допринесоха съществено в положителна посока за този резултат. Финансовата сметка сумарно също беше положителна вследствие на чуждестранните инвестиции в страната от около 1.2-1.5 млрд. евро годишно и привличането на средства по емисии на държавен дълг на международните пазари. Очерталата се тенденция на прогресиращо задлъжняване на държавата породила разнопосочна динамика по финансовата сметка, в т.ч. поради погасяването на стари задължения.

Фигура 19



Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

¹² Включена е и статията „Нетни грешки и пропуски“.

Прогнозираният в този доклад ръст на резервите на БНБ за периода 2016-2018 г. се очаква да е по-слаб, поради очаквани положителни салда по сметките на платежния баланс. По-специално, от страна на текущата сметка, търговският баланс се предвижда да остане силно отрицателен на нива от около 2 млрд. евро годишно. В рамките на текущата сметка тази тенденция ще се компенсира в голяма степен, както това се случваше в последните години.

Капиталовата сметка ще приключи 2016 г. с по-ниски салда от тези в края на 2015 г., поради очаквани далеч по-ниски капиталови трансфери (главно за публични разходи), които в следващите две години плавно ще нарастват за сметка на фондовете и програмите на Европейския съюз.

По финансовата сметка се очакват положителни салда на фона на очакван ръст при преките чуждестранни инвестиции, които обаче до края на периода ще останат под 2 млрд. евро годишно. Без да е специфично ориентирана към паричния сектор, политиката по привличане на ПЧИ би стабилизирала допълнително и паричната система. В тази връзка структурните реформи и преди всичко реформите на съдебната и административната система са от ключово значение. Нарастването на държавния дълг несъмнено ще се отразява върху валутните резерви в бъдеще чрез изходящи парични потоци.

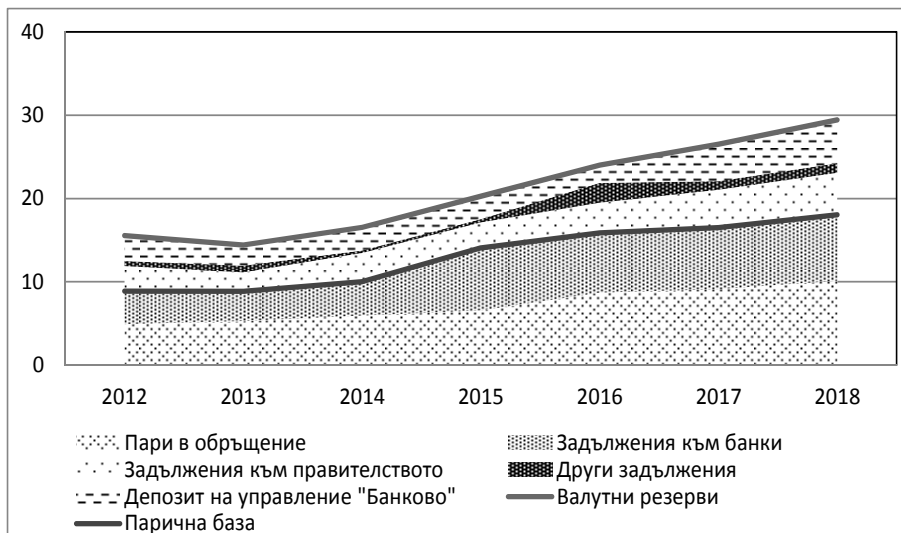
Въз основа на динамиката на платежния баланс, пазарната стойност на международните валутни резерви, измерена към края на всяка година чрез актива на баланса на управление „Емисионно“, бележи стабилна тенденция към увеличение – средногодишен темп от 10% за периода 2012-2015 г.

Пасивът на баланса на управление „Емисионно“ показва структура, доминирана от паричната база, която се явява и централен фактор на паричното предлагане в икономиката. Другите главни компоненти са „Задължения към правителството“ и „Депозит на управление „Банково“ в управление „Емисионно“, а т.нар. „Други задължения“ имат подчинено значение. Разгледана в динамика, структурата на пасива очертава нарастване в относителния дял на паричната база с 12.2 пр.п. за ретроспективния период, което отговаря на средногодишен темп на прираст от 17.7%, т.е. далеч по-бързо от валутните резерви като цяло. Фактори на този ръст бяха парите в обращение, които средногодишно се увеличаваха с 10%. За

увеличението на парите в обращение повлияха относителната политическа стабилност в страната, спадащите лихви по депозитите, както и проблемите около Корпоративна търговска банка и Първа инвестиционна банка.

Фигура 20

Динамика на международните валутни резерви (млрд. евро)



Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

Таблица 4

Структура на валутните резерви (% пр.п.)

	2012	2015	2018	Δ 15/12*	Δ 18/15
Парична база	57.2	69.4	61.3	12.2	-8.1
Задължения към правителството	19.1	15.0	17.0	-4.1	2.0
Депозит на „Емисионно“	19.7	13.7	17.7	-6.0	4.0
Други	4.0	1.9	4.0	-2.1	2.1

* промяна между 2012 и 2015 г. и 2015 и 2018 г. в пр.п., нарастване (+), намаление (-)

Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

В условията на нарастваща разполагаема ликвидност банките поддържат свръхрезерви при БНБ на нулева лихва. В края на периода БНБ обяви отрицателна лихва върху свръхрезервите. Особеното беше в това, че отрицателната лихва е само върху свръхрезервите, за разлика от политиката на други централни банки в ЕС. Сnižаването на лихвите по депозитите ще продължи да стимулира ръста на парите в обращение, което в умерени граници ще подкрепи потреблението на домакинствата и ще подпомогне пречупването на

дефлационната тенденция в икономиката. В това направление няма особено допълнително пространство и инструментариум за водене на активна парична политика, защото тези тенденции са пряко следствие от глобални дефлационни процеси, на които националната политика не би могла да повлияе.

Динамиката на паричната база се отразява директно върху паричното предлагане, измервано с паричния агрегат М3 (широки пари), посредством паричния мултипликатор. През периода 2012-2015 г. паричният мултипликатор варира в малко по-широк коридор – от 2.5 до 4.5%, отбелязвайки по правило спад към края на годините, породен от ръст на парите в обращение, които се изтеглят от паричната мултипликация. Същото важи и за свръхрезервите на търговските банки при централната банка.

От средата на 2014 г. паричният мултипликатор следва тенденция на спад, която отразява промяната в паричната база, съответно увеличаването на парите в обращение и свръхрезервите.

Фигура 21

Паричен мултипликатор (%)



Източник: БНБ.

В краткосрочна и средносрочна перспектива спадът на паричния мултипликатор се очаква да се стабилизира и той да нарасне, защото свръхрезервите по-скоро ще се свиват понеже в средносрочна перспектива ще се появят по-добри възможности за банките да

пасират ресурса си. От друга страна, политика за промяна на минималните задължителни резерви от страна на централната банка по-скоро не се очаква.

5.2. Индикатори за стабилност на паричната система

Интензивният ръст на паричната база поставя логично въпроса за нейното покритие с резерви, защото ако този ръст е твърде бърз, той може да доведе до намаляване на покритието на паричната база с валутни резерви. На практика това покритие е централен индикатор за стабилността на валутната система. Изискуемият минимум за гарантиране на стабилността е 100% покритие, като за по-голяма сигурност той се разширява с допълнителен буфер от 10-15%.

Действително, след като от декември 2014 г. до февруари 2015 г. покритието на паричната база с валутни резерви спадна с близо 40 пр.п. (от 186.8 до 147.8%), вследствие на процесите около КТБ, засилени от сезонните спадове в края на годината, до средата на 2015 г. то се стабилизира. След това, изчистено от декемврийския спад, плавно се свива поради по-бързото разширяване на паричната база от темпа на ръст на валутните резерви. Независимо от това, паричната система остана стабилна и в перспектива няма индикации за промяна на посоката в нейното развитие.

Фигура 22



Източник: БНБ, собствени изчисления.

5.3. Парично предлагане – тенденции и очаквания

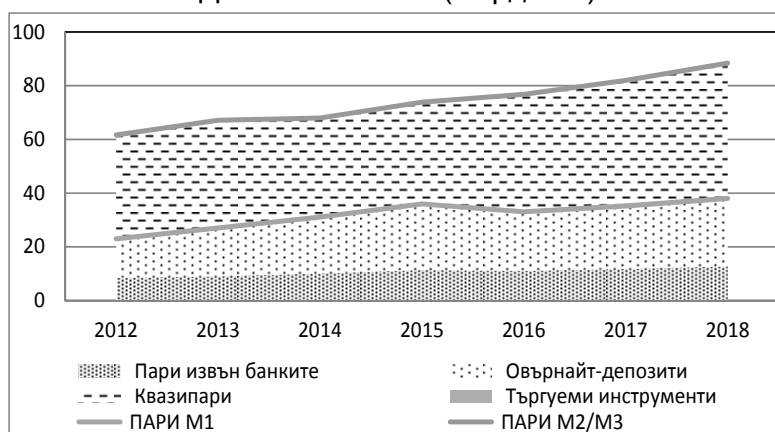
Размерът и структурата на пасивите в баланса на управление „Емисионно“ влияят пряко върху паричното предлагане, измервано с мултипликатора М3. Докато сумата на активите в баланса на валутните резерви се задава от динамиката на входящите и изходящи парични потоци, структурата на пасивите е резултат от множество вътрешни фактори: склонност към налични пари, обем на депозитите, политика на БНБ по определяне на минималните задължителни резерви на търговските банки, решенията на търговските банки колко свръхрезерви да поддържат, фискалната политика на правителството и др.

През периода 2012-2015 г. паричното предлагане, измерено с агрегата М3, агрегиращ парите извън банките, овърнайт депозитите, квазипарите и търгуемите инструменти, нарасна с 12.3 млрд. лв. или общо с 19.8% в номинално изражение, следвайки плавна тенденция на разширяване. Същевременно структурата му претърпя промени през периода на анализ: квазипарите, резултат от паричната мултипликация, се свиха (вж. фиг. 23); увеличи се дялът на тесните пари за сметка на ръста на овърнайт депозитите и в значително по-малка степен на парите извън банките.

Липсата на достатъчно лихвоносни възможности в националната икономика, съчетана с високата ликвидност на търговските банки и ниските лихвени равнища, подкрепи ръста на овърнайт депозитите и парите извън банките.

Фигура 23

Динамика на М3 (млрд. лв.)



Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

Таблица 5
Структурата на паричното предлагане (млрд. лв., %, пр.п.)

	2012*	2015	2018	Δ 15/12**	Δ 18/15
M3 (млрд. лв.)	61.7	74.0	88.5	12.3	14.5
Търгуеми инструменти	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0
M2	99.9	99.9	99.9	0.0	0.0
Квазипари	62.5	51.3	56.9	-11.2	4.6
M1 (тесни пари)	37.3	48.6	43.0	11.3	-5.6
Овърнайт депозити	23.5	33.3	28.6	9.8	-4.7
Пари извън банките	13.8	15.4	14.4	1.6	-1.0

* данните са към края на декември на съответната година, от M3 надолу в %

** промяна между 2012 и 2015 г. и 2015 и 2018 г., от M3 надолу в пр.п.

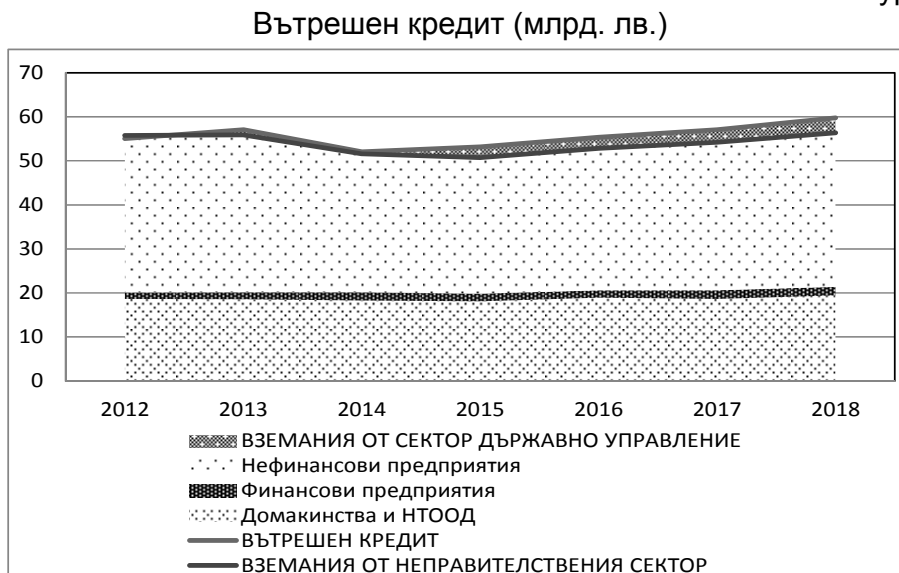
Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

Прогнозата на паричните агрегати до 2018 г. се базира на допускането за ръст на M3, сравним с този за периода 2012-2015 г. Продължаване на политиката на ЕЦБ за количествени облекчения до средата/края на 2016 г. ще разшири паричното предлагане в еврозоната, откъдето индиректно чрез механизма на трансграничното банкиране може да се подкрепи паричното предлагане и вътре в страната. Политиката на правителството за нарастване на външното задлъжняване през 2014 г. намалява своята интензивност през следващите години в сравнение с предходния период според прогнозата ни (табл. 2). От друга страна, очаква се промяна в структурата на M3 вследствие на известно подобряване на кредитирането и оттук на паричната мултипликация. Това ще доведе до по-голям относителен дял на квазипарите в рамките на M3 за сметка на свиване на дела на тесните пари.

5.4. Парично търсене – движещи фактори

Докато паричното предлагане в голяма степен се диктува от глобалните монетарни тенденции, паричното търсене зависи от много вътрешни фактори: лихвен процент, ръст на доходите, инфлационни очаквания, наличие на инвестиционни възможности, бизнес проекти и др. Като индикатор за динамиката на паричното търсене през периода се разглежда вътрешният кредит. В рамките на анализирания период той се свива с 3.4% или с 1.8 млрд. лв. в сравнение с периода 2012-2015 г.

Фигура 24



Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

Причина за тази динамика е спадът със 7.7% през 2014 г., породен от много причини, в т.ч. отписването на активите на КТБ. През анализирания период структурата на вътрешния кредит се характеризираше с нарастване на дела на кредита към правителствения (5.8 пр.п.) и съответно намаление на този към неправителствения сектор (-5.8 пр.п.). В него относителният дял на кредита към нефинансови предприятия се сви значително (-6.6 пр.п.), докато дяловете на финансовите предприятия и домакинствата слабо се увеличиха (съответно с 0.7 и 0.1 пр.п.). Забавянето на кредита за нефинансовите предприятия като цяло отразява проблемите на реалния сектор в условията на забавено възстановяване от кризата. На този фон ясно проличават и последиците от казуса с КТБ, който също повлия върху състоянието на вътрешния кредит като цяло.

През хоризонта на прогнозата се очаква възстановяване на вътрешния кредит с темпове, съответстващи на динамиката на паричното предлагане. На този фон не се очакват значителни промени в структурата на вътрешния кредит, която ще остане подобна на тази от края на 2015 г.

Таблица 6
Структурата на паричното търсене (млрд. лв., %, пр.п.)

	2012*	2015	2018	Δ 15/12**	Δ 18/15
Вътрешен кредит (млрд. лв.)	55.0	53.2	57.7	-1.8	4.5
Държавно управление	-1.2	4.6	5.7	5.8	1.1
Неправителствен сектор	101.2	95.4	94.3	-5.8	-1.1
<i>Нефинансови предприятия</i>	64.7	58.1	58.5	-6.6	0.4
<i>Финансови предприятия</i>	2.5	3.2	3.2	0.7	0.0
<i>Домакинства</i>	33.9	34.0	32.6	0.1	-1.4

* данните са към края на декември на съответната година, от „вътрешен кредит“ надолу в %

** промяна между 2012 и 2015 г. и 2015 и 2018 г., от „вътрешен кредит“ надолу в пр.п.

Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

5.5. Връзки с ценовото и лихвеното равнище и темпа на икономически растеж

Промените в паричното предлагане и търсене доведоха до специфични промени в тенденциите на ценовото и лихвеното равнище през периода 2012-2015 г. В края на 2012 г. хармонизираният индекс на потребителските цени отчете 2.8% годишна инфлация, която в края на 2015 г. беше отрицателна (-0.9%). Ръстът на паричното предлагане за този период е с 12.3 млрд. лв. (19.8%). Ценовото равнище спада и през 2015 г. се отбелязва дефлация. В тези условия търсенето на пари е вяло и вътрешният кредит се свива с 3.4 млрд. лв. (1.8%).

От друга страна, спестяванията на домакинствата и фирмите нараснаха с 11.1 млрд. лв., което не стимулира търсене на стоки и услуги, способно да задвижи ценовото равнище нагоре. Очаква се вливането на ликвидност в европейската икономика въз основа на политиката за количествено разхлабване на ЕЦБ да повлияе върху ценовото равнище и в България. Дефлационно въздействат и ниските цени на петрола, които няма да променят съществено нивата си нагоре до края на 2016 г., тъй като прогнозите сочат, че петролният пазар ще продължи да е доминиран от високо предлагане.

Освен до спад в равнището на цените, несъответствието в динамиката на паричното предлагане и търсене доведе до понижаване на номиналното лихвено равнище, като от друга страна

се разшири спредът между лихвите по депозити и кредити (от 3.8 на 4.6 пр.п.). Заедно с повишаването на таксите на финансовите потребности това позволи нормално функциониране на банковата система на фона на растящи депозити и намаляващи кредити. Очевидно е, че в дефлационната среда снижаването на лихвеното равнище протича противоречиво – реалната средна лихва по депозитите към декември 2012 г. беше 1.1%, а тази към декември 2015 г. – 2%; за кредитите това са съответно 4.9 и 6.6%. С други думи, промените в лихвените проценти не промениха дисбаланса в паричното предлагане и търсене.

Таблица 7

Ценово и лихвено равнище (% , пр.п.)

	2012*	2015	2018	Δ 15/12**	Δ 18/15
Годишна инфлация	2.8	-0.9	1.7	-3.7	2.6
Средна номинална лихва по депозитите	3.9	1.1	1.0	-2.8	-0.1
Средна номинална лихва по кредитите	7.7	5.7	5.0	-2.0	0.7
Среден лихвен марж	3.8	4.6	4.0	0.8	-0.6

* данните са към края на декември на съответната година

** промяна между 2012 и 2015 г. и 2015 и 2018 г. в пр.п., нарастване (+), намаление (-)

Източник: БНБ, 2016-2018 г. прогноза.

Очакванията са за слабо свиване на маржа при отрицателни реални лихви по депозитите, което ще се промени при прогнозираната слаба инфлация към края на средносрочния период. Така банковият сектор ще продължи да трупа ликвидност в засилена конкуренция между банките и при множащи се регулации. От своя страна, реалната икономика, изправена пред сериозни структурни проблеми, ще продължи да работи на ниски обороти в очакване да бъде увлечена от нов глобален бизнес цикъл. Монетаризирането на икономиката през периода 2012-2015 г. отразява положителния стопански растеж. Според прогнозата през периода 2016-2018 г. нарастването на паричното предлагане ще отрази заложените реален прираст на икономиката. Стимулирането на ръста на реалната икономика чрез повишаване на нейната монетаризация ще продължава да бъде положителна тенденция в развитието на паричния сектор.

5.6. Обобщение

- През 2015 г. паричният сектор остана стабилен. През периода от 2012 до 2015 г. паричното предлагане нарасна с 12.3 млрд. лв. (19.8% в номинално изражение), докато паричното търсене се сви с 1.8 млрд. лв. (3.4%).
- Дисбалансът в паричното предлагане и търсене отразява дефлационните тенденции, при които има свиване на вътрешния кредит и нарастване на спестяванията.
- Несъответствието в динамиката на паричното предлагане и търсене доведе до понижаване на номиналното лихвено равнище и разширяване на спреда между лихвите по депозитите и кредитите.
- Текущата и капиталовата сметка отразяват положителните тенденции от ръста на валутните резерви.
- В края на 2015 г. БНБ въведе отрицателна лихва върху свръхрезервите, което в средносрочна перспектива се очаква да повлияе върху техния ръст. Тази стъпка на БНБ беше в унисон с политиката на ЕЦБ и централните банки на държавите в Европейския съюз. Особено беше в това, че отрицателната лихва е само върху свръхрезервите, за разлика от политиката на други централни банки в ЕС.
- Без да е специфично ориентирана към паричния сектор, политиката по привличане на ПЧИ може да допринесе за стабилизиране на паричната система.

6. Банков сектор – състояние и очаквания

През изтеклата 2015 г. до голяма степен бяха преодолени негативните последици от фалита на една от големите български банки. Доверието в банковата система постепенно се възстанови и финансовите институции се върнаха към нормалния си режим на функциониране. Не може да се каже същото обаче за местната бизнес среда, чийто показатели останаха нестабилни и това попречи на стабилизирането на активността във финансовия сектор. Известни признаци за съживяване се наблюдаваха през първото полугодие, но независимо от докладваното от банките повишено търсене на заеман ресурс, кредитната активност в страната остана сравнително слаба и общият обем кредити по нов бизнес от нефинансови предприятия беше осезаемо по-нисък, отколкото през предходната година.

Докладваното засилване на търсенето на кредити може да се обясни най-вече с ценовата политика на по-големите банки, които предприеха особено агресивни понижения на лихвите по депозити и това им позволи да предложат на клиентите си по-конкурентни лихви по кредитите. Ефектът от тези стъпки се изразяваше преди всичко в мотивиране на местните стопански агенти да предприемат рефинансиране на старите си задължения, но не и да поемат нови, което от своя страна доведе най-вече до преразпределение на пазарните дялове. Източник на по-голяма част от новия бизнес на финансовите институции през изтеклата година беше именно подобен род сделки – резултат от възникващия „кредитен туризъм“, а не (както се очакваше) от финансирането на нови инвестиционни проекти. Бизнесът все още не желае да се ангажира с нови инвестиции в условията на несигурна икономическа среда, въпреки че през предходната година имаше известни основания за позитивни очаквания в тази посока и резултатът е налице. Към края на 2015 г. размерът на вземанията от неправителствения сектор намалява с 1.6% спрямо края на 2014 г., като годишният темп на вземанията от нефинансови предприятия достига -1.6%, а при домакинствата – -1.3%.

Поведението на финансовите институции през изтеклата година остана силно повлияно от продължаващата активна намеса на ЕЦБ под формата на количествени улеснения. Лихвените равнища в целия Европейски съюз следваха низходяща тенденция, при запазване на водещата роля на лихвите по депозити, които у нас в края на годината достигнаха нива под 1%. В редовната анкета на БНБ за

кредитната дейност на банките понижението на цената на ресурса беше неизменно посочвано като водещ фактор за изменението на условията за кредитиране, като в края на годината претегленият баланс на мненията в полза на този фактор достигна 60%.

Едва ли може да се очаква, че през следващата година ще настъпи съществена промяна в така наложилата се обстановка, доколкото през 2016 г. стана съвсем ясно, че програмата за монетарни стимули на ЕЦБ има съвсем ограничено въздействие върху реалната икономика (по отношение на инвестиционната активност, склонността към спестяване и динамиката на потребителските разходи). Слабият оптимизъм в очакванията личи ясно от поведението на индексите на Националния статистически институт (НСИ) за наблюдение на бизнес тенденциите. Особено впечатление прави динамиката на очакванията за индекса за износ в промишлеността, който през второто полугодие се понижи от 14 до 3.9. От поведението на показателя е видно, че очакванията за водеща роля на възстановяването на външния сектор (за който се допускаше, че ще подкрепи инвестиционната активност в експортния сектор, а оттам и търсенето на кредити) не се оправдаха. Напротив, независимо от нарастването на износа с 2.14 млрд. лв., кредитите за отрасъл *"преработваща промишленост"* намаляват с 3.4% на годишна база. Поведението на останалите показатели, характеризиращи бизнес тенденциите в промишлеността, също не дават основание за особен оптимизъм. Още през първото тримесечие на 2015 г. индексът за нови поръчки преустанови възходящата тенденция, която следваше от началото на 2013 г. и се задържа в интервала 5.5-5.7, а делът на ненатоварените производствени мощности запази колебливо движение в тесни граници.

Материализацията на позитивните очаквания от началото на годината беше съвсем слаба и на практика не оказва съществено въздействие върху банковия сектор, доколкото едно недостатъчно възстановено производство в условията на ограничен пазар не може да бъде източник на печалба за кредиторите. Неблагоприятната бизнес среда в България на фона на кризата в банковия сектор беше отчетена в множество авторитетни доклади и публикации в утвърдени световни медии, а това намери непосредствено негативно отражение върху решенията на инвеститорите. Като цяло, консерватизмът в нагласите се запази и това се отнася както за финансовите посредници, така и за техните клиенти.

Трябва да се отбележи, че съпоставката на показателите за състоянието на банковия сектор с предходните години в известна степен е затруднена, от една страна, поради измененията на формите за докладване на отчетни данни към БНБ от началото на 2015 г., от друга, поради изменението на критериите за класификация и провизиране на кредитите в края на същата година. Различията в дефинициите и обхвата в новия образец за докладване на информация за обслужвани и необслужвани експозиции не позволяват да се направи адекватна съпоставка с данните, публикувани от БНБ до края на 2014 г. Силно въздействие върху резултата (при извършване на сравнения с предходни периоди) оказва и свалянето на данните за Корпоративна търговска банка от отчета на сектор „Други парично-финансови институции“, тъй като въпросната институция е прекласифицирана в сектор „Други финансови посредници“. Свалянето на тези данни от отчет доведе до съществени промени в статистическата информация за кредитните институции и през ноември 2014 г. при основните парични, депозитни и кредитни показатели на банковата система беше отчетено осезаемо понижение (от чисто механичен характер), което в значителна степен изкривява резултатите от анализите.

Основното, което може да се каже за развитието на сектора през изтеклата година, е че се запазват основните тенденции, формирани се в началото на кризата и по-конкретно, поевтиняване на местния ресурс, увеличаване на спестяванията на населението и заместване на ресурса, предоставен от банките-майки на дъщерните банки в страната с местен ресурс. Продължаващото нарастване на привлечения ресурс от резиденти, както и лихвените условия на междубанковите парични пазари у нас и в еврозоната продължиха да стимулират търговските банки да понижават лихвените проценти по депозити през изтеклата година. Към края на 2015 г. среднопретегленият лихвен процент по нови срочни депозити общо за секторите „Нефинансови предприятия“ и „Домакинства“ достигна 1.1% (при 2.1% към декември 2014 г.). Понижение на лихвите се отчита както по новите депозити на домакинствата, така и по тези на нефинансовите предприятия, с по-силно изразена тенденция към спад при домакинствата. Регистрираните темпове на понижение бяха по-значителни през първото полугодие на 2015 г., като това се отнася и за двата сектора.

Що се отнася до заместването на ресурса, предоставен от чуждестранни банки-майки на дъщерните банки в страната с местен

ресурс, може да се каже, че като цяло той се запазва без съществени изменения от 2011 г. насам. Процесът намира отражение в изменението на нетните чуждестранни пасиви на парично-финансовите институции (кредитните институции и фондовете на паричния пазар). През 2015 г. вземанията от местните публични финансови институции (ПФИ) намаляха с 3.012 млрд. лв. Действително, на нетно ниво се отчита изменение в обратна посока, тъй като вземанията намаляха още по-интензивно (с 4.645 млрд. лв.). В случая обаче това изменение е обусловено от изтеглянето на депозитите на местни банки от чужбина в началото на 2015 г., тъй като предприетото от ЕЦБ понижение на лихвата върху депозитното улеснение в края на първото полугодие на 2014 г. (до -0.2%) доведе до понижаване на доходността по депозитите в банките от еврозоната и мотивира местните банки да пренасочат предоставения ресурс към други сектори.

Спестяванията продължиха да се увеличават, макар и със забавящи се темпове, на фона на понижаващите се лихви, което от своя страна е симптоматично за неблагоприятните условия на средата. Запазването на висока склонност към спестяване, въпреки продължаващото намаляване на постигнатата доходност, е показателно за липсата на достатъчно адекватни инвестиционни алтернативи. Причината за това е както относително ниската норма на доход при въпросните алтернативи, така и високият риск, произтичащ от несигурността в страната. Последното създава проблеми както за стопанските агенти, така и за банките, които в условията на ограничено кредитиране нямат възможност за реализация на акумулирания свободен ресурс.

6.1. Структура и динамика на активите

Слабата кредитна активност и липсата на алтернативи с достатъчно добро съотношение *риск/доходност* принудиха банките да депозират излишъка от наличния си ресурс в централната банка, в резултат от което при категорията активи с най-нисък доход (парични средства и салда при централни банки) през цялата 2015 г. се отчиташе положителен прираст. По данни от публикуваните отчети на БНБ стойността им в края на първото тримесечие достигна 13.5 млрд. лв., през следващите две тримесечия общият им прираст беше на стойност 2.6 млрд. лв., а през последното тримесечие на 2015 г. обемът им нарасна допълнително с още 2.1 млрд. лв.

Както е известно, през по-голяма част от годините след началото на кризата при най-нискодоходния клас активи се наблюдаваха доста високи положителни темпове (като израз на ограничените възможности за кредитиране) и до края на 2015 г. делът им в общото балансово число в банковата система се увеличи почти двукратно (до 20.9%). От 2008 г. насам бяха направени няколко опита за обръщане на тази тенденция, като последното по-съществено понижение на тези активи беше отчетено през 2013 г. (до 10.4% от балансовото число). Подобна динамика обикновено е показателна за изменението на рисковия профил на банките, които при нарастване на рисковия апетит променят разпределението на свободния си ресурс и го насочват към активи с по-висок доход (и присъщ риск) за сметка на свръхрезервите в БНБ. През 2014 и 2015 г. обаче паричните средства и салда при централни банки нарастват значително, достигайки 1/5 от активите на банките в края на разглеждания период, което е показателно за неблагоприятната среда, в която банките развиват своята дейност, но също и за запазването на консерватизма в техните нагласи и очаквания.

Фигура 25



Източник: БНБ, Банков надзор – "Финансови и надзорни отчети".

През 2015 г. най-високодоходният сегмент от активите – кредити и вземания, се свива до 62%, като особено интензивни темпове бяха отчетени през второ и четвърто тримесечие (съответно 3.9 и 1.9%). Прави впечатление, че е налице съществен контраст между стойностите на тези показатели през 2014 и 2015 г. Ако се направи съпоставка с предходната година, но при условие, че данните бъдат преизчислени на съпоставима база чрез изключване на данните за свалената от отчет КТБ, темпът на растеж на тази група активи за банковата система през 2014 г. би достигнал високи стойности (5.9%),

което, от своя страна, е показателно за настъпилото влошаване на условията за кредитиране в банковия сектор през следващата 2015 г., въпреки отчетеното съживяване на икономическия растеж в страната.

Показателна за очакванията на банките в краткосрочен и средносрочен план (особено по отношение на лихвените равнища през 2016 г.) е динамиката на инвестициите до падеж. След като през 2013 г. за пръв път от четири години беше отчетено понижение на портфейла от дългови инструменти (с 4% на годишна база), в израз на възобновяващия се оптимизъм и очаквания за активиране на кредитната дейност, сега тази група активи отново нараства – от 1.690 до 2.281 млрд. лв. в края на 2015 г. (вж. табл. 8). Освен за липсата на достатъчно адекватни възможности, с които да се компенсира амортизацията на кредитния портфейл, подобно изменение е показателно и за засилващите се очаквания за покачване на лихвените равнища в страната (особено през второто полугодие на 2015 г.). Отнасянето на дълговите инструменти в търговския портфейл на банките би довело до риск от реализиране на отрицателни преоценки, в случай че лихвите преустановят низходящата си тенденция и книгата с фиксиран доход започнат да поевтиняват. Очевидно е, че финансовите институции в страната предпочитат да се застраховат срещу този риск, включвайки дълговите книжа в инвестиционния портфейл, чиято стойност не се влияе от изменението на пазарните цени на включените активи и по правило носи доход, равен на предварително фиксирания в началото на периода.

Установяването на нагласи за възможно увеличение на пазарните лихви може да бъде проследено и от отговорите за очакваното изменение на основния лихвен процент в редовната анкета на Министерство на финансите.¹³ Претегленият показател следва възходяща тенденция през цялата 2015 г. и се повишава от -0.2 през първото тримесечие до +0.2 през четвъртото тримесечие. Въпросното изменение едва ли може да бъде свързано с инфлационните очаквания, тъй като в същата анкета претегленият индекс на последния показател остава без промяна през цялата година. Прави впечатление, че това поведение не кореспондира съвсем адекватно с прогнозите на местните банки за номиналния курс на местната валута. Индексът на този показател демонстрира засилване на

¹³ Министерство на финансите. „Финансов сектор: оценки и очаквания“. достъпна на адрес <http://www.minfin.bg/bg/page/871>.

очакванията за известно поскъпване на щатския долар, което би рефлектирало в повишение на цените на вноса. По всяка вероятност заложеното изменение на валутния курс в прогнозите на търговските банки се компенсира с очакванията за по-нататъшно понижение на цените на енергийните ресурси.

Не на последно място трябва да се отбележи, че индексите на претеглените отговори в анкетата на МФ за лихвите по депозити и кредити в левове и единна европейска валута достигат едни и същи стойности в края на годината (-0.5). Тези резултати показват очакванията на банките в страната за запазване на досегашната низходяща тенденция на лихвените проценти по депозитите и кредитите. По всяка вероятност очакванията за нарастване на лихвите по дългови ценни книжа (при понижаващи се равнища на заемния ресурс в страната) може да бъде обяснен най-вече със силното нарастване на задлъжнялостта на страната през последните две години и свързаното с това повишение на рисковата премия (а така и на изискуемата доходност) по тази категория активи.

Интензивният растеж на дълговите инструменти в актива на банките е доста показателен за слабия пазар на кредитни продукти през изтеклата година. Освен в инвестиционния портфейл, тяхното присъствие нараства и в категориите „за търгуване“ и „за продажба“, като общият прираст през 2015 г. достига над 2 млрд. лв. Трябва да се отчете и обстоятелството, че върху динамиката на дълговите книжа през второто тримесечие особено силно влияние оказва ликвидирането на целия портфейл от дългови книжа (1.8 млрд. лв.) на един от българските клонове на гръцки банки у нас. При изключване на този обем от изчисленията, годишният прираст би достигнал почти два пъти по-голяма стойност.

Силно влияние върху тази категория активи през третото тримесечие на 2015 г. оказва падежирането на три от емисиите на български държавни ценни книжа, в резултат от което портфейлът от дългови инструменти намаля с 464 млн. лв. Трябва да се отбележи, че като цяло през 2015 г. финансовите институции в страната проявяваха силен апетит за покупка на дългови книжа, но възможностите за подобни покупки бяха доста ограничени поради възприетата емисионна политика на българското правителство, насочена към емитиране на дълг предимно на външните пазари. По този начин българското правителство използва емисионната политика като заместител на паричната, доколкото ограничаването на вътрешните

емисии има ролята на стимул за понижаване на цената на предлагания финансов ресурс. За съжаление ефектът от тази политика върху кредитирането беше повече от ограничен и на практика основната тежест от провеждането ѝ беше понесена от вложителите. Банките (особено по-големите от тях, притежаващи силно развита клонова мрежа и добър имидж пред българските вложители) предприеха агресивно понижаване на лихвите по депозити, с което да компенсират понижената доходност на активите. По този начин лихвеният спред (основният фактор за рентабилността на финансовите институции) се увеличи. Независимо от по-малките обеми и по-ниската доходност на кредитните портфейли, довели до понижение на брутните приходи от лихви със 7.9%, банките успяха да увеличат нетния лихвен доход със 138.9 млн. лв. (5.28%) в резултат от постигнатото драстично съкращение на разходите си за привлечен ресурс (с 33.9%). В същото време секторът активира търсенето на допълнителни източници на приходи, в резултат от което брутните приходи от такси и комисионни се увеличиха със 75.7 млн. лв. (7.97%) до 1.027 млрд. лв.

Темпът на нарастване при капиталовите инструменти в портфейла от активи, държани за търгуване, се запазва висок. През 2015 г. те се увеличават с 25% (до 121 млн. лв.). За сметка на това при дълговите инструменти в портфейла от активи, държани за търгуване, се отчита понижение със 118 млн. лв. (9.48% на годишна база), което не е повлияно от портфейла на отделна банка. По всяка вероятност част от това понижение е свързано с прекласифицирането на някои от по-нискодоходните емисии в инвестиционния портфейл на банките, което също е показателно за очакванията за покачване на основната лихва в страната.

Увеличение на дълговите инструменти се отчита в категорията активи на разположение за продажба. През изтеклата година те нарастват с 1.621 млрд. лв. и в края на 2015 г. достигат 6.891 млрд. лв. Отчетеният прираст е два пъти по-висок от отчетения за предходната година (874 млн. лв.) и също е показателен за ограничените възможности за кредитиране, тъй като интензивните покупки на активи с фиксиран доход са характерни за периоди на икономически застои – от началото на кризата обемът им нараства четирикратно.

Таблица 8

Активи на търговските банки (млрд. лв.)

	2014Q4	2015Q1	2015Q2	2015Q3	2015Q4
Парични средства и парични салда при централни банки	9.779	13.521	13.812	16.150	18.261
Финансови активи, държани за търгуване	1.518	2.102	1.616	1.362	1.420
<i>Деривати, държани за търгуване</i>	0.176	0.245	0.178	0.166	0.170
<i>Капиталови инструменти</i>	0.096	0.107	0.117	0.121	0.121
<i>Дългови инструменти</i>	1.247	1.750	1.320	1.075	1.128
Финансови активи, определени по справедлива стойност	0.702	0.738	0.478	0.328	0.262
<i>Капиталови инструменти</i>	0.002	0.002	0.002	0.002	0.002
<i>Дългови инструменти</i>	0.700	0.735	0.475	0.325	0.260
<i>Кредити и аванси</i>	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Финансови активи на разположение за продажба	5.442	7.086	7.347	7.180	7.150
<i>Капиталови инструменти</i>	0.172	0.212	0.213	0.214	0.258
<i>Дългови инструменти</i>	5.270	6.875	7.134	6.966	6.891
Кредити и вземания (вкл. финансов лизинг)	62.885	57.559	55.291	55.296	54.258
<i>Дългови инструменти</i>	1.795	1.525	0.175	0.183	0.188
<i>Кредити и аванси</i>	61.089	56.034	55.116	55.112	54.070
Инвестиции, държани до падеж	1.690	1.817	1.922	1.872	2.281
<i>Дългови инструменти</i>	1.690	1.817	1.922	1.872	2.281
<i>Кредити и аванси</i>	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Деривати – отчитане на хеджиране	0.004	0.005	0.033	0.018	0.017
Материални активи	1.961	1.997	2.052	2.055	2.599
<i>Имоти, машини и съоръжения</i>	1.736	1.776	1.823	1.831	2.057
<i>Инвестиционни имоти</i>	0.225	0.221	0.228	0.223	0.542
Нематериални активи	0.163	0.163	0.160	0.160	0.171
Инвестиции в асоциирани, дъщерни и съвместни предприятия	0.322	0.322	0.322	0.332	0.337
<i>Данъчни активи</i>	0.031	0.019	0.032	0.027	0.026
<i>Други активи</i>	0.357	0.509	0.530	0.404	0.417
Нетекущи активи, класифицирани като държани за продажба	0.281	0.303	0.292	0.301	0.326
ОБЩО АКТИВИ	85.135	86.139	83.884	85.483	87.524

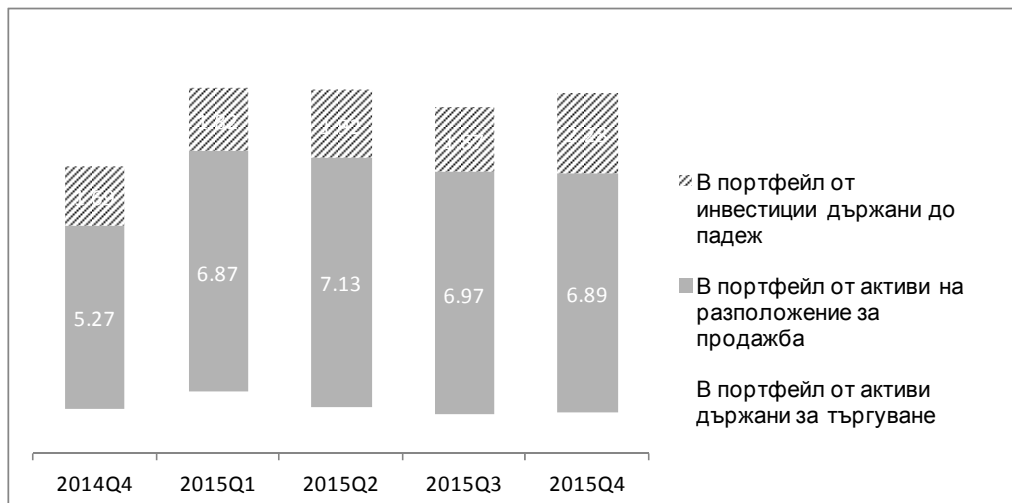
Източник: БНБ, Банков надзор – "Финансови и надзорни отчети".

От данните за дълготрайните материални активи през 2015 г. може да се види съвсем ясно, че банките продължават да се придържат към възприетата преди около три години политика за отчитане на

придобитите обезпечения по лоши кредити. След рекордното повишение на материалните активи през 2012 г. (което на фона на ограничената дейност на банките по всяка вероятност представлява зачисляване на дълготрайни активи, придобити в резултат от замяна на дълг по експозиции в група загуба), тази категория запази обема си почти без промяна през следващите две години, а през 2015 г. нараства с 638 млн. лв. (32.5%) и в края на годината нейният дял в общата структура достига 2.96%. За сметка на това, в категорията активи за изваждане от употреба, класифицирани като държани за продажба, се наблюдава продължаващо забавяне на темповете, като за изтеклата година показателят достига 16.05% (при 35.9 и 21.7% съответно през 2013 и 2014 г.). Тази динамика по всяка вероятност е обусловена от задържането на неблагоприятната конюнктура на пазара за реализация на придобитите обезпечения и отчитането им като МДА (с оглед да се избегне отчитането на разходи от отрицателна преоценка), тъй като в противен случай (ако имаше възможност да бъдат продадени в 12-месечен срок) тези активи биха били класифицирани в категорията „за изваждане от употреба“. С други думи, банковият сектор и през тази година запазва без промяна очакванията за реализация на активите в тази група, което е показателно за съдържаните им нагласи по отношение на растежа в средносрочен план.

Фигура 26

Дългови ценни книжа в банковата система (млрд. лв.)



Източник: БНБ, Банков надзор – "Финансови и надзорни отчети".

Показателна за съдържаните очаквания на банките е и динамиката на нематериалните дълготрайни активи, които намаляват през целия период до септември (с 3.3 млн. лв.), а се увеличават едва през последното тримесечие (изцяло за сметка на банките в гр. I), което по всяка вероятност може да се обясни с покупките на софтуер, необходим за новите оценки на качеството на активите.

През изтеклата 2015 г. трудно може да бъде обособена някаква обща тенденция на пазара на кредити в страната, с изключение на продължаващия застои, довел до понижаване на кредитната активност и свиване на общия обем вземания от домакинствата и нефинансовите институции (особено през последното тримесечие). Както беше споменато, през този период брутните кредити (без тези за централни банки и кредитни институции) намаляха с 1.466 млрд. лв., като най-интензивен спад се наблюдава в началото на годината поради намаляване на вземанията от сектор „Държавно управление“. В известна степен подобен спад представлява влошаване спрямо отчетените стойности година по-рано, когато (ако от отчетите бъдат изключени данните за отпадналата през ноември КТБ) брутните кредити нарастват с около 5%, като близо 1/2 от отчетения прираст е насочен към корпоративни клиенти. През 2015 г. кредитите намаляват, въпреки че условията за отпускане на заеми са облекчавани, при това по-осезаемо, отколкото през предходната година. Например, претегленият баланс на мненията за условията по кредитирането на нефинансови предприятия през първо и второ тримесечие достига 8-10 пункта, докато през предходната 2014 г. индексът се колебае около нулата и приключва на положителна територия (11). Подобна ситуация се наблюдава и при условията за домакинства и физически лица, които в потребителския сегмент достигат -12 през трето тримесечие, а в ипотечния -10 в края на второто полугодие. Както беше споменато, тези облекчения бяха активно използвани от кредитополучателите в процеса на кредитен туризъм. Поради тази причина, въпреки запазването на обема по нов бизнес близък до миналогодишната му стойност, кредитният портфейл за корпоративни клиенти намалява с 1.6%, а кредитите за населението – с 1.3%.¹⁴

¹⁴ Освен понижената кредитна активност, влияние върху динамиката на вземанията от неправителствения сектор през 2015 г. оказва и нетната продажба на кредити от страна на търговските банки.

В известна степен този спад се компенсира от нарастването на вземанията от некредитни финансови институции, които само през последното тримесечие нарастват с 15.2% и в края на годината достигат 1.864 млрд. лв. (табл. 9), което още веднъж потвърждава общението, че кредитирането на реалната икономика е все още далеч от своя потенциал.

Таблица 9

Кредити – брутна стойност (млрд. лв.)

	2014Q4	2015Q1	2015Q2	2015Q3	2015Q4
Централни банки	0.000	0.003	0.010	9.969	13.284
Държавно управление	1.549	0.564	0.620	0.611	0.660
Кредитни институции	10.977	7.832	6.835	7.853	7.053
Други финансови предприятия	1.432	1.735	1.586	1.619	1.864
Нефинансови предприятия	34.319	33.939	33.862	34.176	33.285
Домакинства	18.290	18.233	18.559	18.531	18.312
Кредити и аванси – общо	66.567	62.307	61.471	72.758	74.457
в т.ч. брутни кредити (без Кри и ЦБ)	55.590	54.472	54.627	54.937	54.121

Източник: БНБ, Банков надзор – ”финансови и надзорни отчети”.

Наблюдението на ритейл сегмента показва, че засега все още отсъства един от основните стимули, които биха могли да стимулират съживяването на местния пазар, а оттам и инвеститорските нагласи. Също както и през предходната година, през 2015 г. в този сегмент отново беше отчетено свиване на неговата обща балансова експозиция, независимо че обемите по нов бизнес се увеличават. Например, обемите в потребителския сегмент се увеличиха с 353 млн. лв. (до 2.9 млрд. лв.), а в жилищно-ипотечния – с 541 млн. лв. (до 1.9 млрд. лв.). Отсъствието на положителен прираст на абсолютните стойности на тези сегменти на фона на силното увеличение на обемите по нов бизнес е показателно за големия дял на сделките за предоговаряне и рефинансиране на стари задължения и за все още слабото платежоспособно търсене от страна на населението. Отчетите показват, че през 2015 г. вземанията от населението намаляват до 18.312 млрд. лв. и това по всяка вероятност е един от факторите, които все още възпрепятстват съживяването на потреблението.

Динамиката на обемите по нов бизнес в корпоративния сегмент е показателна за запазването на консервативните нагласи на местния бизнес през 2015 г. Данните от паричната статистика през този период показват, че новоотпуснатите кредити за нефинансови предприятия (13 млрд. лв.) намаляват с 8% спрямо предходната 2014 г., когато за

дванадесетте месеца бяха отпуснати кредити в размер на 14.2 млрд. лв. Запазват се предпочитанията към по-дългите матуритети, като средномесечният обем на новоотпуснатите кредити с матуритет над 5 години за 2015 г. възлиза на 55.6% от всички новоотпуснати кредити (при 48.4% през предходната година) и това е показателно за отсъствието на перспективни проекти с бърза възвращаемост. По отношение на валутната структура в обемите по нов бизнес при този сегмент се наблюдава продължаващо увеличение на дела на левовите кредити за сметка на свиване на дела на новоотпуснатите кредити в евро и долари. Делът на новия бизнес, деноминиран в местна валута, е 46% през 2015 г. (при 35.3% през предходната година), а обемът на деноминирани в единна европейска валута намалява от 61.4 до 52%. Накратко може да се обобщи, че в настоящата обстановка нито населението има достатъчна мотивация да тегли кредит за увеличаване на потреблението, нито бизнесът – за финансиране на текущата дейност или за стартиране на инвестиционни проекти, въпреки облекченията на условията по кредитите и намаляващите лихвени равнища.

Съпоставката на отрасловата структура на кредитите с данните за физическия обем на производството по сектори дава възможност да се добие известна представа за въздействието на кредитирането върху икономическия растеж (вж. табл. 10). Отново трябва да се отбележи, че съпоставката с периода преди ноември 2014 г. е донякъде подвеждаща, тъй като в данните за кредитирането през този период се включва и портфейлът на свалената от отчет КТБ.

Анализът на данните по отрасли показва, че като цяло механизмът на трансмисия на ефектите от финансовия сектор в реалната икономика все още не е устойчив. Прави впечатление например, че един от секторите, в който се наблюдава най-интензивна кредитна активност през 2015 г. – селско стопанство, отчита с 1.4% по-малък физически обем отколкото през предходната година, въпреки че кредитите за сектора са се увеличили с 12.57%. Това разминаване трудно може да се обясни с лага, необходим за пълно усвояване на планираните инвестиции и с въвеждането им в експлоатация, тъй като подобни интензивни темпове се отчитат при кредитирането на селското стопанство още от 2011 и 2012 г. По всяка вероятност понижението на физическия обем може да бъде обяснено с пренасочване на ресурсите в бранша към дейности, характеризирани с по-ниска добавена стойност в резултат от активната селскостопанска политика на ЕС.

Таблица 10

Кредитиране и икономически растеж

	ЕАСТ	Темп на брутни кредити						Темп на физически обем към предходна година					
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Селско, горско и рибно стопанство	A	1.28	16.29	13.40	5.11	5.79	12.57	93.52	98.38	92.73	103.16	105.18	98.60
Добивна, преработваща и енергийна промишленост; Комунални услуги	B_E	4.45	7.76	10.72	-1.27	-3.08	-2.64	98.09	109.08	102.53	100.03	101.67	103.10
Строителство	F	-10.66	-1.84	-5.71	-2.44	-13.83	-11.14	81.76	95.86	94.11	101.09	97.38	101.40
Търговия; Транспорт, складиране; Хотелиерство и ресторантьорство	G_I	0.18	2.29	4.21	1.06	-15.08	0.59	112.14	100.62	100.37	104.11	101.23	101.00
Информационни и творчески продукти; далекосъобщения	J	6.11	21.28	-17.98	-32.93	-2.74	7.04	103.78	102.85	97.28	101.86	101.09	101.90
Сделки с недвижими имоти	L	50.78	4.07	1.81	17.62	-13.26	0.00	104.86	99.01	102.24	97.97	100.68	103.50
Професионални и административни дейности; научни изследвания	M_N	3.14	21.80	13.11	-7.90	-26.82	-4.26	93.14	105.56	97.10	102.70	102.42	100.30
Нефинансови предприятия – общо	-	2.48	5.45	4.96	0.13	-11.48	-1.57	100.13	101.80	99.28	101.10	101.81	101.50

Източник: БНБ, Банков надзор – ”финансови и надзорни отчети”.

Разминаване в посоката на наблюдаваните изменения се отчита в сектора „добивна и преработваща промишленост”, за който кредитите намаляват с 2.64% през изтеклата година, а физическият обем нараства с 3.1%. Същият сектор обаче е добре финансиран през 2010-2012 г. и по всяка вероятност отчетеният положителен прираст е резултат от влизането в експлоатация на проекти, които са финансирани на по-ранен етап.

Особено интересна ситуация се наблюдава в строителството, където кредитите намаляват от началото на кризата насам. Изтеклата 2015 г. не прави изключение и общата балансова експозиция към отрасъла намалява с 11.14% на годишна база, достигайки 2.984 млрд. лв. В същото време физическият обем се изменя в обратна посока и в края на 2015 г. има 1.4% по-голяма стойност, отколкото през предходната година. Най-вероятната причина за отчетения растеж в споменатия сектор е увеличаването на дела на самоучастие от страна на клиентите на пазара на недвижими имоти. Това е разбираемо, тъй като на фона на понижаващите се лихви по депозитите голяма част от

домакинствата се преориентират към алтернативни форми за запазване на стойността на спестяванията и доколкото покупката на финансови активи все още няма достатъчна популярност на местния пазар, те насочват спестяванията си към пазара на недвижими имоти.

Може да се каже, че в секторите, свързани с търговия, хотелиерство и ресторантьорство, има устойчива и сравнително ясно обособена взаимовръзка между банковото финансиране и растежа. За периода от 2011 г. насам положителните темпове на кредитиране за тези браншове се свързват неизменно с положителен прираст на физическия обем, макар и взаимовръзката невинаги да е пропорционална. По всяка вероятност причината за наблюдаваните непропорционални изменения е времето, необходимо за въвеждане в експлоатация на кредитираните проекти (хотели, складове, търговски площи). Прави впечатление драстичният спад на кредитите през 2014 г., но той може да бъде обяснен изцяло с изключването на КТБ от отчет (доколкото наблюдаваният спад по абсолютна стойност е съпоставим с експозицията на свалената от отчет банка). Последното на практика няма отражение върху кредитираните лица и физическият обем нараства с 1.23% през 2014 г. и с 1% през 2015 г.

Данните от табл. 10 показват недвусмислено, че като цяло трансмисионните механизми между банковата система и реалния сектор все още не функционират адекватно, тъй като дори и в годините, когато се отчитат положителни темпове на кредитиране за реалния сектор, изменението на произведената продукция е нищожно.

6.2. Структура и динамика на привлечените средства

Както беше споменато, по отношение на привлечения ресурс в банковата система формиралите се тенденции след началото на ГФК като цяло се запазиха и през 2015 г. Местните депозити продължиха да поевтиняват, спестяванията на населението продължиха да нарастват (макар и с по-бавни темпове), а банките в страната продължиха да заместват ресурса, предоставен от чуждестранни банки-майки, с местен ресурс.

Известно е, че процесът по изтегляне на чуждестранен ресурс стартира още в началото на кризата (през 2007-2008 г.). Тогава дялът на депозити от кредитни институции беше около 1/5 от общите привлечени средства, но в резултат от изтеглянето на депозитите от банки-майки този дял започна да се понижава, като в края на 2015 г.

беше под 7%. При равни други условия, подобни действия биха довели до сериозно оскъпяване на ресурса в системата, но в резултат от постоянните корекции на лихвените тарифи сега цената е по-ниска, отколкото през периода преди началото на този процес. През 2008 г. (когато в системата има висок дял на депозитите от банки-майки) средната цена на ресурса е 3.4%. През следващите две години тя слабо нараства (поради изтеглянето на външния ресурс), а след това постепенно намалява, докато в края на 2015 г. (в резултат от интензивното понижение на лихвите) достига 2%.

Тази тенденция се проявява особено през второто тримесечие, когато чуждестранните пасиви на публични финансови институции (ПФИ) намаляват с 2.098 млрд. лв. и достигат 8.233 млрд. лв. Посочените задължения са най-вече към чуждестранни банкови институции и в справката за депозитите през същия период се отчита намаляване на депозитите от банки с 1.98 млрд. лв., докато ресурсът от останалите източници постепенно нараства. Действително, на нетно ниво се отчита изменение в обратна посока, тъй като чуждестранните активи на ПФИ през изтеклата година намаляват още по-интензивно (особено през първото полугодие, когато тази категория задължения намалява средно с по 2.2 млрд. лв. за всяко от тримесечията). В резултат от тези погашения нетните чуждестранни активи на сектора намаляват с 1.563 млрд. лв. още през първото полугодие, като общият обем на прираста за цялата 2015 г. остава близък до тази стойност. По всяка вероятност отчетеното изменение на вземанията на сектора е продиктувано от мотиви за реструктуриране на активите от съображения за доходност, тъй като предприетото от ЕЦБ в края на 2014 г. понижение на лихвата върху свръхрезервите (до -0.2%) доведе до понижаване на доходността по депозитите в банките от еврозоната и това обстоятелство мотивира местните банки да изтеглят депозитите си от чужбина и да пренасочат предоставения ресурс към други сектори.

През 2015 г. трудно могат да бъдат посочени конкретни събития със съществен ефект върху динамиката на привлечения ресурс, за разлика от миналата година, когато вследствие на блокирането на дейността на КТБ привлечените средства в системата намаляха с 5 млрд. лв. през третото тримесечие, а до края на годината се възстановиха с 3.5 млрд. лв. поради изплащането на гарантираните депозити от Фонда.

Както беше споменато, през цялата 2015 г. привлеченият ресурс в банковата система продължи да нараства, основен принос за което

имаха местните домакинства. Депозитите от този източник достигнаха 42.6 млрд. лв. в края на годината (8.5% повече от 2014 г.). Предпочитанията на домакинствата останаха насочени към срочните влогове с по-дълъг матуритет, с което в известна степен се компенсира общото понижение на средната доходност по депозитите. Увеличение беше отчетено и при продуктите без фиксиран матуритет, докато средният сегмент (до 12 месеца) намали значително своя дял и това в известен смисъл доведе до влошаване на матуритетната структура на привлечения ресурс. Данните от паричната статистика на БНБ показват, че депозитите на нефинансови предприятия нарастват още по-интензивно (с 18.7% на годишна база). Основната част от тази активност беше насочена към овърнайт депозити, докато фирмените депозити с договорен матуритет намаляха. От гледна точка на валутната структура, както предприятията, така и домакинствата проявяваха предпочитания към депозитите в местна валута.

Таблица 11

Привлечени средства (млрд. лв.)

	2014Q4	2015Q1	2015Q2	2015Q3	2015Q4
<i>Депозити</i>	73.529	72.888	71.064	72.392	74.346
Централни банки	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Държавно управление	0.000	2.950	2.681	2.374	1.843
Кредитни институции	7.962	7.568	5.588	5.248	5.070
Други финансови предприятия	0.000	2.877	2.987	3.223	3.302
Нефинансови предприятия	23.189	17.279	17.325	18.563	19.724
Домакинства	41.003	42.213	42.483	42.985	44.407

Източник: БНБ, Банков надзор – "финансови и надзорни отчети".

В резултат от увеличаващите се привлечени средства, депозитите на търговските банки в БНБ силно нараснаха и в края на 2015 г. свръхрезервите, оценени чрез превишението на поддържаните средства в БНБ над изискуемия минимум на резервни активи по Наредба № 21, възлизат среднодневно на 127.8% (при 56.5% в края на 2014 г.).

Като цяло динамиката на спестяванията на фона на понижаващите се лихви говори неблагоприятно за местната икономика. Запазването на висока склонност към спестяване може да се обясни най-вече с липсата на достатъчно инвестиционни алтернативи, т.е. населението и предприятията нямат алтернативи за реализация на свободните си средства. Причината за това е както относително ниската рентабилност при въпросните алтернативи, така и високият риск,

произтичащ от несигурността в страната. Това създава проблем както за стопанските агенти, така и за банките, които в условията на ограничено кредитиране нямат възможност за реализация на свободния ресурс.

6.3. Обобщение и препоръки

Може да се обобщи, че процесите, насочени към преразпределение на пазара на финансови услуги в страната, продължават и през 2015 г. Реструктурирането на привлечения ресурс в резултат от изтеглянето на външното финансиране не засегна осезаемо банките с чуждестранен собственик, тъй като агресивното понижение на лихвите в условията на свръхпредлагане на депозити доведе до сближаване на цените на местния и външния ресурс. По всяка вероятност корекциите на лихви ще продължат и през тази година, което обаче няма да доведе до осезаемо поевтиняване на кредитите поради запазването на относително висока рискова премия.

Независимо от очакванията за запазване на низходящия тренд при цената на привлечения ресурс, неговата динамика по всяка вероятност ще се забави значително, което ще мотивира банките в страната да потърсят варианти за подобряване на доходността чрез подобряване на нормата на кредитиране.

Основният проблем пред повечето банки в страната на фона на продължаващия застои в икономиката и високото ниво на лоши кредити ще остане ниската рентабилност. Въпреки че печалбите в сектора нарастват вече трета поредна година, трябва да се отчете, че по-голямата част от финансовия резултат се формира при няколко големи банки, при това най-вече за сметка на понижените лихви по депозитите и влошаването на матуритетната структура на привлечения ресурс. Голяма част от малките банки продължават да отчитат слаби резултати и това обстоятелство ще засилва натиска върху тях, поради което те ще търсят възможности да се влеят в структурата на по-рентабилни институции. Тази тенденция имаше конкретни проявления през последните три години, като се очаква да продължи и през следващата 2016 г. Възможно е оповестяването на резултатите от процедурата по оценката на качеството на активите и планираните стрес-тестове да изиграят ролята на допълнителен стимул за засилване на посочената тенденция.

Свиването на кредитния портфейл на банките на фона на сравнително запазената кредитна активност и докладването

нарастване на търсенето на кредити показват, че по всяка вероятност възникналият през 2014 г. своеобразен „кредитен туризъм“ ще се запази и през 2016 г. Това ще доведе до допълнителен натиск за понижение на цената на ресурса, както и до повишаване на концентрацията в сектора, което от своя страна е с трудно предсказуеми последици в дългосрочен план.

По отношение на пазара на кредитни продукти едва ли може да се очаква стабилизирането му преди началото на 2017 г. Значими фактори за продължаващия застои през 2016 г. ще бъдат, от една страна, ангажирането на значителна част от ресурса на финансовите институции във връзка с процедурите по оценка на качеството на активите и предстоящите стрес-тестове, а от друга, продължаващият застои в реалния сектор. Очакваното възстановяване на следващия етап (2017-2019 г.), по всяка вероятност ще се характеризира с бавни темпове (от около 2-3%), при което немалка част от усилията на банките в страната ще останат насочени към изчистване на портфейлите от лоши кредити и освобождаване от придобитите обезпечения.

Както се очакваше, стремежът към оптимизиране на цената на ресурса доведе до засилване на натиска за увеличаване на дисбаланса по отношение на матуриретната структура на депозитите. По всяка вероятност тази тенденция ще се запази и през 2016 г., като стремежът към понижение на цената на ресурса, особено при понерентабилните банки, ще доведе до нарастване на дела на разплащателните сметки, а оттам и до деформация на матуриретната структура на пасивите им. В същото време предпочитанията на кредитополучателите остават насочени все повече към матуриретети, по-дълги от пет години и това води до дебалансиране между структурата на актива и пасива. През 2015 г. единственият фактор за стабилизиране на този процес беше миграцията от продукти без фиксиран матурирет към такива – с фиксиран, вследствие на агресивните понижения на лихвите. Не може да се очаква обаче, че този фактор ще продължи да действа и през тази година, тъй като доближаването на пазарните лихви до нулевия праг ще мотивира вложителите да търсят други алтернативи за съхраняване на стойността (недвижими имоти, инвестиционно злато, ценни предмети).

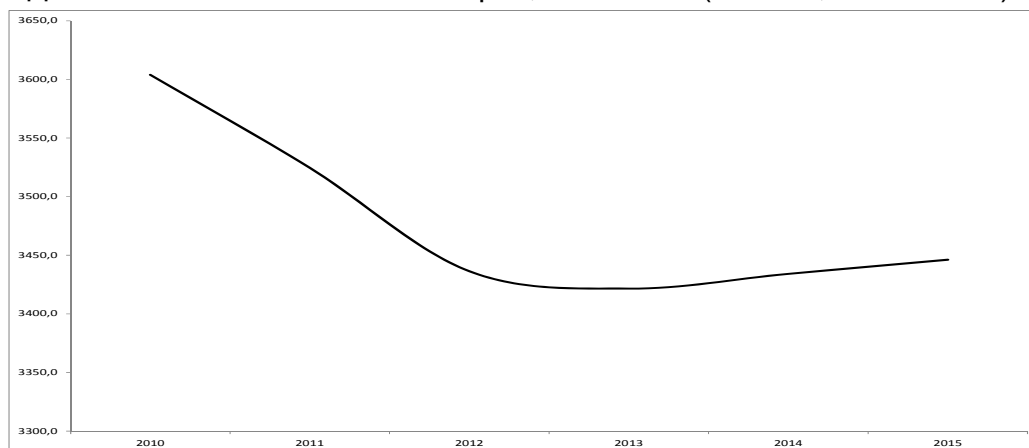
7. Пазар на труда

7.1. Заетост и безработица

Една от основните характеристиките на развитието на българската икономика през 2015 г. беше наблюдаваното *подобрене на пазара на труда*. За втора поредна година заетостта в страната нараства с 0.3% (според данните от системата на националните сметки (СНС)). Нивото на безработица съществено намаля до 9.2% (по данни на наблюдение на работната сила (НРС), възрастова група 15-64 години). Броят на заетите в икономиката през 2015 г. е 3 446 200 човека и се е увеличил с 12 000 човека (0.3%) спрямо предходната година. Заетостта, както и физическият обем на БДС, се увеличават във всички основни икономически сектори (промишленост, строителство и услуги), като намаляват единствено в аграрния сектор. В резултат от *съществената редукция на безработицата в България* през 2015 г. нейното ниво вече се изравни със средното за ЕС-28. Коефициентът на икономическа активност на населението продължи да нараства и през 2015 г. достигна 69.3% (15-64 години). Основен фактор за доброто развитие на трудовия пазар е постигнатият икономически ръст, който се ускори през наблюдаваната година и е най-висок от 2009 г. насам.

Фигура 27

Динамика на заетостта в България, 2010-2015 (15-64 г., хил. човека)



Източник: НСИ, Наблюдение на работната сила. Пазар на труда, www.nsi.bg.

Данните от НРС показват, че през 2015 г. ръстът на заетостта се дължи изцяло на увеличаването на броя на наетите лица в частния

сектор. Според тях, наетите лица в частния сектор са се увеличили с 3.4%, докато тези в обществения сектор са намалели с 0.9%. Другите категории заети лица (работодатели, самонаети и неплатени семейни работници) също намаляват спрямо 2014 г. (с 2%). Това означава, че ръстът на заетостта се дължи изцяло на динамиката на частния сектор, а държавният сектор се стреми да редуцира заетостта си с цел оптимизация на разходите за труд и в частност ограничаване на дефицита на държавните финанси.

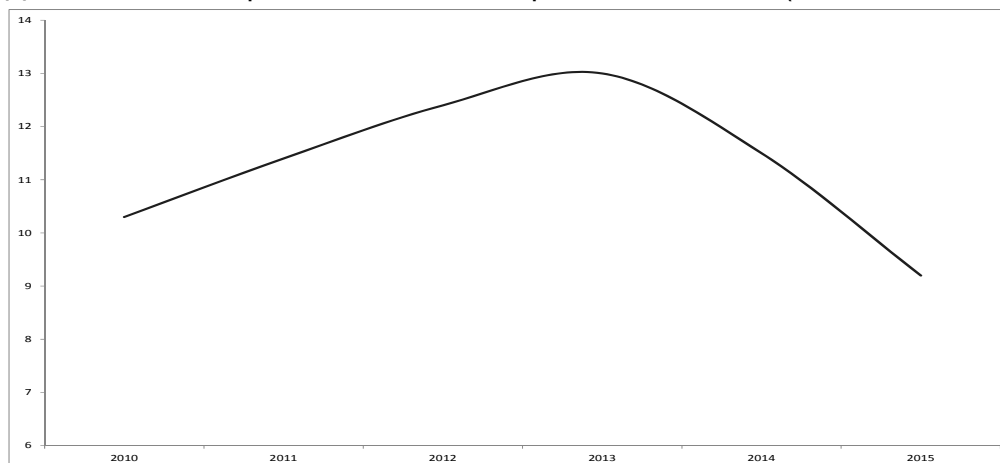
Динамиката на броя на заетите по степени на образование за пореден път показва, че хората с ниска степен на образование в най-малка степен се възползват от подобряването на условията за бизнес в страната. Според данните от НРС, броят на заетите се увеличава за лицата с висше и средно образование, докато заетите с основно и по-ниско образование намаляват. Задълбочава се разликата в нивата на заетост по образователни степени. През 2015 г. лицата с висше образование имат коефициент на заетост 84% (15-64 години); той се повишава с 2.3 п.п. спрямо предходната година. Лицата със средно образование също имат относително висок коефициент на заетост (67.2 при 65.2% през 2014 г.), като тези с придобита професионална квалификация имат коефициент на заетост 70.3%. Съвсем различна е ситуацията при двете групи лица с ниска образователна степен. На първо място, и при двете групи броят на заетите и съответно коефициентът на заетост намалява през 2015 г., въпреки общото увеличение на заетостта през 2015 г. На второ място, и в двете групи коефициентът на заетост е изключително нисък. При лицата с основно образование този коефициент през 2015 г. е 32.1% (при 32.2% през 2014 г.), а при лицата с начално и по-ниско образование той е 18.6% (при 19.2% през 2014 г.). Сред лицата с основно образование един на всеки трима човека има работа, а сред лицата с начално и по-ниско образование заетост – едва един на всеки пет. Тези данни на практика показват, че *едно от предварителните условия за статус на зает е наличието поне на средно образование.*

Едно от най-забележимите явления на пазара на труда през 2015 г. беше бързото намаляване на нивото на безработица. Нейното средно ниво през 2015 г. е 9.2%, което е намаление с 2.3 пр.п. спрямо 2014 г. За втора поредна година безработицата намалява, като през 2015 г. това намаление се ускорява в сравнение с 2014 г. Така нивото на безработица спадна под стойността, регистрирана през 2010 г.; по-ниско ниво на безработица в България е наблюдавано единствено

през периода 2007-2008 г., когато имаше признаци за прегряване на пазара на труда в страната.

Фигура 28

Динамика на безработицата в България, 2010-2015 г. (15-64 години, %)



Източник: НСИ, Наблюдение на работната сила. Пазар на труда, www.nsi.bg.

Основна причина за намаляването на броя на безработните лица (според НРС) е увеличаването на броя на работните места в страната. Около 2/3 от това намаление се дължи на по-високата заетост през годината, докато останалата 1/3 – на лица, които са напуснали работната сила.

Макар и бавно, но продължава да се увеличава дялът на дълготрайно безработните лица (с период на безработица над 1 година). През 2015 г. той достига 61.8% от общия брой безработни (при 61% през 2014 г.), което е най-високата стойност на показателя от 2005 г. насам. Броят на дълготрайно безработните намалява (187 000 човека, или с 45 000 човека по-малко спрямо 2014 г.), но по-бавно от намалението на общия брой безработни. В основната си част дълготрайно безработните хора са лица с ниско образование и/или без квалификация, което съществено намалява тяхната възможност за реализация на трудовия пазар. Освен това лица с намалена трудоспособност, в предпензионна възраст, младежи току-що напуснали образователната система и без достатъчно опит, самотни майки и др., са идентифицирани като уязвими групи на пазара на труда, които поради различни причини са с по-нисък шанс за намиране на работа от обичайния случай.

За успешното включване на уязвимите групи на пазара на труда правителството разработва *активни мерки и програми*, включени в стратегически документи, в т.ч. Националния план за заетостта (НПЗ). Въпреки това, увеличаването на дела на дълготрайната безработица и оформянето на група лица, които трайно са без шансове за започване на работа независимо от съживената икономическа активност в страната, са индикатори за наличието на сериозни несъответствия в квалификационната и професионална структура на предлаганата и търсена работна сила, както и за наличие на структурна безработица, която може да се оцени около и над 5% от работната сила. Според доклада на ЕК за дисбалансите в България от февруари 2016 г., делът на дълготрайната безработица у нас е един от най-високите в ЕС и едва 14% от тези, които са били дълготрайно безработни през 2013 г. (един на всеки седем човека), са успели да си намерят работа.¹⁵

Макар България да регистрира икономически растеж през всички години през периода 2010-2015 г., това е едва втората поредна година, когато този растеж се материализира и в ръст на заетостта. През 2014 и 2015 г. ръстът на заетостта е на практика идентичен като темп и увеличение на броя на работните места. В резултат от тези динамики още през 2014 г. беше достигнат физическия обем на БВП, регистриран през 2008 г. (върховата година преди финансовата и икономическа криза) и през 2015 г. вече надхвърли предкризисното ниво с над 3% в реално изражение. В същото време броят на заетите през 2015 г. остава с около 10% по-нисък спрямо броя им през 2008 г. Основен фактор за растежа през този период беше повишаването на производителността на труда.

Концентрирането на вниманието върху броя на заетите и не толкова върху коефициента на заетост донякъде подценява възстановяването на заетостта в страната през последните две години. Много трудно България би възстановила броя на заетите си лица през 2008 г. поради протичащите демографски процеси в страната и намаляващото население. Ако в абсолютни числа заетостта остава далеч под предкризисните си нива, то като нива на заетост и на икономическа активност на населението възстановяването в страната върви с относително бързи темпове. Коефициентът на икономическа

¹⁵ European Commission. (2016). Country Report Bulgaria 2016 Including an In-Depth Review on the Prevention and Correction of Macroeconomic Imbalances. Brussels: ЕС, p. 26.

активност както на цялото население, така и на възрастовата група 15-64 години, вече надхвърли най-високата си регистрирана стойност от 2008 г., като в случая с възрастовата група 15-64 години стойността на показателя за 2015 г. (69.3%) е с 1.5 пр.п. по-висок от този през 2008 г. (67.8%). Коефициентът на заетост (отново както за цялото население, така и за възрастовата група 15-64 години) достигна нивото си от 2006 г. и ако българската икономика запази икономическия си растеж от последните две години и свързаното с това възстановяване на заетостта, още през 2017 г. може да се очаква, че ще достигне стойността на показателя, регистрирана през 2008 г. (максимална за годините на прехода до този момент).

Все пак, националната цел за заетост за възрастовата група 20-64 години за достигане през 2020 г. е 76%.¹⁶ За успешното реализиране на тази цел и при съществуващите тенденции в демографското развитие на страната, през следващите години до края на десетилетието е необходимо нетният брой на новите работни места да се увеличава с поне 40 000 всяка година.¹⁷ Подобно увеличение (според данните от НРС) е наблюдавано единствено през 2014 и 2015 г., което означава, че за изпълнението на националната цел за заетост през 2020 г. е необходимо да се запази и дори ускори динамиката на заетостта от последните две години.

Концентрирането върху абсолютния брой на заетите лица не само подценява скоростта на възстановяване на заетостта в страната, но и може да маскира някои проблеми, които ще бъдат от съществено значение през следващите години за българската икономика – необходимостта от повишаване на производителността на всички производствени фактори, което да компенсира все по-нарастващото влияние на екстензивното увеличение на работната сила като ограничение за икономическия ръст.

¹⁶ Министерство на финансите. (2015). Европа 2020: Национална програма за реформи. София, април 2015, с. 55.

¹⁷ Тази цел се отнася за възрастовата група 20-64 години, която до момента се характеризира с по-висок коефициент на заетост от този на цялото население или на групата 15-64 години. Това се дължи на относително ниската степен на активност на групата на младежите, както поради продължаващ образователен процес, така и поради други причини (семейни или по-ниска степен на активност на трудовия пазар).

7.2. Производителност на труда и работна заплата

Според предварителните данни на НСИ годишната работна заплата за страната през 2015 г. е 11 161 лв. Средната годишна заплата в общественя сектор е 10 713 лв., а тази в частния – 10 581 лв. Икономическите дейности, регистрирали най-висок ръст на номиналната работна заплата през 2015 г., са: Хотелиерство и ресторантьорство; Административни и спомагателни дейности; Търговия; Ремонт на автомобили и мотоциклети. В тези икономически дейности ръстът на номиналната работна заплата е в диапазон от 12-15%. Икономическите дейности с най-нисък ръст на номиналната работна заплата (в диапазона 2-2.5%) са: Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива; Доставка на води; Канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване; Финансови и застрахователни дейности; Държавно управление; Добивна промишленост.

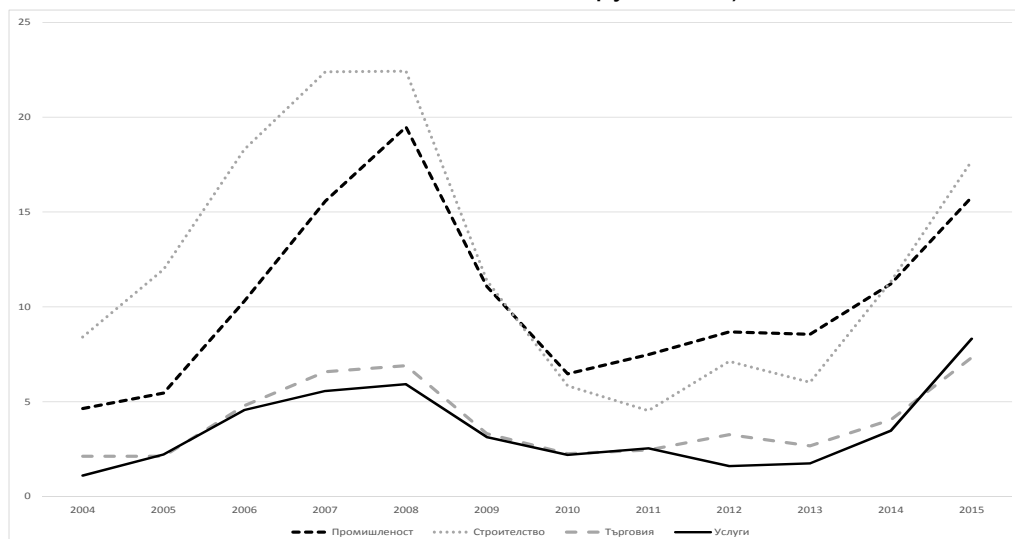
През 2015 г. ръстът на номиналната работна заплата отбеляза известно ускорение. Ако през 2012-2014 г. нейният годишен ръст беше в диапазона 6-6.5%, то през 2015 г. последният нарасна до 8.8%. Основни фактори, повлияли върху динамиката на възнагражденията за труд в страната, са оживлението в икономиката, довело до възстановяване на търсенето на труд, както и изменението на минималната работна заплата през годината. Дефлационният процес, който продължи да се развива за втора поредна година в икономиката, не успя в достатъчна степен да компенсира действието на факторите, повлияли върху динамиката на работните заплати в посока към увеличение. Допълнителен фактор, въздействащ най-вече върху динамиката на работната заплата в дейностите, финансирани преимуществено от държавния бюджет, са усилията на правителството да ограничи ръста на разходите в бюджета и да намали бюджетните разходи.

Основният фактор, повлиял върху динамиката на работната заплата в страната, е възстановяването на търсенето на труд. От НРС обаче идентифицират три отрасли от услугите, в които се наблюдава изключително висок ръст на заетите през последното тримесечие на 2015 г. спрямо същото тримесечие на 2014 г. – „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения“, „Операции с недвижими имоти“ и „Професионални дейности и научни изследвания“. И в трите икономически дейности ръстът на средната работна заплата изпреварва този на средната

работна заплата за цялата икономика. Освен това в „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения“ и „Професионални дейности и научни изследвания“ средната работна заплата е съществено над средната работна заплата в страната и регистрира висок ръст през последните няколко години. С голяма доза на сигурност динамиката на средното заплащане за труд в тези икономически дейности е повлияна от повишеното търсене на труд, което не може веднага да бъде посрещнато от съответното предлагане на труд като квалификация и образование.

Фигура 29

Недостиг на работна сила според бизнес анкетите (% на фирмите, заявили подобно затруднение)



Източник: НСИ; Бизнес наблюдения; собствени изчисления.

Бизнес анкетите на предприемачите, провеждани от НСИ, също показват, че намирането на подходяща работна сила все повече става пречка за развитието на фирмите. През 2015 г. предприемачите от всички сектори на икономиката отчитат, че недостигът на работна сила е все по-голям проблем, ограничаващ тяхната бъдеща активност. Данните от бизнес наблюденията за последните десет години показват, че най-висок недостиг на квалифицирана работна ръка се отчита от предприемачите в промишлеността и строителството. През периода 2010-2013 г., когато търсенето на труд в страната беше намалено вследствие на кризата от 2008-2009 г. и преодоляването ѝ, през 2014-2015 г. недостигът на

работна сила отново започна да увеличава значението си за предприемачите като ограничаване на възможностите за експанзия. През 2015 г. (средногодишни стойности) този проблем е отчетен съответно от 15.8 и 17.7% от предприемачите в промишлеността и строителството. Тези стойности все още са под пиковите на показателя от 2007-2008 г., но тенденцията от последната година ясно показва, че те ще бъдат достигнати вероятно още през 2016 г. В търговията делът на предприемачите, отчетели недостига на работна сила като проблем за тяхното бъдещо развитие, е 7.3%, а в услугите – 8.3%. За търговията тази усреднена за 2015 г. стойност е близо 2 пъти по-висока спрямо 2014 г., а в услугите се е увеличила дори повече от 2 пъти. Освен това, и в двата сектора тези стойности надвишават отчетените през 2007 и 2008 г. и са най-високи за целия период на провеждане на бизнес анкетите. Според доклада на ЕК, основна причина за запълване на работните места, изискващи висококвалифициран труд, е липсата на налична квалифицирана работна сила (IT специалист, инженери, лекари, медицински сестри и др.), като търсенето на компютърни специалисти надхвърля 3 пъти предлагането.¹⁸ При настоящото демографско развитие може да се очаква, че през следващите години проблемът „недостиг на работна сила“ все повече ще засилва своето значение за предприемачите.

Вторият фактор, повлиял върху динамиката на средната номинална работна заплата в страната е *актуализацията на минималните осигурителни прагове (МОП), и на минималната работна заплата (МРЗ)*.

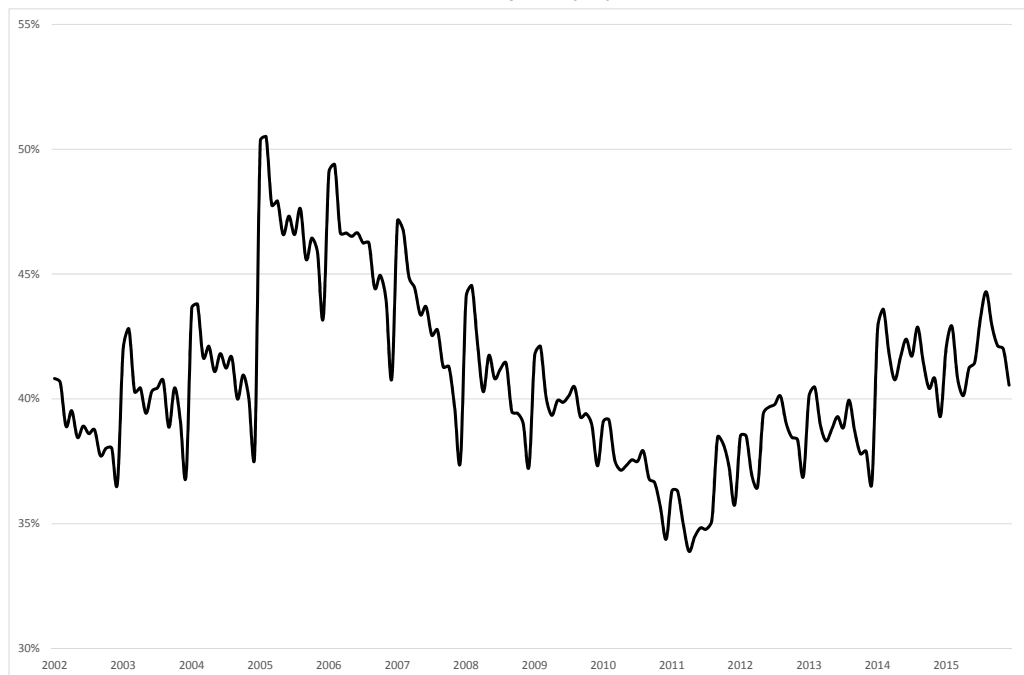
През 2015 г. за първи път от 2001 г. насам бяха извършени две актуализации на МРЗ в рамките на една календарна година. От началото на януари нейното равнище беше повишено от 340 на 360 лв., а от началото на юли 2015 г. то беше допълнително повишено до 380 лв. И двете актуализации бяха предварително обявени още през четвъртото тримесечие на предходната 2014 г., което даде достатъчно време на фирмите за адаптация. Така за една календарна година МРЗ беше увеличена с 11.8%. Подобни и по-високи годишни ръстове на МРЗ е имало и през предходни години, като през 2007 г. тя беше повишена на една стъпка с 12.5%, а през следващата 2008 г. (период на бързо нарастване на средната работна заплата поради високо търсене на труд) също на една стъпка с над 22%. През септември 2011 г. МРЗ също беше повишена еднократно с 12.5%,

¹⁸ European Commission. (2016). Country Report Bulgaria. p. 30.

след като за повече от 2.5 години нейното равнище не беше актуализирано.

Фигура 30

Съотношение между минималната и средната работна заплата в България (%)



Източник: НСИ; собствени изчисления.

Изменението на МРЗ влияе най-силно върху икономическите дейности, където средната работна заплата е относително най-ниска. Сред трите отрасли с най-висок ръст на средната работна заплата през 2015 г. два са и с най-ниско средно заплащане на труд и може да се приеме, че те са сред отраслите, където влиянието на изменението на МРЗ и МОП е било най-силно. Според правителствени оценки, цитирани и в доклада на ЕК, около 360 000 човека (около 12% от работната сила) са били повлияни от изменението на МРЗ.¹⁹ Все пак, трябва да се има пред вид, че актуализацията на МОП и МРЗ освен че влияе върху пазара на труда, има за цел да спомогне за изсветляването на част от сивия сектор в областта на заплащането на труда, който според редица изследвания е относително висок за стандартите на ЕС. Затова може да се предполага, че част от

¹⁹ Ibid., p. 28.

отчетеното повишаване на заплащането вследствие на актуализация на МРЗ е „счетоводно“, а не реално и е свързано с показване на част от скритите преди това доходи.

В резултат от двете актуализации на МРЗ през 2015 г. тя трайно се задържа в диапазона 40-45% от средната работна заплата (СРЗ). В исторически план това отношение достига най-високи стойности през 2005 и 2006 г. (между 45-50% от СРЗ). През следващите години следва тенденция на намаление, обусловено в началото от бързото нарастване на средната работна заплата в страната (поради високото търсене на труд), което е изпреварвало актуализациите на МРЗ (2007-2008 г.), а след това от замразяването на МРЗ за относително дълъг период от време (от 2009 г. до септември 2011 г.), обусловено от икономическата криза в страната и преодоляването на нейните последици върху намалялото търсене на труд. В резултат от това отношението МРЗ/СРЗ намаля до около 35% към края на 2011 г.

През следващите години се наблюдава стремеж за възстановяване на отношението на МРЗ към средната, с което да се защитят най-ниско платените работници (и да се ограничи размахът на явлението на т.нар. работещи бедни), както и да се ограничи избягването на дължими преки данъци чрез деклариране на работни заплати, близки до минималното равнище. В резултат от това МРЗ като дял от СРЗ постепенно се увеличи и през втората половина на 2015 г. е около 42.5%.²⁰

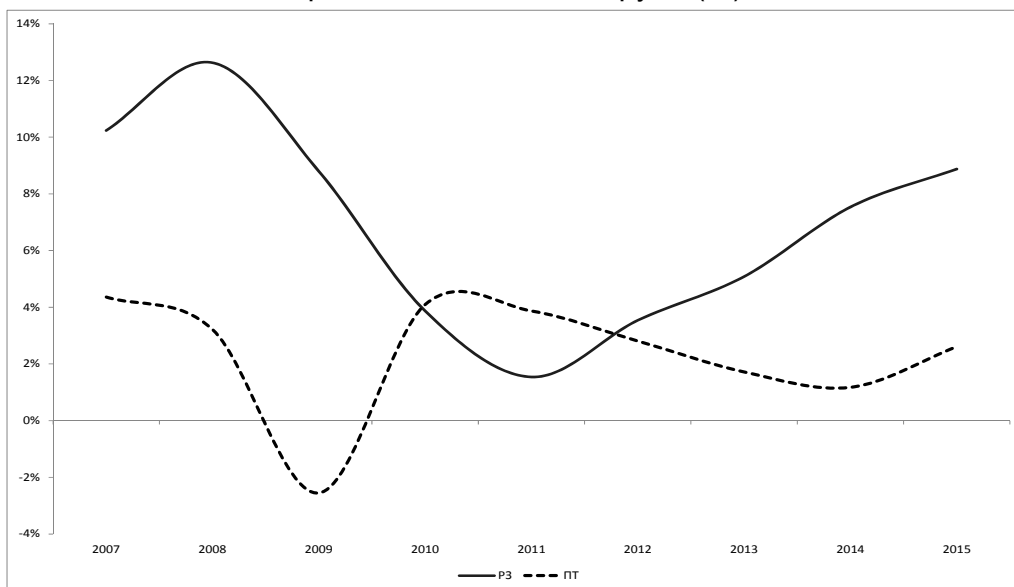
Сравнението с други държави показва, че България не се отличава съществено от останалите страни на ЕС-28. През 2014 г. в страните с единна МРЗ (недиференцирана по отрасли, региони или друг признак) това съотношение се движи между 33% (Чешка Република) до 52.9% (Словения), като в почти половината от случаите то е в диапазона 42-47% от СРЗ. Подобно съотношение между МРЗ и СРЗ едновременно позволява достатъчно място за диференциация на относителните работни заплати (заплащания, близки до средното ниво за страната, са между 2-2.5 пъти МРЗ). В същото време, МРЗ е достатъчно отдалечена от различните плащания по социални помощи, тя създава достатъчно стимули за нискоквалифицираните лица да бъдат активни на пазара на труда, да търсят и приемат работа на заплащане близко

²⁰ От януари 2016 г. МРЗ отново е повишена до 420 лв., което представлява 44.8% от СРЗ през декември 2015 г. Може да се очаква, че през 2016 г. тя отново ще бъде в диапазона 42-45% от СРЗ.

до минималното. Все пак, увеличаването на МРЗ над 45% и особено над 50% от СРЗ трябва да се прави с особено внимание, тъй като това може да компресира относителните работни заплати (особено тези под средното равнище в икономиката) в твърде тесен диапазон и би накърнило тяхната възможност да балансират търсенето и предлагането на труд по различни професии и икономически дейности.

Фигура 31

Темп на растеж на реалната работна заплата и на реалната производителност на труда (%)



Източник: НСИ; собствени изчисления.

През 2015 г. производителността на труд (измерена като БВП на един зает, индекс на физическия обем) нараства с 2.6%. През последните три години ръстът на реалната работна заплата сериозно надхвърля този на реалната производителност на труда. Отчасти това се дължи на дефлацията, наблюдавана през последните две години, но друг фактор е относително бързото увеличаване на средното заплащане на труда, което през този период не е подкрепено от съответно увеличаване на производителността на съответния производствен фактор. През последните четири години се наблюдава постоянно нарастване на дела на компенсациите за труд в общата стойност на БДС (от 43% през 2012 г. до 47.8% през 2015 г.).

Високият ръст на средната работна заплата вероятно ще се запази и през следващите години. Проблемът с предлагането на труд все повече ще се задълбочава в българската икономика предвид съществуващите демографски процеси и ако българските предприемачи успяват да поддържат устойчиво развитие на производствата си. Ако през следващите години икономическият растеж се запази относително стабилен, това ще доведе до засилено търсене на труд от страна на работодателите, както и до засилващо се несъответствие между търсене и предлагане на труд по квалификационни, професионални и образователни характеристики. В България последният проблем е особено силно проявен в контекста на ЕС, тъй като страната ни допълнително се характеризира с високо ниво на отпадане на ученици от образователната система (над средното за ЕС) и относително ниско ниво на хора, които следват принципа обучение през целия живот. За последното отговорност носят както самите работници, така и работодателите, които не отделят достатъчно ресурси (финансови, времеви и др.) за обучение на наетия от тях персонал. България е втора по големина на несъответствието на квалификацията между търсена и предлагана работна сила (skills mismatch) от страните на ЕС.²¹

Проблемът с предлагането на работна сила, в т.ч. квалифицирана, допълнително се засилва от протичащите демографски процеси в страната и от миграцията на хора към по-развитите трудови пазари най-вече на стари страни-членки на ЕС. Българският пазар на труда е част от общия пазар на труда в ЕС-28 и българските предприемачи почти свободно се конкурират с останалите за наличния трудов ресурс.

Затова постигането на висок ръст на производителността на труда се превръща в ключов проблем за българската икономика и основен приоритет на правителствената икономическа политика. Високият ръст на производителността на труда, от една страна, ще е основен фактор на икономическия растеж, компенсиращ намаляващата работна сила. От друга, това е основният фундамент, обезпечаваш ръста на средната работна заплата, гарантиращ, че последната няма да доведе до сериозни дисбаланси в развитието на икономиката.

²¹ Kiss, A., Vandeplas, A. (2015). Measuring Skills Mismatch. – DG EMPL Analytical Web Note 7/2015, Brussels: EC.

При съществуващите демографски прогнози за намаляване на населението (респективно и населението в трудоспособна възраст) с 1% средногодишно през периода 2015-2050 г. и ако си поставим за цел да се поддържа реален ръст на БВП от поне 3%, то производителността на труда трябва да расте най-малко с 4% средногодишно, за да компенсират спада на заетостта и да допринесат за търсения реален ръст на БВП. Ако погледнем периода 2001-2015 г. ще видим, че подобен ръст на производителността на труда е бил постигнат само в пет години от целия период.

Затова в бъдещата правителствена политика все повече трябва да се залага приоритет не толкова на намаляване на безработицата, а на създаване на условия за повишаване на производителността на труда. Задачата на държавата е да осигурява добри условия за бизнес и развитие на човешкия капитал (обща образователна система, система на здравеопазване, условия за бизнес, вкл. добра правосъдна система), както и да стимулира включването на тези части от трудоспособното население, които поради някаква причина се чувстват отделени от пазара на труда, като осигурява програми за включване и заетост към специфични уязвими групи (ограмотяване и квалификация на лицата с ниско образование или без образование и квалификация; програми за заетост за лица с увреждания, в предпензионна възраст, дълготрайни безработни и др.). Акцентът в провежданите активни мерки на пазара на труда трябва да се измести от направление „Пряко създаване на заетост“ или субсидираната заетост към програми за образование и квалификация, за развитие на човешкия капитал. Програмите за насърчаване на заетостта трябва да са специфично определени в зависимост от характеристиките на уязвимата група. За уязвими групи, които са по-мобилни и активни, но остават извън пазара на труда поради липса на достатъчно професионален опит, това трябва да са програми за временна заетост или чиракуване с евентуално последващ постоянен трудов договор. Към уязвими групи с предполагаеми характеристики, които трайно биха ги дискриминирали от пазара на труда, като лица с намалена трудоспособност, лица в предпензионна възраст и др., могат да бъдат насочени програмите за субсидирана заетост, като в повечето случаи могат да бъдат свързани и с програми за квалификация.

Работници и работодатели също трябва да са активна част от процеса на повишаване на производителността на труда. Дори тяхната отговорност за това е от по-съществено значение.

Работниците и служителите трябва да имат проактивна роля за повишаването на квалификацията си, а работодателите – да осигуряват подходящи условия и среда за увеличаване на квалификацията на служителите си (външни квалификационни курсове или квалификация на работното място) и активно да инвестират в съвременни технологии и производствени процеси.

7.3. Прогноза за 2016-2018 г.

През следващите три години очакваме да продължи да нараства търсенето на труд, като основен фактор за това ще е ръстът на икономиката в диапазона 2-2.7%. През следващите три години средногодишният брой на заетите ще нараства с около 20 000 човека, а нивото на заетост ще достигне до 49.8% от работната сила (възрастова група на 15 години и повече). Заедно с увеличаването на заетостта ще продължи процесът на намаляване на безработицата, макар темповете му да се забавят в сравнение с 2014-2015 г. Средногодишното ниво на безработица през 2016 г. се очаква да бъде 8.4%.

Поради все още ниската инфлация в страната и темп на растеж на новодобавената стойност около и над 2%, прогнозата ни е, че през 2016 г. ръстът на номиналната работна заплата ще се забави и дори ще намалее под нивата, характерни за периода 2012-2014 г. През 2016 г. средногодишната месечна работна заплата ще бъде около 920 лв., а през 2017 и 2018 г., поради ускоряването на темповете на икономическия растеж и на реалната производителност на труда, ръстът на номиналната работна заплата ще се възстанови до нива от около 6% годишно.

7.4. Обобщение и препоръки

През 2015 г. за втора поредна година продължава тенденцията към увеличаване на заетостта, дължаща се в най-голяма степен на разкриваните работни места в частния сектор. Значителният спад на нивото на безработица е другата отличителна черта на пазара на труда, дължаща се основно на увеличената заетост, както и на намаляващата работна сила в страната вследствие на протичащите демографски и емиграционни процеси. В същото време обаче се

увеличава делът на дългосрочно безработните, което все по-ясно откроява проблемите за тяхната реинтеграция в заетостта.

Очертаните тенденции правят достижими заложените в стратегическите документи параметри за коефициент на заетост до 2020 г. от 76%, но очертават и значителни стратегически трудности на пазара на труда поради ограниченото предлагане на труд. Все по-ясно се откроява недостиг на работна сила във важни сектори за икономическото развитие, очертани от предприемачите в регулярно провежданите бизнес анкети.

През 2015 г. се наблюдава известно ускоряване на ръста на номиналната работна заплата в сравнение с предходните няколко години. Факторите за това са както нормативни (повишаване на МРЗ и МОП), така и фундаментално икономически – повишено търсене на трудов ресурс и засилващо се несъответствие в структурата на търсене и предлагане като квалификация, професии, образование и др. Демографската динамика все повече ще засилва важността на недостига на труд с конкретни характеристики като ограничение на развитието на фирмите в страната.

Основно средство за постигането на устойчив икономически растеж е постигането на висок ръст на производителността на използваните производствени фактори, в т.ч. и трудовия ресурс. Високият ръст на производителност на труда ще компенсира и евентуално високите ръстове на средната работна заплата през следващите години, които могат да се очакват при наличните трайни дисбаланси в предлагането и търсенето на труд в определени професии и икономически дейности. От тази гледна точка приоритет в правителствената политика трябва да бъде повишаване на ефективното използване на трудовия ресурс, а не толкова намаляване на нивото на безработица в страната (ако тези две цели са алтернативни в някои случаи).

8. Последици от емиграцията за пазара на труда в България и ролята на паричните трансфери

8.1. Емиграцията и пазарът на труда

България е страна със значителен емиграционен поток, променящ се през годините като размери и структура, но устойчив във времето. Оценките на експертите в областта варират в широки граници от 800 хил. до над 1 млн. емигранти. Затова и дебатът за въздействията на емиграцията върху социално-икономическото развитие на страната е важен от гледна точка не само на размерите, но и на причините и най-вече на последствията от това явление. Докато ефектите от изпратените парични преводи върху социално-икономическото развитие на България са опосредствани главно чрез потреблението и в по-малка степен чрез спестяванията и инвестициите, то последиците от емиграцията върху пазара на труда са значително по-преки, силно осезаеми и видими в краткосрочен план, с много устойчив негативен ефект в средно- и дългосрочна перспектива.

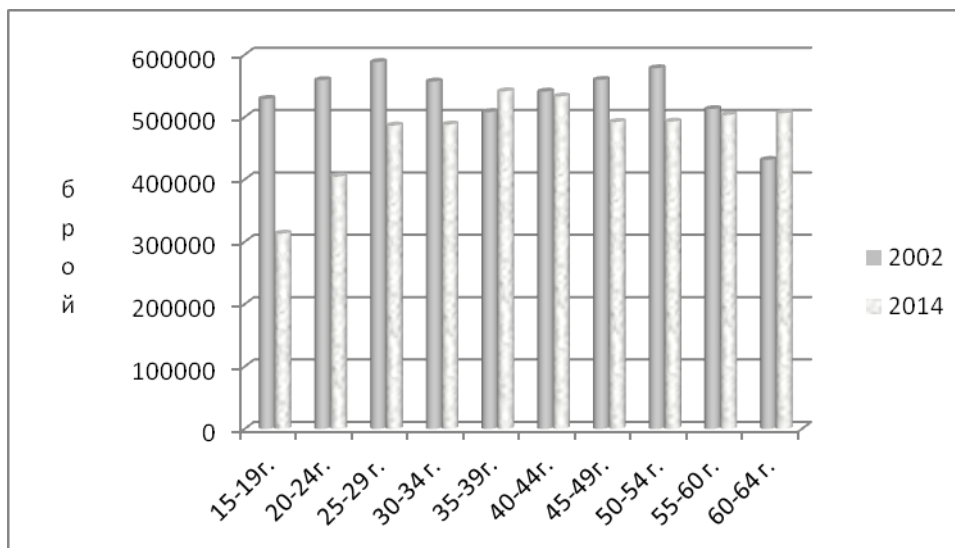
- *Емиграцията допринася за намаляване на населението на страната и трайно изтощава трудовите ѝ ресурси.* През периода 2002-2014 г. броят на населението във възрастова група 15-64 години спада с 602 429 човека и през 2014 г. наброява 4 763 673 човека. Данните показват, че в това отношение се наблюдава прираст само в две възрастови групи – 35-39 години (33 546 човека) и 60-64 години (75 000 човека). Във всички останали възрастови групи населението намалява, *особено в трите младежки групи:* 15-19 години (с 216 000 човека), 20-24 години (с 154 000 човека) и 25-29 години (със 101 000 човека) (вж. фиг. 32).

Недостатъчно систематизираната статистическа информация не позволява да се оцени точният принос на емиграцията за намалението на населението в трудоспособна възраст. Имайки предвид обаче, че върху неговия брой оказват влияние раждаемостта (с положителен знак), смъртността и емиграцията (с отрицателен знак), определено може да се твърди, че значителното спадане на населението в трите младежки възрастови групи е отражение на активната емиграция на младите хора, напускащи България заедно с родителите си. Увеличаването на населението в най-високата възрастова група от своя страна показва, че през изминалите 10 години до нея са достигнали по-многобройни поколения, както и по-ниската им емиграционна активност. Този процес отразява и

застаряването на населението, като намаляването на смъртността и повишаването на средната продължителност на живот правят тенденцията още по-изразителна.

Фигура 32

Изменение на трудоспособното население по възрастови групи през 2002 и 2014 г.



Източник: НСИ. Демографска и социална статистика, www.nsi.bg.

Ниската раждаемост и изключително високите темпове на отлив на младо население показват, че в близко бъдеще растежът в България ще среща все повече ограничения, произтичащи от намаляващите трудови ресурси. Наши предходни изследвания прогнозирали недостигът от работна сила през 2030 г. да достигне 250-440 хил. човека при ниво на безработица 5% и два варианта на равнища на икономическа активност (75 и 80%) (Димитров, 2015, с. 74).

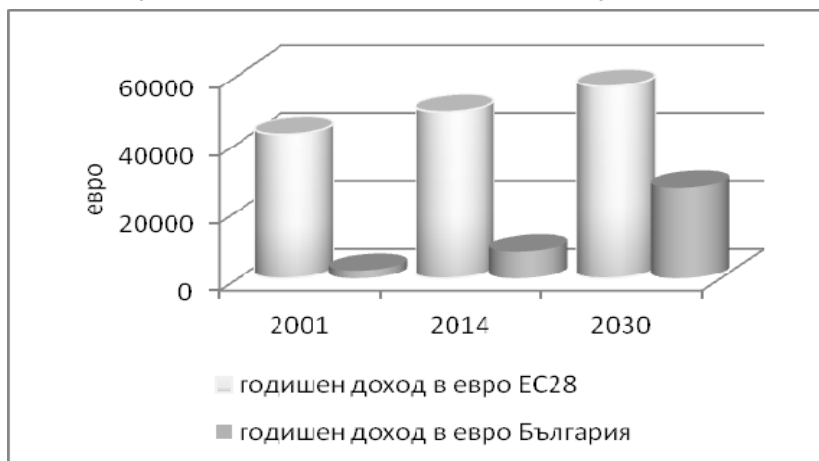
Доколкото основният мотив за емигриране все повече се свързва с работа и по-високи доходи, резонен е въпросът за обозримата перспектива, в която значението на този фактор може да се ограничи.

От данните на фиг. 33 се вижда, че през 2001 г. в България средното ниво на доходи от заплати на семейство от двама възрастни, заети на пълен работен ден и с две деца, е близо 19 пъти по-ниско от средноевропейското равнище за същия тип семейство. През 2014 г. това съотношение намалява на 6.2 пъти, т.е. за период от 15 години е

налице ясно изразен процес на догонване на равнището на заплащане. Това може да се дължи на задържане на повишаването на доходите от заплати в ЕС поради включването на нови страни в него (15% увеличение), в които заплащането е по-ниско, но то отразява и динамиката на тези доходи в България за разглеждания период (216%). Въпреки отчетения ръст обаче равнището на заплащане у нас през 2014 г. е под 1/5 от това в ЕС-28. Ако се допусне, че темповете на нарастване се запазят, то през 2030 г. заплащането в нашата страна ще бъде близо 50% от това в ЕС-28. В такъв смисъл в обозримо бъдеще няма реални шансове този основен фактор, мотивиращ емиграцията, да отпадне.

Фигура 33

Равнище на доходи от заплащане на семейство с двама работещи на пълен работен ден и две деца в България и в ЕС-28



Източник: Евростат, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, Annual net earnings [earn_nt_net] Last update: 18-12-2015 (последен достъп на 06.01.2016 г.).

- Друг важен аспект на ефектите от *емиграцията върху пазара на труда засяга качеството и ефективността на човешкия капитал*. Както отбелязахме, за да може емиграцията да допринесе за тяхното подобряване, се изисква да бъде изпълнено и едно допълнително условие – емигриралите да се завърнат и да продължат да се трудят в родината си.

В научната литература позитивният ефект от емиграцията върху работната сила се свързва с *повишаването на нейното качество* и с нарастването на доходите, които хората получават. Това твърдение е вярно в случаите, когато нискоквалифицирана работна сила

емигрира, образова се и се усъвършенства в приемащата я страна и се завръща в родината с по-висока квалификация. В действителност обаче фактите сочат, че през първите години от своята емиграция значителна част от българите извършват работа, изискваща по-нисък образователен и професионален ценз от придобития в родината им. За някои от тях тази практика остава валидна през целия им трудов живот, поради което те губят квалификацията и конкурентните си позиции на съответните трудови пазари. Изследвания сред българските емигранти показват например, че „сред т.нар. циклични мигранти има и хора с по-висока квалификация като учители, инженери и медицински кадри, като основният фактор, който ги кара да напуснат родината, е по-доброто заплащане навън, дори и за неквалифицираните позиции. За да си намерят временна работа, те са принудени да заемат места за неквалифицирани работници.“²²

Проучване сред българските емигранти в Швейцария, включващо широк професионален профил – от земеделски работници до музиканти, свирещи във филхармонии, показва случаи, при които висококвалифицирани български специалисти заемат работни места за нискоквалифицирани кадри. Това не само спира процеса на професионалното им развитие, но и намалява техните доходи. Освен че така те престават да се развиват, паричните преводи, които изпращат в родината си, са много по-малки в сравнение с тези на българите, работещи по специалността си.²³ Според Беатрис Кнер, професор по икономика от Университета в Касел, Германия е сред любимите дестинации на българските специалисти. „Нуждаем се спешно от висококвалифицирани специалисти – математици, инженери, програмисти, химици, защото нашият прогрес се крепи на иновациите. Нуждата от чуждестранни кадри е породена и от факта, че доста от германските специалисти заминават да работят в страни като Швейцария, Великобритания и Съединените щати – заради по-добрите заплати“. Проф. Кнер обаче подчертава: „проблем за Германия е обстоятелството, че лекарите и медицинските сестри например, които идват да заместят нашите специалисти, невинаги говорят добре немски.“²⁴

Анализът на работата (предходна и сегашна) на българи (емигранти в Испания) дава основание на някои автори да направят извода, че

²² <http://www.dw.com/bg/ползата-от-българите-в-чужбина-а-17451967>, 23.02.2014.

²³ Пак там.

²⁴ <http://www.dw.com/bg/ползата-от-българите-в-чужбина-а-17451967>, 23.02.2014.

„немалка част от българските емигранти в страната губят своята квалификация“. Съпоставката на предходната (преди емиграцията) позиция в длъжностната структура и тази след емиграцията показва, че преобладават работещите в сферата на услугите като продавачи (1/3) и в селското стопанство, както и нискоквалифицирани работници (24%). По-малък е дялът на заетите с квалифицирана работа в промишлеността като оператори на машини, чиновници (около 18%) (Zareva, 2013, p. 398, 400).

Приведените примери са само част от многото факти, които потвърждават тезата, че *емиграцията на българската работна сила не води до нейното развитие като човешки капитал. Същевременно емигрантите получават по-голямо заплащане на труда от това, което биха имали в България.* Това се дължи на по-високата цена на труда в страните от ЕС, САЩ, Канада, както и на по-високия жизнен стандарт. В този случай може да се очаква, че догонването на средното равнище на заплащане в ЕС би изиграло ролята на фактор, намаляващ стимулите за емиграция.

- *В краткосрочен аспект емиграцията съдейства за намаляване на натиска върху пазара на труда и на равнището на безработица.* България е изпитвала такова въздействие нееднократно през различни периоди от развитието си, когато по една или друга причина (икономически реформи или кризисни периоди) емиграцията спасява страната от тежки социални кризи, но оголва трудовия пазар откъм предлагане на труд от определени професии.

През началните години на прехода например, когато започват първите реформи (либерализация на цените, ликвидация на държавни предприятия, приватизация) и редица отрасли (машиностроене, стоманопроизводство, циментова индустрия) масово освобождават работна сила, емиграцията на висококвалифицирани работници като проектантите, инженери, технически специалисти, химици и др., е единствената алтернатива за продължаване на трудовия им живот. Това е и първоначалната вълна на излизане на квалифицирана работна сила и на определени специалисти от заетостта. В резултат 20 години по-късно търсенето на труд у нас се характеризира с недостиг на инженери, среден технически персонал, заварчици, монтажници и т.н. Впоследствие, в зависимост от това кои отрасли са приватизирани (често приватизацията е и стъпка към ликвидация), масово емигрират представители на други

професионални направления, като едни от последните кохорти в днешно време са тези на лекарите, медицинските сестри и друг медицински персонал. По такъв начин се нарушават балансите между търсене и предлагане на труд в отделни области като здравеопазване, образование, строителство, електронна индустрия, машиностроене и т.н. Изтичането на средноквалифицирания сегмент от работната сила възпрепятства също и процеса на трансмисия на управленски решения и реални практики от управляващия модул към изпълнителския и допринася за намаляване на ефективността на извършваните икономически и социални промени.

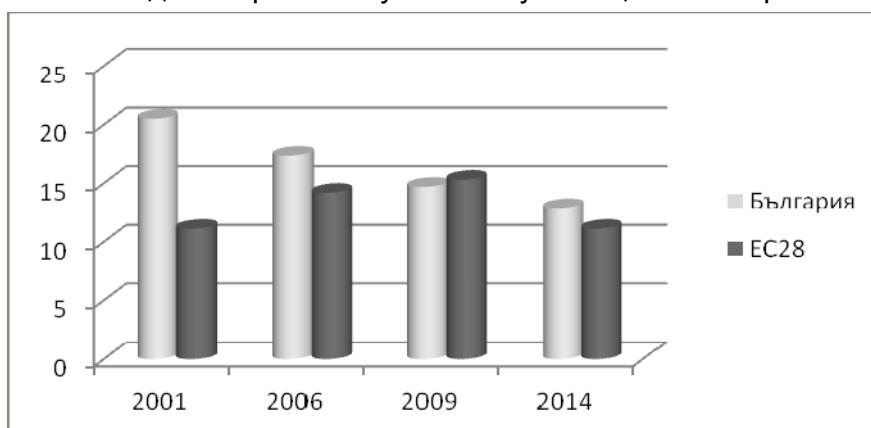
Ако в краткосрочен хоризонт емиграцията ограничава социалното напрежение и претоварването на системата за обезщетяване при безработица, то в средно- и дългосрочен план последиците от нея върху предлагането на труд са негативни – натоварване на пенсионната система, засилване на дисбаланса в професионалната структура и последващ дефицит от определени специалисти на пазара на труда.

- *Емиграцията води до намаляване на броя на работната сила.* Според данните от преброяването на населението от 2011 г., през периода 1992-2001 г. това намаление е с 22 000 човека на година. От началото на XXI век този процес продължава при по-ниски числови равнища, но обхваща важни и структуроопределящи за трудовите ресурси групи от населението – младежи (момчета и момичета) и сегменти от средноквалифицирания профил на работната сила. По такъв начин България губи част от качествените си фертилни контингенти (бъдещи майки), както и част от качествената си младежка работна сила, която би могла да реализира технологичния трансфер на националната икономика към развитието на индустрията и на услугите. Така загубата на трудови ресурси ограничава развитието на съвременните технологии и технологичното преоборудване на икономиката.
- Намирането и заемането на нискоквалифицирана, но по-добре заплатена работа от емигрантите в чужбина, *нарушава професионалната приемственост в семействата, нагласите за професионално развитие и обучение на техните членове.* Работата в чужбина на родителите показва на децата, че там те могат да получават по-високо заплащане, отколкото в България, без да е необходимо да учат и да се усъвършенстват като професионалисти. В същото време изпращаните от емигрантите

пари намаляват стимулите за професионално развитие и икономическа активност на членовете на семействата, които са останали в страната, вкл. на подрастващите. В дългосрочен план съществен проблем са не толкова количествените последици от емиграцията за работната сила, колкото *структурният ефект върху населението и трудовите ресурси*. На този факт започва да се отделя все повече внимание не само в икономическите изследвания, но и в общественото пространство.²⁵ Безспорно е, че емиграцията води до намаляване на интелектуалния и академичния потенциал, до напускане на значителна част от средната класа и продължава да източва най-успешните сред подрастващите ученици и студенти. В резултат от това се променя структурата на населението – повишава се делът на неграмотните и слабограмотните, на хората без образование и квалификация. Данните показват, че през годините броят на децата, напуснали училище, се увеличава и е по-голям в сравнение със средноевропейското равнище.

Фигура 34

Относителен дял на рано напусналите училище в България и ЕС-28



Източник: Евростат, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (последно влизане 6.04.2016).

Доколкото емиграцията е явление, характерно за целия свят, и процес, който все повече ще се развива поради по-тясната връзка между различните трудови пазари, то не бива дори да се мисли за ограничаване на възможностите на хората да живеят и работят там, където смятат, че е най-добре за тях. Същевременно обаче този

²⁵ <http://www.assa-m.com/katalog1111.php>.

процес е податлив на въздействия и част от страните в ЕС са очертали дългосрочна визия за това какви емигранти да приемат в тях. Масовата бежанска вълна, заляла Европа през 2015 г., ясно откроява националните приоритети на някои от държавите в тази насока – например политиката на Германия да приема млади хора от Изтока, за да подкрепи застаряващата си нация и да си осигури бъдеща квалифицирана работна сила; избирателната политика на други европейски страни и дори протекционистичната политика на трети (Унгария). За съжаление в това отношение България няма категорична и последователна визия и политика, както и система за подбор на имигрантите в страната. Липсват политики, които да насърчават заселването на по-висококвалифицирана работна сила (а не на такава, използваща българското гражданство като документ, отварящ Шенгенското пространство), както и стимули за задържането ѝ у нас.

Тези и още много други въпроси трябва да бъдат широко дискутирани в обществото, в научните среди и сред политиците, за да се достигне до ясни отговори и смислени действия не само в краткосрочна, но и в дългосрочна перспектива.

8.2. Преводите на българските емигранти в подкрепа на домакинските бюджети и личното потребление

Като социално-икономическо явление емиграцията не е новост за България, но през периода на промени на социално-икономическата система от края на XX век тя има специфични характеристики, сред които се открояват нейната стабилност и динамика. В този контекст извършваните парични трансфери придобиват все по-голяма устойчивост и тенденция към нарастване. Принос за това има и развитието на статистическата система, която позволява тяхното по-пълно обхващане и регистриране. Въпреки че вероятно все още част от тези трансфери остават „скрити“ за обществото, след 1998 г. преводите от чужбина се увеличават и от 230.1 млн. дол. през 1999 г. достигат до над 1200 млн. дол. през 2001 г. (НСИ, 2001, с. 90).

През 2000 г. паричните трансфери на частни лица от чужбина към България са около 300 млн. евро, през 2007 г. нарастват до 600 млн. евро, а през 2015 г. размерът им е над 1300 млн. евро (Платежен баланс на БНБ, 2015). Възходящата динамика на трансферите като процент от БВП е ясно очертана: през 2008 г. те са 2.7%, през 2011 г.

– 3.2%, през 2012 г. – 5.2%, през 2013 г. – 5.7%. Тези данни илюстрират факта, че емиграцията от страната и работата в чужбина с цел подпомагане на домакинските бюджети е добила устойчива тенденция и все повече се превръща от модел за „оцеляване“ на българските семейства в модел на трудова реализация (вж. фиг. 35).

Фигура 35

Динамика на паричните преводи на българите от чужбина и компенсации на наетите през периода 2008-2015 г.*



* 2015 г. отразява данните до октомври включително.

Източник: БНБ. Платежен баланс, www.bnb.bg

За ролята на превежданите от български емигранти пари от чужбина за социално-икономическото развитие на страната е показателно и това, че *делът на тези средства в основни макроикономически показатели непрекъснато се повишава*. Според някои оценки през периода 1998-2003 г. преводите от чужбина, като дял от износа на страната, нарастват повече от 3.2 пъти и достигат 6.5%, като процент от вноса увеличението е от 3.2 на 5.5%, а като процент от преките чуждестранни инвестиции – от 36 на 49% (Констандинова, 2005, с. 6). Тази тенденция е характерна не само за България, но и за всички страни от Централна и Източна Европа със сходни социално-икономически проблеми – и в тях паричните преводи от емигранти оказват съществено влияние върху икономическото развитие. В Румъния например през 2003 г. делът на такива трансфери като процент от ПЧИ надхвърля 90%.

Паричните средства, изпращани от българските емигранти, безспорно имат *стабилизиращ ефект върху доходите* както на макроравнище, така и на ниво домакински бюджети. Този ефект се откроява особено ясно след 2008 г., когато получаваните от емигрантите пари заместват частично или напълно загубените в резултат от кризата приходи от работни заплати. В редица домакинства те се превръщат и в единствен източник на средства. В общественото пространство и медиите многократно се излагат и коментират факти, доказващи, че не само отделни семейства, а цели семейства се издържат от парите, изпращани от техни членове, емигрирали в чужбина.

Друго проявление на паричните преводи от емигранти се свързва с *динамиката на спестяванията* и използването им *като инвестиционен капитал*. В България обаче няма системни изследвания в тази област. Проследяването на размерите на изпращаните средства показва, че те не могат да окажат силно влияние върху спестяванията. Според проучване от началото на века 43% от емигрантите, които се завръщат обратно в страната, инвестират спестяванията си в развитие на собствен бизнес, а 31% използват тези средства за покупка на недвижима собственост (Владимиров и др., 2000, с. 98-99). Десетина години по-късно друго изследване констатира, че инвестиционните намерения сред българските емигранти са незначителни (Christova-Balkanska, 2013, p. 350-352). Предвид мотивацията на емигрантите (основно да заработват пари за изхранване на семействата и образование на децата си), инвестиционните намерения очевидно остават на доста по-заден план. Трябва да се отчете също, че с времето част от емигрантите решават да се установят трайно в приемащата страна заедно с цялото си семейство, като с това на практика се отказват от инвестиционните си намерения и нагласи за бизнес в родината (ако въобще са имали такива).

В подкрепа на това са и изводите, към които навежда анализът на размерите на превежданите от емигрантите суми, както и на и дестинациите, към които са насочени. Основните парични трансфери на българите са от Испания, Италия и Гърция. Според данни от изследване на българските емигранти в Испания, размерът на превежданите суми е средно 500-600 евро месечно, като варира в широки граници – от 1/2 от работното (7% от анкетираните) до 1/4 от трудовите доходи (73%). Над 50% от интервюираните през 2011 г. емигранти в Испания твърдят, че не изпращат пари в България (Christova-Balkanska, 2013, p. 349). Преустановяването на паричните

трансфери показва, че с течение на времето все повече българи се установяват с цялото си семейство в чужбина и харчат спечелените там пари за задоволяване на своите потребности.

Изпращаните от Испания средства са предназначени за консумация (71%), образование (11%), спестявания (6%), покупка на жилище (5%), медицински нужди (3%). Разгледани по-детайлно, данните показват, че според 10.2% от анкетиранияте емигранти изпратените на роднини и близки пари се изразходват за покриване на текущи финансови нужди (например заеми). Според 9.4% от интервюираните мъже и 12% от жените те са за образование на член от семейството, а 16.7% от интервюираните мъже и 35% от жените смятат, че средствата се използват за здравни грижи (Christova-Balkanska, 2013, p. 350-352).

Приведените данни очертават *потребителския характер на паричните преводи – главно за задоволяване на основни потребности, образователни и здравни нужди. Те са показателни за слабата инвестиционна насоченост* на трансферираните пари. Тази констатация контрастира с изводите от цитираното изследване на Владимирова и др. Според него в началото на XXI век инвестиционни нагласи са декларирали близо 40% от емигрантите, докато данните сочат, че през 2011 г. такива намерения имат едва 1% от мъжете и 0.6% от жените. Една от причините за това може да се потърси в неуспешното развитие на малкия и среден бизнес в България и най-вече в липсата на конкурентност и прозрачност в пазарната среда.

8.3. Обобщение и препоръки

Анализът на въздействията на емиграцията върху пазара на труда и на влиянието на паричните трансфери върху потреблението, спестяванията и инвестициите позволява да бъдат направени следните обобщения:

Значителната емиграция от страната през последните 25 години и устойчивостта на емиграционните нагласи налагат общественото внимание да се концентрира върху причините, които я пораждат, както и негативните ефекти от това явление върху пазара на труда и средата, в която растат и се възпитават децата на емигрантите. Промяната на икономическата среда и най-вече увеличаването на работните места и подобряването на качеството на заетост и живот

трябва да бъдат насърчавани като средство за запазване на човешкия капитал и трудовите ресурси на страната. Необходимо е също да се очертае ясна управленска концепция за намаляване на изтичането на трудов ресурс, за балансиране на търсенето и предлагането на труд и за отговорно родителство.

Засега България няма ясна и последователна визия и политика, както и система на подбор на имигрантите в страната, която да може да компенсира загубите на трудов ресурс от емиграцията и да балансира търсенето и предлагането на труд. Това я прави недостатъчно подготвена да реагира на засиления имиграционен натиск по начин, който би отговарял най-добре на нуждите ѝ.

На следващо място трябва да се подчертае, че направените анализи и оценки се основават на епизодични проучвания, а не са резултат от систематични наблюдения. Поради това анализите и изводите при изследване на тази проблематика имат условен характер. Провеждането на системни наблюдения е наложително и в този смисъл може да се препоръча разработване и внедряване на система за регулярен мониторинг на миграционните процеси.

Паричните преводи на емигрантите към родината им (в случая България) са насочени основно за подкрепа на домакинствата и потреблението, докато приносят им за нарастване на инвестициите и спестяванията е незначителен.

По отношение на влиянието на емиграцията върху трудовия пазар, оценките са предимно негативни. Те показват намаляване на броя на населението, вкл. трудоспособното, влошаване на репродуктивната му способност и отрицателни структурни промени. В резултат от емиграцията трудовите ресурси са значително намалени, в т.ч. по-качествените сегменти от работната сила – младежи и квалифицирани работници. Емиграцията не допринася за повишаване на качеството на работната сила – част от българите изпълняват понискоквалифицирана работа, отколкото им позволява придобитата в България професия и квалификация, т.е. протича процес на деквалификация на работната сила. Ако тези хора се завърнат в страната, те ще са с влошени качествени параметри като работна сила.

В контекста на тези обобщения можем да направим следните препоръки:

- Изработване на управленска концепция за очертаване на визията и целите на развитието на страната по отношение на балансиране на потребностите на пазара на труда от трудов ресурс.
- Насърчаване на политиката за подбор на имигрантите в страната.
- Повишаване на привлекателността на българския трудов пазар за имигранти с търсени професии на пазара на труда в областта на технологиите и други иновативни сфери на развитието. За целта рестрикциите в тази област в българското законодателство трябва да се преосмислят.
- Политиката на интеграция на имигрантите на пазара на труда в страната трябва да се актуализира и да бъде по-гъвкава относно формите и режимите на тяхното включване в заетост.
- Основната насока на препоръки обаче остава по-динамичната промяна в социално-икономическата среда като устойчивост на икономическата динамика в среда на прозрачност и конкурентност на стопанските агенти.

9. Регионални различия, емиграционни нагласи, завърнали се и трансфери от чужбина

В настоящия раздел на Доклада е проследена зависимостта между регионалните различия и миграцията.²⁶ Потърсена е регионалната специфика на формирането на миграционните нагласи сред хората, които нямат миграционен опит, както и сред тези, които са пребивавали в чужбина. Дебатира се разнородният „трансферен профил“ на районите от ниво 2 (NUTS 2) и областите (NUTS 3), ранжирани по степен на развитие. Използвани са данни от проведено социологическо изследване през 2013 г. по проект „Migration and Transnationalism between Switzerland and Bulgaria: Assessing Social Inequalities and Regional Disparities in the Context of Changing Policies“/ IZEBZO-142979 (Richter, Ruspini, Mihailov, Mintchev and Nollert, forthcoming).

9.1. Оценка на социално-икономическите различия между районите от ниво 2

За целите на изследването²⁷ са анализирани и оценени социално-икономическите различия между 6-те района от ниво 2. Използвани са 15 показатели, групирани по следния начин:

Демографско състояние:

1. *Коефициент на естествен прираст* – отношение на разликата между броя на живородените и броя на умрелите лица през годината и средногодишния брой на населението през същата година, изчислено на 1000 души. Показателят характеризира състоянието на демографската система.

²⁶ Още от времето, когато Равенщайн (1885, 1889) формулира законите, определящи миграцията, връзките между различната степен на регионално развитие и миграционните процеси се превръщат в основен компонент на миграционните теории. Неокласиците интерпретират миграцията като ефективен механизъм за преразпределение на ресурси, а според структуралистите тя само усилва регионалните различия. Докато т.нар. миграционен преход я вижда просто като неизбежна черта на развитието (de Haas, 2010).

²⁷ Различията между районите от ниво 2 и между областите са оценени с методика, в основата на която е таксономичният метод (Янкова и др., 2003).

2. *Коефициентът на миграция* – механичният прираст (салдото на заселилите се и изселилите се лица²⁸) на 1000 души от средногодишния брой на населението. Показателят е чувствителен към състоянието на социално-икономическата и политическата среда, към възможностите за трудова реализация и осигуряване на достойни доходи и жизнен стандарт.
3. *Коефициент на възрастова зависимост* – отношение между броя на хората на възраст над 65 години и на лицата на възраст 15-64 години. Показателят характеризира демографската „натовареност“ на населението в трудоспособна възраст (независими възрасти) с възрастно население (зависими възрасти).
4. *Дял на лицата с висше образование в общия брой население*. Показателят отразява степента на образованост на населението.

Състояние на пазара на труда:

5. *Коефициент (равнище) на заетост* – отношение между броя на заетите лица и населението на 15 и повече години. Отразява степента, в която хората в работоспособна възраст успяват да си намерят работа, а в по-общ план – наличието на баланс между местната икономика (търсене на труд) и икономически активните лица (предлагане на труд).
6. *Коефициент (равнище) на безработица* – съотношение между броя на безработните лица и работната сила. Този показател (както и предишният) съдържа в себе си икономически и социални характеристики. Той отразява състоянието на икономическата система, но и създаваните от нея социални проблеми.

Състояние на местната икономика:

7. *БВП на човек от населението*. Това е показателят с най-обобщаващи характеристики и значение. Той отразява съвкупния резултат от функционирането на икономическата система, респ. количеството на произведените стоки и услуги, които се падат на един човек от съответната териториална единица. Колкото е по-висока стойността на показателя, толкова икономиката на

²⁸ От 2007 г. механичното движение на населението включва не само вътрешната миграция, а и движението на лицата към и от страната.

наблюдаваната териториална единица се смята за по-развита, а жизненият стандарт на местното население – по-висок.

8. *Производителност на труда* – отношение между брутната добавена стойност и броя на заетите лица, изчислено на 1 зает. Показателят отразява ефективността на местната икономика.

Състояние на транспортната инфраструктура:

9. *Осигуреност с транспортна инфраструктура*. Показателят отразява гъстотата, изчислена като дължина на ж.п. и пътна мрежа на 1000 кв. км. площ. В условията на засилена мобилност, всички секторни и териториални системи все повече зависят от наличието и качествата на транспортната инфраструктура.

Бедност и доходи на домакинствата:

10. *Доходи на 1 лице от домакинство*. Това е колкото икономически, толкова и социален показател. От една страна, той отразява резултатите от трудовата/икономическата активност, а от друга, влияе върху стандарта на живот.
11. *Население в риск от бедност или социално изключване*. Това е комбиниран индикатор, включващ три показателя – риск от бедност, интензитет на икономическа активност и материални лишения.

Образование и здравеопазване:

12. *Дял на учениците (1-12 клас) от населението* – отразява техния относителен дял в общия брой жители на съответната териториална единица.
13. *Дял на студентите от населението*. Наличието на висши образователни институции и достъпът до тях са фактори за повишаване на образователното равнище на населението.
14. *Лекари на 100 000 жители*. Степента на осигуреност с лекари е един от основните количествени показатели, характеризирани състоянието на здравеопазването и жизненото равнище на населението.

15. *Болнични легла на 100 000 жители.* Степента на осигуреност с болнична инфраструктура, по подобие на предишния количествен показател, отразява състоянието на здравеопазването в съответната териториална единица.

По такъв начин, социално-икономическите различия между районите от ниво 2 са анализирани и оценени въз основа на матрица от 90 позиции. Изследването се отнася за 2011 г., като са ползвани данни на Националния статистически институт (НСИ).

Обобщаващите оценки за социално-икономическото развитие на 6-те района от ниво 2 са представени в табл. 13.

Таблица 13

Подреждане на районите по равнище на социално-икономическото им развитие

Район	Ранг	Обобщаваща оценка
Югозападен	1	0.4622
Южен централен	2	0.7303
Североизточен	3	0.7496
Югоизточен	4	0.7625
Северен централен	5	0.8559
Северозападен	6	0.8894
България	x	0.5627

Анализът на получените резултати насочва към следните *оценки и изводи*:

- Югозападният район (ЮЗР) се откроява като район в най-добро социално-икономическо състояние: неговата обобщаваща оценка е най-ниска (т.е. той е най-близо до „еталонната“ териториална единица, обединяваща най-благоприятните стойности от изследваните 15 характеристики), а освен това само той е над средното равнище за страната. Водещото място на ЮЗР се потвърждава от много други изследвания, както и от данни на Евростат.²⁹
- На другия полюс са Северозападният район (СЗР) и Северният централен район (СЦР) – техните оценки са най-далеч от „еталонния“ район и са значително под средната за страната.

²⁹ Янкова, Н. и др. (2010). Териториални различия в България – тенденции, фактори, политики. с. 20; Eurostat Regional Yearbook – 2012. p. 18-21.

- В средата на подредбата са останалите три района – Южен централен (ЮЦР), Североизточен (СИР) и Югоизточен (ЮИР). Техните оценки са сравнително близки, но и ясно се различават от тези на останалите три района.
- На тази основа, условно могат да се обособят няколко "клъстъра":
 - на водещия в социално-икономическо отношение ЮЗР;
 - на районите в „златната среда“ – ЮИР, СИР и ЮЦР, които са с оценки под средната за страната, но значително по-добри от тези на изоставащите райони;
 - на изоставащите райони – СЦР и СЗР.

9.2. Териториалните социално-икономически различия и потенциалната миграция на населението по райони от ниво 2

Логично е да се предполага, че социалният и икономическият потенциал на населените места и регионите, в които те се намират, оказва влияние върху миграционното поведение на населението. В този смисъл, при съпоставяне на коефициентите (обобщаващите оценки) за социално-икономическото развитие (КСИР) на районите с изчислените за тях коефициенти на потенциална миграция (КПМ)³⁰ се търси паралел между териториалните различия и развитието на миграционните процеси.

От обособените шест района от ниво 2 с най-висок интензитет на потенциална миграция е СИР. За този район КПМ е 25.2%. Той заема междинно положение (ранг 3) сред останалите райони със своята обобщаваща оценка за социално-икономическо развитие. Близък до този район по развитие и равнище на потенциална миграция е ЮИР (ранг 4) с КПМ близо 23%. В тези два района населението най-често заявява намерения за емигриране от страната. В тях попадат по една от силно развитите области в страната, което влияе положително върху оценките за социално-икономическо развитие, но има и по-слабо развити области с неразвит пазар на труда и влошени

³⁰ Брой потенциални мигранти на 100 души от населението на възраст 15-65 години (в %). Коефициентът е изчислен общо за всички потенциални мигранти, тъй като в регионален аспект не е възможно тяхното разглеждане по групи мигранти поради малкия брой на наблюдаваните случаи.

показатели за икономическо развитие. Коефициентите на потенциалната краткосрочна миграция за двата района са между 5-6%.

СЦР и ЮЦР, които имат значима разлика в оценките за нивото на тяхното развитие (СЦР – ранг 5 и ЮЦР – ранг 2), са с еднакви характеристики за интензитета на потенциалната миграция (19.7%). Добрата позиция на ЮЦР в ранжирането по икономическо развитие се дължи изцяло на показателите на една от най-развитите области в страната с административен център град Пловдив. Тази област осигурява в голяма степен заетостта на населението в региона. За останалите области в състава на района социалните и икономически показатели са под средните за страната. Стойността на показателя за краткосрочната потенциална миграция е 6.5%.

СЦР включва относително слабо развити области, поради което той изостава по развитие спрямо останалите райони. Това е район със значително намаляване на населението. Равнището на потенциална краткосрочна миграция в района е 5.7%.

СЗР е икономически най-слабо развитият в страната (ранг 6). В района няма силно развити стопански центрове. Интензитетът на потенциална миграция обаче е много нисък в сравнение с останалите райони (14.3%). Ниската стойност на показателя може да се обясни със значителното намаляване на населението и влошената му възрастова структура. В района е създадена ситуация на „миграционна изтощеност“, т.е. *намаляване на възрастовите категории от населението, които най-често участват в миграционните процеси*. Това е важно да се има предвид, особено относно външната миграция, за която е характерна по-голяма селективност – възраст, образование (налично и желано), професионална квалификация и умения, индивидуална мобилност и др. В СЗР коефициентът за краткосрочната миграция е най-нисък (3.7%).

Както беше споменато, ЮЗР е най-добре развитият в страната. В него равнището на потенциална миграция е най-ниско (13.1%). Регионалният пазар на труда осигурява висока заетост на работната сила, а сравнително развитата социална инфраструктура – условия за живот и получаване на образование, удовлетворяващи голяма част от местното население. Това се дължи на столицата София. В състава на района влизат и по-слабо развити области, но тяхното население е

относително малко. За този регион интензитетът на краткосрочна миграция е най-висок (8.6%). Това се дължи в голяма степен на добрия образователно-квалификационен състав на работната сила, а и на възможностите за временна заетост, които, въпреки кризата, предоставя съседна Гърция.

Във всички райони в структурата на потенциалните миграционни потоци относителният дял на мъжете се очаква да бъде по-голям от този на жените. Най-голям е дялът на мъжете сред потенциалните мигранти в ЮЦР (62%) и ЮЗР (60%). В останалите райони стойностите са между 52% (ЮИР) и 59% (СИР).

Най-много млади хора на възраст до 29 години ще участват в миграционните потоци на ЮИР (48%) и СЗР (46%). Това още повече ще влоши демографската ситуация във втория район. Относителният дял на младите мигранти в СЦР и ЮЦР е около 43%, а в останалите два района (СИР и ЮЗР) – по 39%.

В състава на потенциалните мигранти от районите СЦР и ЮЗР около 40% ще бъдат лица на възраст 30-44 години. В останалите райони тези относителни дялове ще бъдат между 33 и 36%, с изключение на СЗР (28%). В следващата възрастова група (45-59 години) най-голям ще е дялът на мигрантите в районите СЗР и СИР (близо 25%). В останалите райони относителният дял на мигрантите от тази възрастова група ще е в интервала 16-19%. За всички райони в състава на потенциалните мигранти дялът на най-възрастните (60-65 години) ще бъде под 2%.

Установяват се различия в образователната структура на потенциалните мигранти в отделните райони. От заявките намерения за емиграция в ЮИР, 37% в момента имат висше образование. Сравнително по-нисък е този показател за ЮЗР (28%) и ЮЦР (23%). В миграционния поток от СЗР лицата с висше образование се очаква да бъдат 8%, а в СЦР и СИР – съответно 19 и 14%.³¹

Преобладаващата част от населението на страната в изследваната възрастова граница има средно образование. Затова и дялът на

³¹ За по-добра сравнимост ще посочим, че по данни от Преброяване на населението в България през 2011 г. относителният дял на населението на възраст 15-64 години е 24.5%, а на тези със средно образование – 54%.

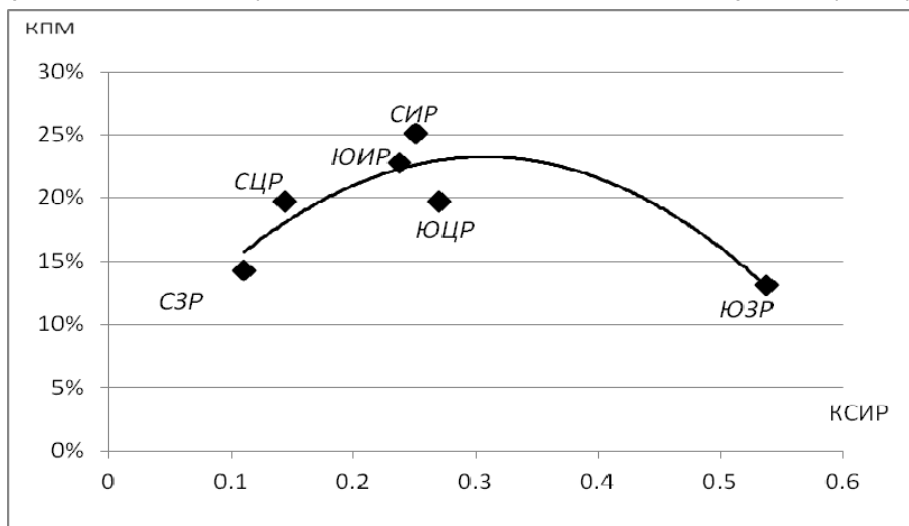
лицата със средно образование сред потенциалните мигранти е очаквано по-голям. Този дял е най-голям за потенциалните мигранти от СЗР, СИР и ЮЦР (около 62%). По-нисък е относителният дял на лицата със средно образование в миграционния поток на СЦР (55%), а най-нисък е в ЮИР (47%).

Останалата част в структурата на потенциалните мигранти по образование в отделните райони се допълва с лица, които имат основно или по-ниско образование.

При съвместното разглеждане на стойностите на обобщаващите оценки за социално-икономическо развитие на районите и равнището на потенциалната външна миграция на населението в тях се установява, че съществува зависимост между развитието на районите и нагласите за емиграция – с нарастване на КСИР намалява стойността на КПМ (корелационен коефициент: -0.37) (вж. фиг. 36). Извън тази зависимост е СЗР, където невисокото социално-икономическо развитие е придружено с нисък коефициент на потенциална миграция.

Фигура 36

Връзка между равнище на социално-икономическо развитие (КСИР – райони от ниво 2) и нагласите за потенциална миграция (КПМ)



Разбира се, трябва да се има предвид, че миграционното поведение на населението не се определя само от икономически фактори. Значение за неговото формиране имат и други фактори и

обстоятелства, например семейно положение, ценностна ориентация, склонност към мобилност, индивидуално равнище на битова и жилищна осигуреност, приятелска среда, информираност и адаптивност към други условия на живот и т.н., свързани с взимането и осъществяването на решение за миграция.

9.3. Завърнали се емигранти и трансфери от чужбина по райони от ниво 2

Делът на завърналите се емигранти (лица, пребивавали зад граница повече от 1 месец през последните 5 години) е най-висок в двата средно-развити района (с рангове 3 и 4) – СИР и ЮИР (съответно 17.9 и 15%). Както беше споменато, това са районите и с най-висока потенциална миграция. Ситуацията в ЮЦР (ранг 2) и СЦР (ранг 5) отново е сходна, въпреки че делът на завърналите се в ЮЦР е с близо 2% по-висок в сравнение със СЦР. С най-ниски относителни дялове на завърнали се от чужбина (както и на потенциална миграция) са най-слабо и най-силно развитите райони – СЗР и ЮЗР (11 и 9.4%) (вж. табл. 14).

Таблица 14
Завърнали се емигранти по райони от ниво 2 (% от населението)

Район	Завърнали се	От тях	
		Оставащи	Заминаващи отново
ЮЗР	9.4	36.7	63.3
ЮЦР	14.0	26.4	73.6
СИР	17.9	23.7	76.3
ЮИР	15.0	17.9	82.1
СЦР	12.3	30.4	69.6
СЗР	11.0	53.2	46.8
България	12.8	29.7	70.3

Източник: Представително за страната социологическо изследване, проведено през 2013 г. сред населението на 15-65 години от изследователския екип по българо-швейцарския проект „Migration and Transnationalism between Switzerland and Bulgaria: Assessing Social Inequalities and Regional Disparities in the Context of Changing Policies“ / IZEBZO-142979.

Българите, завърнали се от чужбина, могат да бъдат групирани в съответствие с техните бъдещи намерения – да останат в страната или да заминат отново. Така, сред хората с миграционен опит открояваме такива, които наистина са се завърнали, и такива, които ще заминат отново. Последните могат да бъдат определени като

„циркулярни“ мигранти. По този начин констатираме, че делът на заминаващите отново е най-висок в СИР и ЮИР и най-нисък – в СЗР. Само там повече от 1/2 от завърналите се мигранти не биха заминали отново.

Данните от използваното изследване позволяват оценки на трансферите от чужбина, както по райони от ниво 2, така и по групи области (вж. фиг. 37). Разбира се, това са извадкови оценки, които трябва да бъдат приемани със съответната доза условност. Те ориентират за това къде по-конкретно се насочват трансферите от емиграция. Така, 1/4 от трансферите влизат в ЮЦР (ранг 2) и по 19% в СИР (ранг 3) и ЮИР (ранг 4), т.е. в тези три района (със средно за страната ниво на развитие) влизат 63% от трансферите от чужбина. На следващо място е СЗР (17% от трансферите). Следва най-развитият район – ЮЗР, където е столицата (12% от трансферите). Делът на трансферите в СЦР е най-нисък (8%).

Фигура 37

Трансфери от чужбина по райони от ниво 2 (% от цялата сума)



В абсолютни цифри това означава, че ако в страната влизат около 690 млн. евро средногодишно, над 170 млн. евро от тях отиват в ЮЦР и само 56 млн. евро – в СЦР.

Оценката изглежда по-консервативна от данните на БНБ, тъй като е направена въз основа само на „завърнали се български граждани от чужбина“, без да се вземат предвид възможните трансфери от т.нар. настоящи мигранти, т.е. от членове на анкетираните домакинства, които в момента на изследването са се намирили зад граница.

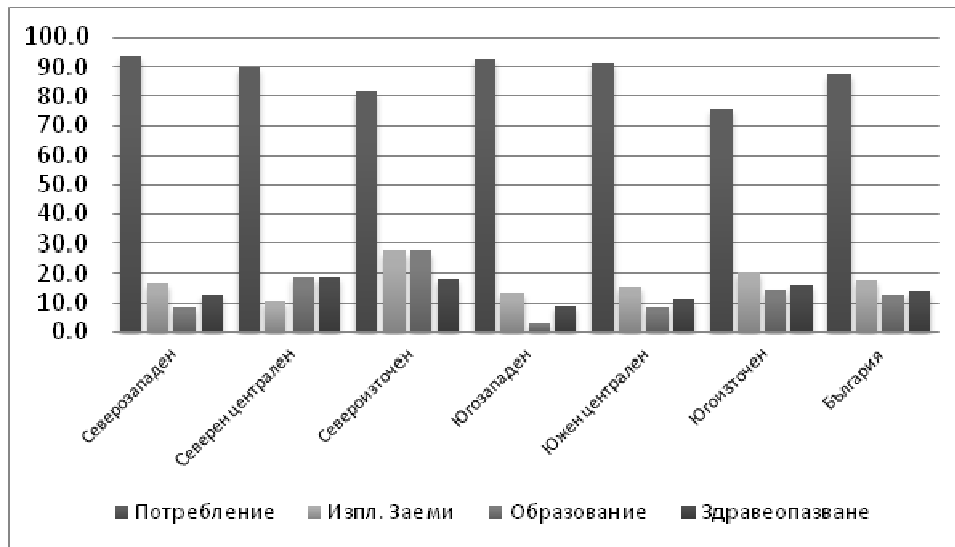
Откритите различия са резултат най-вече от различно трансферно поведение на жителите на отделните райони. Така, оценките за средногодишните трансфери на едно лице (което е пребивавало зад граница и се намира в момента в България) варират от над 4000 евро в ЮЦР, СЗР и ЮЗР до само малко над 2500 евро в СЦР.

Същевременно, ако средно за страната делът от доходите в чужбина, който се изпраща на близките в България, е около 43%, то в СЗР този дял е 54%, а в СЦР – само 32%.

Използването на трансферите е ако не най-важният, то поне най-видимият от ефектите на емиграцията (вж. фиг. 38).

Фигура 38

Използване на трансферите от чужбина по райони от ниво 2 (%)



Без да навлизаме в популярния дебат за т.нар. алтруистично и/или бизнес предназначение на трансферите (Rapoport and Docquier, 2005; Iskra Christova-Balkanska, 2010), констатираме, че те на практика не се използват за бизнес инициативи у нас (от 361 декларирали, че получават трансфери, само 6 респондента са отговорили утвърдително на този въпрос).

В районите от ниво 2, участващи по-интензивно в миграционните процеси, СИР (ранг 3) и ЮИР (ранг 4), които са с най-високи коефициенти на потенциална миграция и най-високи дялове на

завърнали се мигранти, трансферите се използват за потребление в сравнително най-малка степен (спрямо другите райони от ниво 2) (съответно 81.5 и 75.5%). Този процент достига 94% в слабо развития СЗР.

Най-често тези средства се използват за изплащане на заеми в СИР и ЮИР (съответно 27 и 21%) и най-рядко в СЦР (около 10%), при 18% средно за страната. Трансферите от чужбина се използват по-често за образование и здравеопазване отново в СИР, но също и в СЦР. Същевременно, в най-развия регион (ЮЗР) само малко под 3% от получените средства отиват за образование, а 9% – за здравеопазване, при средни за страната нива от 13-14%.

9.4. Различия в социално-икономическото развитие на областите в България

Друг аспект на връзката между потенциалната външна миграция и социално-икономическото развитие в регионален разрез може да се проследи въз основа на направената типология **на области**. Разликата е в това, че разглежданите райони и групи области са формирани на различен принцип. Районите са географски образувания и при тях е приложен административно-териториален принцип на създаване, за свързване на съседни по територия области, които имат различна степен на развитие.

Типологията на областите в четири групи е направена на база получените обобщаващи оценки за тяхното социално-икономическо развитие, като са използвани същите 15 показателя, споменати в 9.1. Обобщаващите оценки за социално-икономическото развитие на 28-те области и тяхното групиране са представени в табл. 15.

Според равнището на социално-икономическо развитие, областите се диференцират в четири групи:

В първа група са четири области с оценки над средната за страната. Това са областите в най-добро социално-икономическо състояние през 2011 г. Тук влизат по една област от четири различни района – ЮЗР, СИР, ЮИР и ЮЦР. Водещо място заема София-град, където е концентрирана голяма част от икономическия потенциал на страната, вкл. фирми, население и трудови ресурси. Оценката на тази област е

най-близка до „еталонната” териториална единица и значително се отличава от оценките на другите области.

Таблица 15

Подреждане и групиране на областите според равнището им на социално-икономическо развитие

Ранг	Област	Район	Оценка
<i>I група:</i>			
1	София (столица)	ЮЗР	0.5332
2	Варна	СИР	0.6279
3	Стара Загора	ЮИР	0.6438
4	Пловдив	ЮЦР	0.6785
<i>II група:</i>			
5	Враца	СЗР	0.7467
6	Габрово	СЦР	0.7593
7	Русе	СЦР	0.7618
8	София	ЮЗР	0.7625
9	Бургас	ЮИР	0.7775
10	Велико Търново	СЦР	0.7909
11	Плевен	СЗР	0.8014
<i>III група:</i>			
12	Благоевград	ЮЗР	0.8182
13	Добрич	СИР	0.8398
14	Шумен	СИР	0.8419
15	Смолян	ЮЦР	0.8446
16	Кърджали	ЮЦР	0.8447
17	Пазарджик	ЮЦР	0.8458
18	Сливен	ЮИР	0.8464
19	Кюстендил	ЮЗР	0.8465
20	Ямбол	ЮИР	0.8499
21	Търговище	СИР	0.8519
22	Хасково	ЮЦР	0.8578
23	Ловеч	СЗР	0.8587
24	Перник	ЮЗР	0.8856
<i>IV група:</i>			
25	Разград	СЦР	0.9026
26	Монтана	СЗР	0.9092
27	Силистра	СЦР	0.9549
28	Видин	СЗР	0.9747
	България		0.6543

Във **втора група** са седем области в сравнително добро социално-икономическо състояние. В тази група влизат една област от ЮЗР, две от СЗР, три от СЦР и една от ЮИР.

Както беше посочено, в тази група влизат две области от най-изостаналия район на страната – СЗР. Обяснението за тази особеност може да се търси в обстоятелството, че: (а) районите са териториални единици с различна размерност и съответно с различни стойности на изследваните показатели, които формират и различен „еталон“; (б) по-добрите стойности на показателите във водещи за СЗР области, като Враца и Плевен, се неутрализират от крайно неблагоприятните величини на съответните показатели за останалите области от този район, като Видин и Монтана; (в) в област Враца е разположена АЕЦ „Козлодуй“, което тушира лошото състояние на редица от останалите общини в областта (например Борован, Криводол, Роман, Хайредин).

Във втора група е и област Бургас с една от най-динамично развиващите се общини (Бургас), с редица черноморски общини, залагащи на туризма като структуроопределящ отрасъл, но и с изоставащи и западащи общини (МалкоТърново, Руен, Средец).

Третата група, на изоставащите области, е най-многобройна. В нея попадат 13 от 28-те области на страната. Най-малко области в тази група (2) има от ЮЗР, а най-много (4) – от ЮЦР.

Четвъртата група е съставена от области, чието социално-икономическо състояние условно може да се характеризира като „критично“. Тук са области, чиито оценки не само са значително под средната за страната, но и са доста отдалечени от оценките на областите от предходната група. През последните 15-20 години Монтана и Видин (от СЗР), Разград и Силистра (от СЦР) неизменно са сред териториалните единици, силно засегнати от негативни процеси като обезлюдяване и застаряване на населението, неефективна структура на местната икономика, малко на брой конкурентоспособни фирми, ниски доходи, висока безработица и бедност.

На тази основа може да се каже, че групите области (клъстери) са по-еднородни, независимо от тяхното местоположение.

9.5. Потенциална миграция на населението по типове области

Интензитетът на потенциалната миграция (измерен чрез КПМ) сред населението в областите, които имат много добри (I група) и сравнително добри (II група) показатели, е приблизително равен

(около 17%) (вж. табл. 16). В сравнение с общия показател за страната, КПМ в тези две групи области е по-нисък. Трябва да се има предвид, че първата група се състои от четирите най-развити области, които имат за административни центрове най-големите български градове. В състава на областите от втората група също има големи областни центрове и големи производствени, или туристически комплекси. Поради това, от една страна, с развитата си производствена и социална структура те ограничават нагласите за емиграция, а от друга, в тях има повече младо и образовано население, което е и по-мобилно. Така може да се обясни установеното равнище на потенциална миграция сред населението в тях.

Таблица 16
Интензитет на потенциална миграция по групи области

Групи области	КПМ (%)
I група	17.2
II група	16.8
III група	21.5
IV група	14.5
България	18.3

В третата група, която включва най-голям брой области, идентифицирани като слабо развити, интензитетът на потенциална миграция е най-висок. В тези области средно около 22% от населението имат нагласи за потенциална емиграция. В тях населението е със сравнително добра възрастова и образователна структура, но очевидно местният пазар на труда не удовлетворява изискванията на работната сила.

В последната четвърта група влизат области, които имат сериозни трудности в своето икономическо развитие и са в тежка демографска ситуация (Видин и Монтана в СЗР, Силистра и Разград в СЦР). За тях е характерно бързо намаляване и стареене на населението, в т.ч. в резултат от предишни вътрешни и външни миграционни процеси. Критичното икономическо състояние би трябвало да действа като изтласкващ фактор. Ниският коефициент на потенциална миграция в тези области (14.5%) отразява ограничения им демографски потенциал.

По-високи нагласи за краткосрочно пребиваване в други страни се наблюдават сред изследваното население в I и III група области (над 7%). В останалите две групи този показател е малко под 5%.

В структурата на потенциалните мигранти преобладават мъжете. Във II и III група техният относителен дял е 60%. В I група делът на мъжете е 56%. IV група контрастира – делът на мъжете е по-малък от този на жените (49% мъже и 51% жени).

Делът на лицата с висше образование е най-голям сред потенциалния миграционен поток, който ще се рекрутира от I група области (29%). В следващите две групи области лицата с такава образователна степен са около 22%. Много малък е този дял сред мигрантите от последната група (малко под 3%).

Потенциалните мигранти със завършена средна степен на образование в I, III и IV група области са от 60 до 63%. Този дял е по-нисък сред мигрантите от II група (53%). Останалите потенциални мигранти са с основно и по-ниско образование.

9.6. Завърнали се емигранти и трансфери от чужбина по области

Делът на завърналите се мигранти е най-висок в изоставащите (група IV) и слабо развитите (III група) области (съответно близо 17 и 15%, при близо 13% средно за страната). Този дял е най-нисък в групата на средноразвитите области (II група), където попадат области като Бургас (ЮИР), Русе и Велико Търново (СЦР), Враца (СЗР) с АЕЦ Козлодуй и пр. От гледна точка на категоризацията „оставащи“/„заминаващи отново“, може да се открият два „полюса“ – развити области (I група – съответно София-столица (ЮЗР), Варна (СИР), Стара Загора (ЮИР) и Пловдив (ЮЦР)) и изоставащи (IV група – Видин и Монтана (СЗР) и Силистра и Разград (СЦР)).

Таблица 17

Завърнали се мигранти по групи области (% от населението)

Групи области	Завърнали се	От тях	
		Оставащи	Заминаващи отново
I група	12.9	25.0	75.0
II група	8.3	35.1	64.9
III група	15.0	28.6	71.4
IV група	16.9	46.5	53.5
България	12.8	29.7	70.3

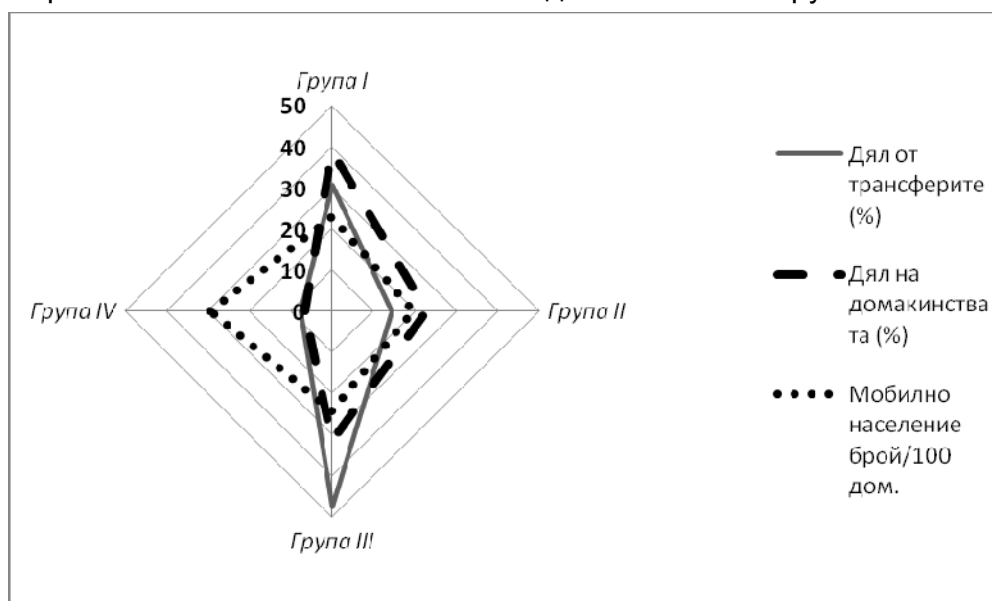
В I група области само всеки четвърти от пребивавалите зад граница би останал за постоянно. Този процент е значително по-висок в

областите от IV група, където близо 1/2 от анкетираните (46.5%) не биха заминали отново.

Най-висок дял трансфери от чужбина влизат в по-слабо развитите области (група III), където, както беше споменато, попадат и най-много области (13), сред които Благоевград (ЮЗР), Добрич (СИР), Шумен (СИР) и пр. По оценки от цитираното изследване, близо 48% от трансферите отиват в тази група области. При това, по показатели като дял домакинства или брой мобилно население на 100 домакинства тази група отстъпва на водещата група области (в първия случай) и на изоставащите области (IV група), във втория (вж. фиг. 39). Може да се очаква, че 330 млн. от влизащите в страната 690 млн. евро средногодишно се получават в 13-те по-слабо развити области. Очевидно тези средства компенсират недостига на ресурси в тях. От друга страна обаче, може да се очаква и нарастване на зависимостта на населението в тези области от ангажименти и доходи от чужбина.

Фигура 39

Относителен дял на трансферите от чужбина и домакинствата (%), и брой на мобилно население на 100 домакинства по групи области

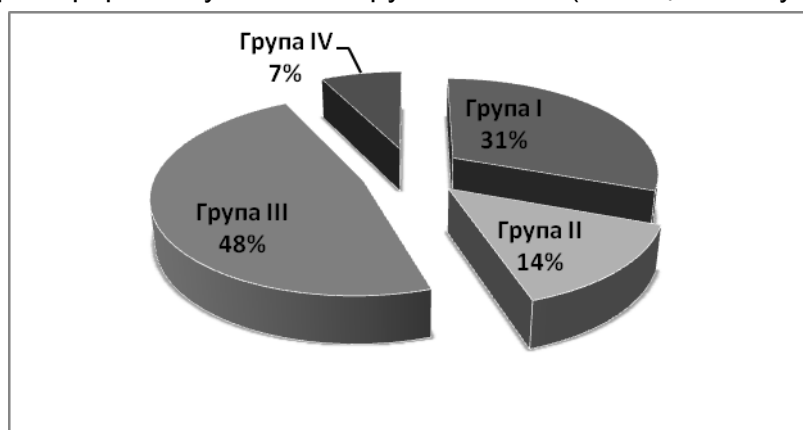


Зависимостта от трансферите от чужбина (вж. фиг. 40) изглежда най-слаба в групата на средно-развитите области (II група) – делът на домакинствата в тези области достига 23% от всички български

домакинства, а делът на трансферите от чужбина, получавани в тях, не надхвърля 14%. Типичен за тази група области е по-ниският брой мобилно население (хора, пребивавали зад граница повече от 1 месец през последните 5 години) на 100 домакинства (19 човека). По отношение на този показател ситуацията в групата на изоставащите области (IV група) контрастира. Там близо 30 души на 100 домакинства са с предходен миграционен опит.

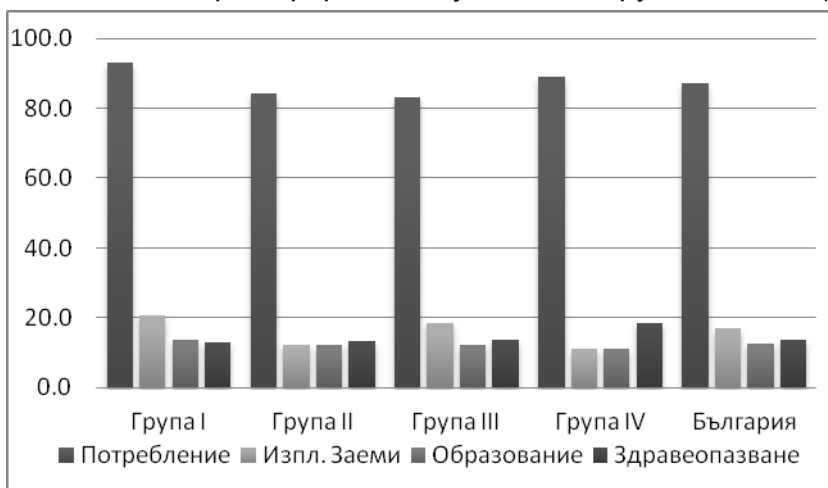
Фигура 40

Трансфери от чужбина по групи области (% от цялата сума)



Фигура 41

Използване на трансферите от чужбина по групи области (%)



При цялата условност на подобни оценки може да се твърди, че съществуват разлики в трансферното поведение на жителите на отделните групи области. Така, живеещите в изоставащите области

(IV група) са изпращали на близките си в България малко над 1/2 от заработеното по време на престоя им зад граница, докато жителите на средно-развитите области (II група) – 38%. Същевременно, може да се посочи, че жителите на слабо развитите области (III група) са изпращали на близките си над 4500 евро (средногодишно на 1 лице) – значително повече, отколкото хората от останалите области.

Що се отнася до използване на трансферите от чужбина по групи области, картината сама по себе си е твърде разнородна (вж. фиг. 41). Трансферите са използвани най-често за потребление в развитите (I група) и изоставащите (IV група) области, а за изплащане на заеми – отново в развитите области, но и в по-слабо развитите (III група) (съответно в над 20 и 18% от случаите, при 17% средно за страната). Делът на средствата от чужбина, използвани за образование, е сходен почти навсякъде в страната. За сметка на това използването им за здравеопазване в изоставащите области (IV група) се случва значително по-често, отколкото другаде (над 18% от случаите при 13% средно за страната).

9.7. Обобщение

Проследяването на зависимостта между степента на развитие на районите от ниво 2 и областите, от една страна, и интензитета на потенциалната и фактичката миграция (оценен на база завърнали се емигранти), както и регионалната специфика на получените от чужбина трансфери, от друга, потвърждава очакванията, че средно и слабо развитите региони участват по-активно и съответно зависят в по-голяма степен от миграционните процеси. Ситуацията е нееднозначна. Очертаването на тази зависимост на ниво райони от ниво 2 и области, ранжирани по обобщени оценки, отчитащи широк набор от показатели, разкрива различни, при това понякога противоречиви аспекти на феномена.

Така, средно развитите райони (СИР и ЮИР с рангове 3 и 4) са с най-висок интензитет на потенциална и фактическа миграция – съответно 25.1 и 17.9% в първия и 22.8 и 15% във втория район. А изоставащият СЗР (ранг 6) и развитият ЮЗР (ранг 1), напротив, са с най-ниски стойности на тези показатели – 14.3 и 11% в първия и 13.1 и 9.4% във втория район. Ситуацията на ниво области е по-разнородна. С най-висок коефициент на потенциална миграция са 13-те слабо развити области (III група), а с най-нисък – изоставащите (IV група) (съответно

21.5 и 14.5%). Интензитетът на фактическата миграция отново е най-висок в тези две групи области, но в обратен ред – 16.9% за IV група и 15% за III група.

Освен това, може да се очаква по-голямо намаление на младото население в ЮИР и СЗР (48 и 46% от потенциалните емигранти от тези райони са на възраст до 29 години), както и загуба на хора с висше образование главно от ЮИР, както и от ЮЗР (37 и 28% от желаещите да емигрират в тези райони са с висше образование). Аналогично, загубите на хора с образование се очаква да са най-високи в групата на развитите области (I група).

Най-много трансфери от чужбина влизат в ЮЦР (ранг 2), както и в СИР (ранг 3) и в ЮИР (ранг 4) – общо 63% от идващите в страната трансфери. Най-често те се използват за потребление, особено в по-слабо развития СЗР (94%). Анализът на трансферите от гледна точка на групите области откроява обстоятелството, че най-много трансфери влизат в 13-те слабо развити области (48% от трансферите, получавани в страната). Тези средства се използват по-често от обичайното за здравеопазване в 4-те изоставащи области (IV група). Всичко това подсказва необходимостта от преориентиране на миграционните политики в страната на регионално ниво.

ЧАСТ ВТОРА

**ТЕМА НА ФОКУС: АГРАРНИЯТ СЕКТОР КАТО
ФАКТОР ЗА ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА
БЪЛГАРИЯ**

Оценявайки голямото предизвикателство за цялостно анализиране на процесите в аграрния сектор на България през последните 25 години, целта на тази част на изследването е само да очертае основните характеристики на сектора като фактор за икономическо развитие на страната, както и ефекта от провежданите икономически политики върху неговото развитие.

Условно периодите в развитието на аграрния сектор се разделят на три подпериода:

- период до приемане на страната за пълноправен член на Европейския съюз през 2007 г.;
- първи програмен период на пълноправно членство (2007-2013 г.);
- втори програмен период (2014-2020 г.).

Още в началото трябва да подчертаем, че в аграрния сектор на Република България протичат парадоксални икономически процеси, които не са характерни за страните от Европейския съюз, както и за страните-членки от Източна и Централна Европа със сходна историческа съдба.

Съвсем тезисно и фрагментарно тези явления могат да се представят по следния начин:

Първо. Висок дял на силно уедрени стопанства. През 2007 г. в България използваните площи са между 53-59 млн. дка, а обработваемата земя е 46 млн. дка. Стопанствата с размери над 1000 декара заемат 78% от използваните земеделски площи със среден размер 6240 дка. В тази група се включват и стопанства с обработваема земя на един стопанин от 24 300 декара (общо 477 стопани, обработващи 11.6 млн. декара или 38% от обработваемата земя в тази група). В ЕС средният размер за групата над 1000 дка е 2500 дка, а стопанства с размери средно 24 000 декара въобще няма. Дори в САЩ, страната с най-едрото фермерско земеделие, групата на най-доходните стопанства има средни размери под 12 000 дка, или те са 2 пъти по-дребни от българските и заемат едва 16% от ползваните земи.³²

³² Министерство на земеделието и храните. (2015). БАНСИК: Заетост и използване на територията през 2015 г., с. 7.

Второ. Развитие на монокултурно земеделие. Към 2009 г. няколко юридически свързани лица, регистрирани в Държавен фонд "Земеделие", стопанисват 494 664 дка площи, което им позволява да усвоят огромна по размер субсидия. Това води до монокултурно земеделие и отглеждане само на зърнени култури, без традиционните за нашия географски район животни, зеленчуци и плодове.

Трето. Спад в производството на традиционни продукти. В периода 2007-2013 г. са произведени средногодишно за консумация на човек едва 7% от ябълките, 22% от доматиите, 33% от месото и 44% от млякото. Дори зърното, което страната изнася, е едва 78% от консумацията на човек от населението. Останалите 22% са вносни хлебопекарни смеси и тестени изделия.

Анализът на аграрния сектор и политиката на Република България в макроикономически контекст се налага поради значението, мястото и особеностите на сектора Земеделие, производство на храни и икономика на селските райони (rural economy) в общата картина на икономическото развитие на България.

1. Цена на аграрната политика

Влиянието на аграрния сектор върху растежа на икономиката на България зависи от аграрната политика. Необходимо е да се подчертае, че аграрната политика на страната е най-скъпата икономическа политика. Анализът на цената на аграрната политика за последните 25 години включва цената на аграрната реформа, започнала в началото на 90-те години на XX век, цената на подкрепата на земеделското производство под формата на преки и непреки субсидии и цената на съфинансиране на осъществяваната в България Обща селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз. Друг елемент, определящ цената на аграрната политика, е свързан с разходите за издръжка на държавната администрация в сферата на тази политика. Проучванията в тази насока очертават следната картина:

Първо, през 1992-1998 г. за поземлената реформа в България са изхарчени над 400 млн. дол. от бюджета. Това са средства само за заплащане на изготвените планове за земеразделяне по съответния средногодишен курс на долара към лева. Към тях трябва да се прибавят и заплатите на повече от 300 чиновници, работещи в

аграрното министерство по въпросите на земеразделянето, и на повече от 900 служители, работещи в поземлените комисии. Така изхарчените за 8 години средства са достатъчни за замяната на физически и морално остарялата земеделска техника. За разлика от другите бивши социалистически страни, където поземлената реформа приключи до 1993 г., в България тя продължи почти до 1998 г., като и днес продължават да се водят съдебни дела по нерешени проблеми.

Второ. След приемане на страната за пълноправен член на Европейския съюз беше усвоен огромен по размер финансов ресурс в аграрната сфера по линия на: предприсъединителни фондове на ЕС; Програма ФАР и Програма САПАРД; както и Общата селскостопанска политика на ЕС. Заедно с това, усвояването на парите от европейските фондове е свързано със съфинансиране както по линия на държавния бюджет, така и от общинските бюджети и бюджетите на самите реципиенти (земеделските производители). Всички средства по линия на Общата селскостопанска политика се плащат от държавния бюджет, а одобрените проекти се реализират със средства на самите реципиенти. Европейският съюз заплаща само реално осъществени проекти или преведени към реципиентите плащания.

Около 50% от бюджета на Европейския съюз е за Обща селскостопанска политика. Приблизително 50% и от средствата на европейските фондове за България са за Директни плащания на единица площ и Развитие на селските райони (двата стълба на Общата селскостопанска политика).

Трето. Министерството на земеделието и храните (МЗХ) е най-голямото министерство като бюджет, брой заети, брой административни и други звена на подчинение на министъра към икономическия блок на Министерски съвет.

Към 1 март 2016 г. то включва:³³

- Централно управление на министерството в София, в което на щат работят 700 човека. Към тях трябва се прибавят още 28 Областни дирекции и 285 Общински отдели „Земеделие“ с 2300 заети на постоянен трудов договор. Следователно, само в администрацията на министерството са заети общо 3000 човека.

³³ Административен регистър, по Закона за администрацията, към 01.03.2016 г. <http://ar2.government.bg/ras/>.

- Държавен фонд "Земеделие", който има функциите на "квази" банка и Разплащателна агенция, в който са заети 1600 човека.
- В структурата на МЗХ са включени и 6 изпълнителни агенции:
 1. Българска агенция по безопасност на храните е най-голямата административна структура в България; в нея на постоянен трудов договор работят 2300 човека.
 2. Изпълнителна агенция "Борба с градушките", със 760 заети лица на щат.
 3. Изпълнителна агенция по лозата и виното, със 100 заети на щат.
 4. Изпълнителна агенция по рибарство и аквакултури, с 250 заети на щат.
 5. Изпълнителна агенция по селекция и репродукция в животновъдството, със 100 заети на щат.
 6. Изпълнителна агенция по сортоизпитване, апробация и семеконтрол, със 144 заети на щат.
- Контролно-техническа инспекция, със 110 заети на щат.
- Селскостопанска академия, в която са включени централна администрация, 26 научноизследователски института, 18 опитно-научни станции, 1 музей, или общо 3340 заети на щат, от които около 2000 човека пряко заети с научна дейност.
- Национална служба за съвети в земеделието, със 70 заети; тя практически дублира част от функциите и задълженията на Селскостопанската академия.
- В Националния административен регистър до края на 2016 г. фигурират още 100 средни професионални училища и техникуми, в които на щат са 3200 заети лица.
- Администрацията в сектора на горите и другите държавни структури, свързани с политиката в този сектор, включва 2290 заети лица на щат.

Така на щат в МЗХ са заети общо над 17 000 човека. В това число не са включени държавните фирми. Такава е например „Напоителни системи“ ЕАД, в чиито активи са най-големите язовири и магистрални канали, големи административни сгради в областните градове и т.н. По данни на Министерството на финансите, балансовата стойност на тази държавна фирма надвишава счетоводната стойност на активите на „АЕЦ Козлодуй“ ЕАД.

Следователно, това е най-голямата като брой заети лица държавна административна машина към икономическия блок на Министерския съвет на Република България.

По отношение на бюджетните разходи, МЗХ е с трети по размер бюджет и заема около 25% от средствата, предназначени за финансиране на министерствата.

2. Аграрният сектор в икономическото развитие на страната

Значението на аграрния сектор за икономическото развитие на макро ниво се представя от дела му в брутния вътрешен продукт (БВП) и брутната добавена стойност (БДС), в общата заетост и в износа на страната, както и от редица други икономически и социални въздействия (миграционни движения, околна среда).

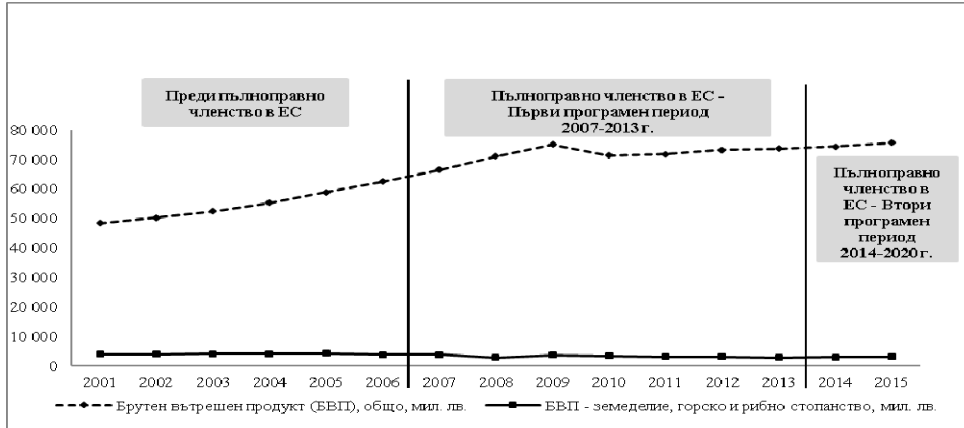
В абсолютно изражение средногодишният размер на БВП в отрасъл Земеделие, горско и рибно стопанство е около 4 млрд. лв.³⁴ На фона на измененията на общия БВП след 2001 г. (вкл. растеж преди световната финансова криза, спад след началото ѝ и последвалата относителна стабилизация), произведеният продукт от аграрната сфера бележи незабележими изменения (вж. фиг. 1).

До приемането на страната за пълноправен член на ЕС по линия на Предприсъединителните фондове на ЕС и Програма САПАРД в аграрната сфера са реализирани проекти за около 6 млрд. лв. След 2007 г. и приемането на страната в ЕС средногодишно по линия на ОСП се усвояват около 2 млрд. лв. (вж. фиг. 4). Очевидно този огромен по размер финансов ресурс няма непосредствено влияние върху БВП, произведен в аграрната сфера.

³⁴ По постоянни цени от 2010 г.

Фигура 1

БВП общо за страната и за сектор Земеделие, горско и рибно стопанство

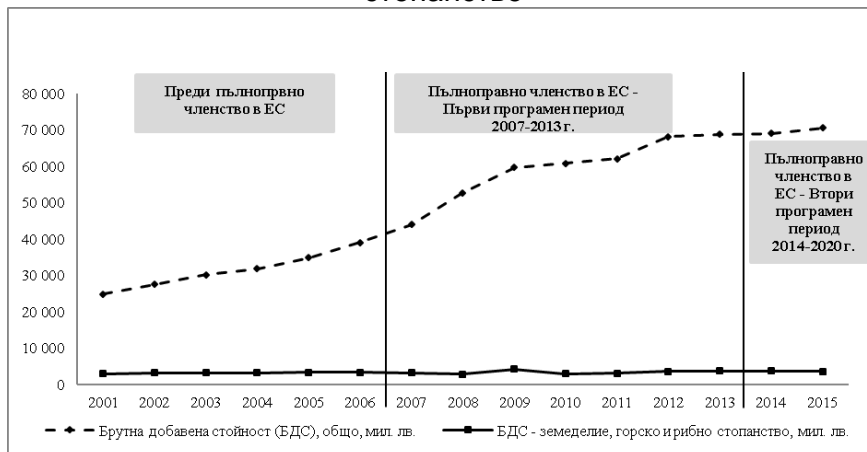


Източник: По данни от националните сметки за селското стопанство на НСИ към ноември 2015 г., www.nsi.bg

От 2008 г. се наблюдава свиване и на добавената стойност в селското стопанство. Брутната добавена стойност, изразена в съпоставими цени, като цяло спада. През 2015 г. тя достига нива, които са с 1/4 пониски от средните за периода 1998-2006 г. Съответно и делът на селското стопанство в общата БДС спада под 5% за първи път, откакто има статистика за БДС на страната (фиг. 2 и 3).

Фигура 2

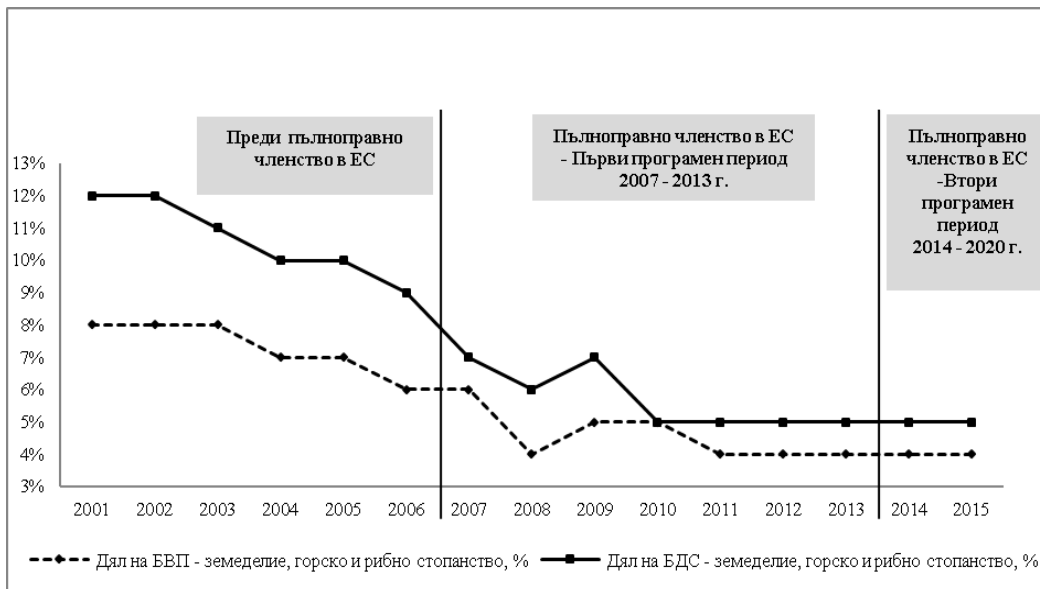
БДС общо за страната и за сектор Земеделие, горско и рибно стопанство



Източник: По данни от икономическите сметки за селското стопанство на НСИ към ноември 2015 г., www.nsi.bg

Фигура 3

Относителен дял на сектор Земеделие, горско и рибно стопанство в БВП и БДС общо за страната



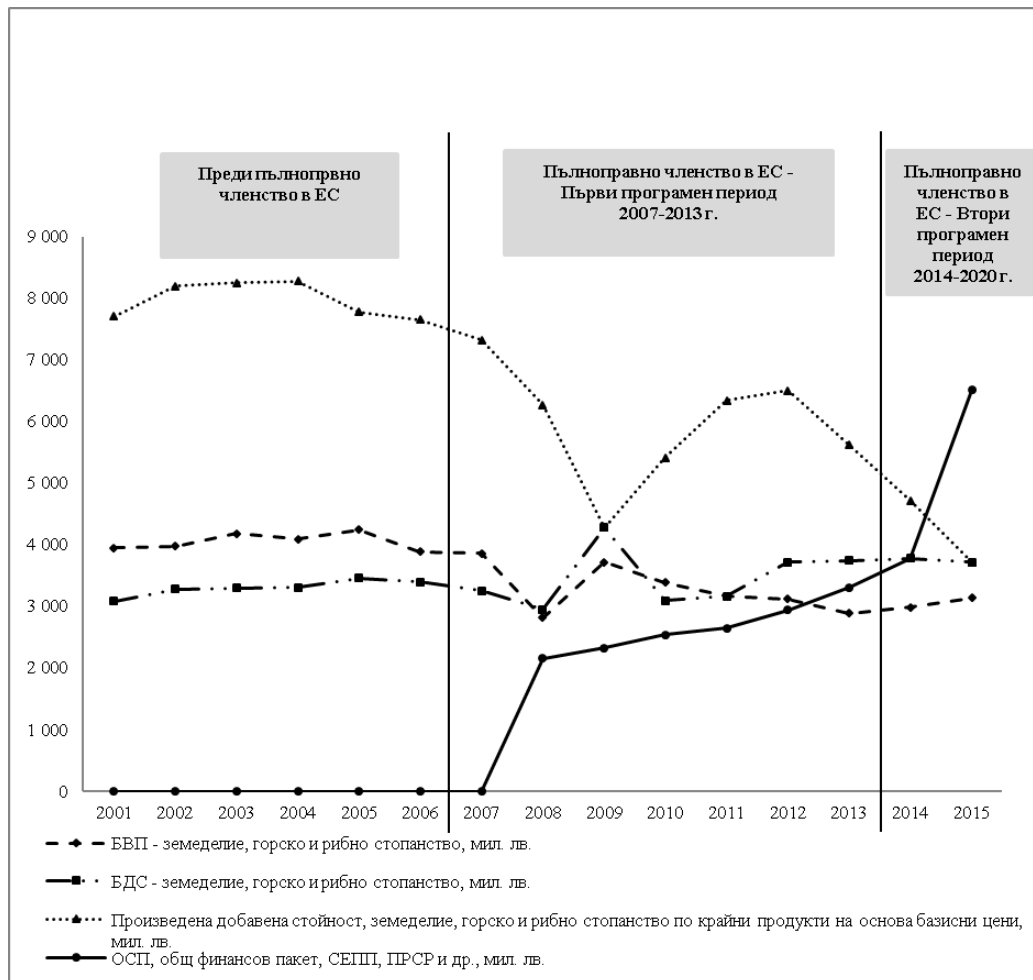
Източник: По данни от икономическите сметки за селското стопанство на НСИ към ноември 2015 г., www.nsi.bg

Нивото на **брутната добавена стойност** по цени на производител през 8-годишния период на пълноправно членство показват ясна тенденция на регрес. В същото време потреблението на основен капитал нараства. Това се дължи преди всичко на модернизацията на сектора в резултат от приложението на ОСП (2007-2013 г.).

При анализа на тези показатели трябва да се отчита и липсата на пряка зависимост между усвоените средства по първия стълб на ОСП – плащанията на единица площ и потреблението на основен капитал. Причината е, че тази субсидия е към доходите на земеделските производители и превръщането ѝ в инвестиция е по тяхна воля. Следователно, няма как да се измери ефектът ѝ върху инвестициите и основния капитал.

Фигура 4

БВП, БДС, произведена добавена стойност и общ финансов пакет ОСП в сектор Земеделие, горско и рибно стопанство



Източник: По данни от икономическите сметки за селското стопанство на НСИ към ноември 2015 г., www.nsi.bg

При **нетната добавена стойност** по базови цени на производител се наблюдава неравномерно, но все пак забележимо намаление, главно като следствие от нарастването на междинното потребление и амортизацията и по-ниските разходи на труд. В основата на този процес са структурните промени в българското земеделие – преди всичко значителното намаляване на броя на функциониращите малки

земеделски стопанства, както и промените в структурата на произвежданата продукция.

Периодът на усвояване на средствата от Европейските фондове съвпада с очертан регрес и застой на икономическия растеж, измерен чрез относителния дял на аграрния сектор в БВП и БДС.

До първата година от членството на страната в ЕС субсидиите за производството са на ниско ниво, след което рязко нарастват. През 2006 г. те са били на стойност 69.4 млн. евро, което представлява 2.12% от общата продукция на сектора. През 2011 г. субсидиите за производството са вече 567 млн. евро, което е 13.13% от стойността на селскостопанската продукция и 37% от БДС.

3. Особенности на аграрната структура и политика в България

Както беше споменато, в България 1.5% от всички регистрирани стопанства обработват 82% от земята. В тях са концентрирани основните финансови ресурси – и като стойност на произведената продукция, и като размер на субсидиите, които получават.

На практика участието на България в ОСП на ЕС показва:

По I стълб – Директни плащания 2007-2013 г. (75% от субсидията е получена от 3700 физически и юридически лица, които на практика представяват 100 свързани лица).

По II стълб – Развитие на селските райони (от 3242 млн. евро са усвоени около 2609 млн. евро, от тях 67% са усвоени от 100-те свързани лица).

Тези деформации очертават няколко трайни тенденции за последните 20 години:

- концентрация на земята и капитала;
- оформяне на монопол при арендуването на земеделската земя;
- прекъснатата връзка между земеделските производители и потребителите;
- инвазия на мултинационални търговски вериги;

- западащо животновъдство, овощарство, зеленчукопроизводство;
- производство на продукция с ниско ниво на добавена стойност, основно зърно и други суровини;
- почти напълно преустановено производство на традиционни български храни;
- липса на интегриране на земеделското производство и производството на храни с туризма като приоритетен отрасъл.

Опростеният отговор е, че това е резултат от ОСП на ЕС и начина на организация и регламентиране на директните плащания по I стълб. Това наистина е логичният отговор, защото ако за зърнопроизводството 20 лв. на един дка (средният размер на субсидията на 1 дка земеделска земя) съставлява около 30% от производствените разходи, то при зеленчукопроизводството, овощарството и лозарството тази сума не надвишава 1-2% от разходите за производство. Така практически европейската субсидия се превръща в икономически стимул за производство на интензивни култури – зърнени и технически, при огромна концентрация на земята и капитала. Тук обаче е необходимо да се изтъкне, че ОСП описва само рамката на общите цели, правилата и инструментите на политиката, а останалото е въпрос на национална политика, вместена в тази широка рамка.

Във всички страни на ЕС, където се прилага системата на „Единно плащане на единица обработваема земя“, с изключение на България и Чехия, се прилага модулация на размера на субсидията. Това е механизъм, при който след определени размери на земеползване субсидията на единица площ се намалява, а над определен размер въобще не се изплаща. Например, в Германия субсидията на единица площ се изплаща по следната схема:

- до 500 дка – 100%;
- от 500 до 1000 дка – 80%
- от 1000 до 3000 дка – 60%
- над 3000 дка – не се плаща субсидия.

В Чехия няма модулация според размера, защото там основна стопанска форма е модернизираната кооперация, която е с големи размери, докато в България политиката е насочена към стимулиране на едрите арендни стопанства или на практика към монополистични структури в земеползването.

В повечето от старите членки на ЕС системата на единно плащане на единица обработваема земя не се прилага, а земеделието се субсидира на база стопанство в зависимост от наличие на животновъдство и други земеделски производства с по-голям дял на добавената стойност.

Следователно, в България е избран модел на прилагане на ОСП, в резултат от който се наруши традиционната за България структура на земеделското производство.

Този избор може да се илюстрира с историческата реалност на земеделието в България преди 30 години. През 1987 г. България произвежда годишно над 10 млн. т зърно, което нарежда страната между 20-те водещи аграрни страни в света. Въпросът е защо през този период България изнася не повече от 450 хил. т, а днес, когато произведеното зърно не надвишава 4.5 млн. т, над 2 млн. т от тях е износ?

Опростеният отговор, който всички специалисти и хора на село знаят, е, че от зърното се произвежда фураж, с фуража се хранят животни, от животните се произвежда мляко и месо, а от млякото и месото се произвеждат млечни и месни произведения. Голяма част от тези продукти, освен че осигуряваха рационалното хранене на българина, отиваха за износ не само по линия на СИВ, но и в Западна Европа (т.нар. Стара Европа) и в много други страни от целия свят. Немалка част от тази продукция отиваше в чинията на туристите по нашето Черноморие и планинските курорти. Тази сложна верига може да се изрази икономически с един показател – добавена или новосъздадена стойност.

През 2015 г. страната е 10-та в Европа по износ на зърно.³⁵ Според данните на НСИ, България изнася зърно главно за страните от Европейския съюз.

³⁵ Евростат, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture>.

Нашето зърно е нискоглютеново и е изключително ценно за арабските страни поради спецификата на произвеждания там хляб. Износителите за тези страни са фирми, регистрирани предимно в Европа. Техните адреси са в Женева, Париж, Лондон. Това са фирми, които не притежават складове, товарни автомобили или търговски кораби. Тяхната дейност се изчерпва с логистика. Те купуват от нас и продават на арабските страни само по документи. Въпросът е защо ние и арабските ни партньори не можем сами да организираме търговския процес, а трябва да ползваме логистика на трети лица? Това е пазар, на който страната някога изнасяше големи количества живи животни, месни и млечни продукти, зеленчукови консерви и други продукти с висок дял на добавената стойност, значително по-голям от този на зърното.

Категорично можем да заявим, че България не може да формулира национална цел и съответната политика за постигане на растеж в този важен за икономиката и социалното развитие сектор.

Проблемите не са свързани толкова с механизмите за усвояване на средствата от Европейските фондове, колкото с формулиране и позициониране на националните приоритети за развитие на отрасъл земеделие и производство на храни, както и с развитието на селските райони у нас.

Географското разположение на България предполага, че сме подходяща територия за производство на продукти от т.нар. Средиземноморска зона. Това означава да предлагаме грозде, плодове и зеленчуци за прясна консумация, вино, дребен рогат добитък за месо, овче мляко и продукти от него, етеричномаслени продукти или да произвеждаме традиционните български храни с голяма добавена стойност. Интеграцията в ЕС предполага производството на продукти с висока добавена стойност. Практиката от последните 20 години показва точно обратното – развиват се области от земеделието, които не правят страната конкурентоспособна. Налице са благоприятни възможности за такъв тип земеделие в Добруджа и в някои други райони на Северна България.

Интензивният тип земеделско производство е съсредоточен в страни с огромни територии като САЩ, Русия, Украйна, Германия, Франция. Там могат да си позволят да изнасят непреработено зърно.

Страните от нашата географска група също отглеждат зърнени култури, но като предпоставка за развитие на животновъдството. Зърното се превръщат в мляко и месо, а тези суровини се преработват във висококачествени и скъпи млечни и месни продукти. И точно с тези стоки са известни на пазара.

4. Какво губи България от модела на аграрна политика и какви са възможните алтернативи?

Когато зърното се преработи в брашно добавената стойност е почти два пъти по-висока отколкото в произведеното и изнесено като суровина зърно. За съжаление страната почти не изнася брашно. Следователно се губи добавена стойност.³⁶

Ако това брашно бъде преработено в хляб, хлебни и други тестени изделия, добавената стойност нараства значително (2.2 пъти). Ако се произведе фураж – над 3 пъти. Ако с този фураж се хранят животни, ще се произведе мляко и месо, чиято добавена стойност е почти 9 пъти по-голяма от тази на зърното, което се изнася. Ако се преработи произведеното мляко и месо в млечни и месни продукти, добавената стойност нараства близо 13 пъти. Ако тази продукция, или поне част от нея, се поднесе в чинията на туриста, добавената стойност ще е 20 пъти повече от стойността на суровината в началото на веригата – зърното.

Разбира се, всичко това е много теоретично, много условно, въпреки че е изчислено по методика на ФАО към ООН и Евростат.³⁷ Влияние върху добавената стойност на крайната продукция оказва не само зърното. Факторите са много – технологиите, другите отрасли и т.н. Точно заради тях ефектът би бил още по-голям, ако се изпълни докрай математическият модел за изчисляване на добавената стойност. Този ефект е приблизително 1.5-2.5 млрд. лв. добавена стойност ежегодно.

За съжаление, ефектът не се състои само в добавената стойност. Освен добавена стойност България и българите губят и около 200 000

³⁶ „Предпоставки за интегриране на селскостопанската и продоволствените политики“, ИИИ, научноизследвателски проект с автори доц. д-р Саша Грозданова, доц. д-р Дарина Русчева, доц. д-р Петко Тодоров, доц. д-р Огнян Бюклиев.

³⁷ <http://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture> и <http://www.fao.org>.

работни места в преработката на зърното от суровина до краен продукт.

Таблица 1

Относителен дял на добавената стойност и работните места по веригата „зърно-брашно-фураж-продукти за консумация“

Продуктови групи	Относителен дял на добавената стойност от общата пазарна стойност (%)	Съотношение на добавената стойност спрямо тази при зърното	Условни работни места при производство и преработка на 2 млн. т. зърно
Зърно	5	1.0	35 000
Брашно	9	1.8	+10 000
Хляб, хлебни и тестени изделия	11	2.2	+18 000
Фураж	15	3.0	+5 000
Мляко	41	8.2	+25 000
Месо	45	9.0	+18 000
Млечни продукти	65	13.0	+20 000
Месни продукти	68	13.6	+10 000
Продукти в чинията на туриста	100	20.0	

Източник: „Предпоставки за интегриране на селскостопанската и продоволствените политики“, ИИИ, научноизследвателски проект с автори доц. д-р Саша Грозданова, доц. д-р Дарина Русчева, доц. д-р Петко Тодоров, доц. д-р Огнян Бюклиев.

Следователно, за периода, в който България е член на ЕС, теоретично с модела на свръхедро, монокултурно земеделие в сравнение с модела на традиционното българско производство страната губи около 10 млрд. лв. добавена стойност и около 500 000 работни места (условно целогодишно заети)!

5. Обобщение и препоръки

Направеното изследване на аграрната политика и аграрния сектор позволява да се направят следните изводи:

1. В България се проведе изключително тежка и много скъпа аграрна реформа, която в крайна сметка доведе до негативни резултати като монополизация на земеползването.
2. Предприсъединителните фондове, средствата по програма САПАРД и тези по ОСП са изключително голям финансов ресурс, непознат по размер в историческото развитие на аграрната сфера у нас. Ефектът от тези средства засега не намира реципрочно икономическо измерение. В някои отношения този ефект дори е отрицателен. Това е парадокс, който трябва да се преоцени.
3. Административната система на МЗХ, като брой заети лица, е най-голямата в икономическия блок на Министерски съвет на Република България. По отношение на бюджетните разходи МЗХ е с трети по размер бюджет и заема около 25% от средствата, предназначени за финансиране на министерствата. Това обаче не кореспондира с резултатите от функционирането на сектора и неговото влияние върху икономиката и социалното развитие на страната през последните 20 години.
4. Моделът на аграрната политика в България е много скъп и ниско ефективен.

Направените изводи дават основание за формулиране на следните препоръки:

1. Необходими са реформи, които да възстановят традиционните производства като база за реализация на големия природно-географски потенциал и конкурентните предимства на българското земеделие за постигане на реален икономически растеж.
2. Схемите на ОСП на ЕС в България трябва да бъдат преформатирани към прилагане на по-добри инструменти и практики: схема за преразпределително плащане, въвеждане на прогресивно намаление на плащанията, схеми за обвързване на производството с директната подкрепа, специални преференции за младите фермери, отпускане на директни плащания само на активни фермери и т.н.
3. Стимулиране на производството на храни с висока добавена стойност, т.е. предлагане на скъпи храни, с което българското земеделие може да бъде конкурентоспособно.

4. Структурната политика в земеделието трябва да подкрепи приоритетно създаването на широк сектор от жизнени фамилни стопанства като основа за устойчиво производство. Такава политика не само ще създаде предпоставки за стабилизиране на земеделското производство, но и ще допринесе за развитие на селските райони.

Тези схематично представени изводи и препоръки по отношение на аграрната политика на Република България за засилване на ролята на аграрния сектор за икономическото развитие на страната правят актуална дискусиата за бъдещата ѝ аграрна политика в контекста на глобалното развитие в дългосрочен план.

Въпросът е много по-дълбок – какъв ще бъде моделът на аграрната политика през следващите десетилетия в България и каква структура ще придобие отрасълът земеделие и производство на храни?

Очертават се два основни модела на структуриране на земеделието и сектора за производство на храни:

- Свръхинтензивен модел на индустриално или по-точно свръхинтензивно постиндустриално производство на храни.
- Моделът „Средиземноморска диета”³⁸ е организация на производството и търговията с храни в контекста на определените от нея изисквания.

Свръхинтензивният модел на структуриране на земеделието и сектора за производство на храни е резултат от „Хранителната революция“, най-голямата икономическа революция на нашето време. Продуктивността в индустриалното земеделие се измерва чрез добив на единица площ, а не чрез общата реколта. И единственият показател, който се отчита, е максимум продукция при минимум остойностен разход. Водещ показател е и трудът, като

³⁸ Въпреки наличието на думата „диета” в наименованието „Модел на средиземноморска диета“, той е по-скоро структура на хранене, отколкото диета. От менюто напълно се изключва консумацията на ненатурална храна. Протеините (риба, месо, сирена) представляват 10% от храната, мазнините (растително олио, зехтин и маслини) – 30%, нерафинирани въглехидрати (пълнозърнести храни и зърнени храни) – 60%. Зеленчуци трябва да се консумират ежедневно и те трябва да са пресни. Като правило, от корена до масата на консуматора не трябва да са минали повече от 72 часа.

производителност на едно лице. Усвояването на ресурса земя, на природата, както и екологичната устойчивост, имат значение само дотолкова, доколкото тяхната „пазарна“ стойност влиза в разхода за производството и влияе върху размера на печалбата. Индустриалният модел предполага максимално използване на интензивните производствени фактори, химията, биотехнологиите, ГМО методите и други постижения на научно-техническия прогрес.

Съдържанието и структурата на модела „Средиземноморска диета“ разкриват специфична структура и организация на производствения модел:

Първо. От тази диета произтича изискването за консумация на пресни зеленчуци, от местни сортове. Това предполага развитие на зеленчукопроизводство, териториално разположено непосредствено около големите консумативни центрове. Изисква се и конвенционален тип производство, осигуряващо сезонни зеленчуци, а през сезоните, в които те не могат да се произведат по традиционните технологии – съответно съхранение, консервиране или преработка по традиционни методи. Традиционните местни зеленчуци изискват и друг тип търговия – създаване на пазари и хранителни вериги на къси разстояния от местни производители.

Второ. Месото и млякото също трябва да са преди всичко пресни, само охладени при минимална първична обработка, без химически и други нетрадиционни методи. Превес се дава на птичето месо и месото от дребен рогат добитък. Млечните и месните продукти като правило трябва да са произведени от мляко и месо, добити в непосредствена близост до преработвателя, както и да са от местни породи животни. Има и изисквания при хранене на животните да преобладават естествените фуражи, свободно отглеждани животни, при превес на естествената паша на съответната територия. Всичко това отново изисква друг тип организация и структура на производството и търговията.

Трето. Очевидно се смесват две икономически, иначе самостоятелни политики: Аграрната и Продоволствената политика.³⁹ При условие, че се приеме моделът „Средиземноморска

³⁹ Проблемите на продоволствената политика на България, Европа и света са обект на няколко десетилетия изследвания в БАН, и в ИИИ при БАН.

диета“, продоволствената политика става водеща и е определяща за аграрната политика.

Четвърто. Моделът „Средиземноморска диета“ не може да се развива и да бъде ефективен, ако не се основава на постиженията на науката и техническия прогрес. Задължително е обаче да се изключат ГМО технологиите, химическите методи и другите инструменти с недоказана безвредност за човека и природната екологична система. Но в същото време трябва да се подчертае, че без развитие и използване на постиженията на съвременната генетика и химия и на другите природни науки няма как да се съхранят традиционните храни и производствените методи!

Пето. Производството на „биохрани“ е част от модела „Средиземноморска диета“. Но не всички храни в този модел са био, защото повечето от тях са произведени по конвенционални методи. В случая е важно, че в Средиземноморската зона, където географски е и България, все още преобладават екологично чисти територии. Това дава на България безспорни предимства в производството на скъпи храни!

В чист вид нито една държава в света няма само един модел на развитие на аграрната сфера. В САЩ, Канада, страните от Латинска Америка преобладава свръхинтензивен модел на индустриално или по-точно свръхинтензивно постиндустриално производство на храни. Китай също се ориентира към този модел на структуриране на аграрната сфера.

В Европа и в ЕС моделът е по-скоро смесен. Въпреки това, в рамките на Европейския съюз има редица ограничения, както за ГМО технологиите и производствата, така и за други химични и биотехнологични методи на производство. Но в европейските страни от средиземноморската географска зона преобладава моделът „Средиземноморска диета“. Тези страни са и най-развитите туристически дестинации в Европа и света. А храната, особено традиционната, е част от туристическата индустрия в повечето развити туристически страни.

Изборът на модел на аграрна политика е национален въпрос!

Въпрос за бъдещето на България!

Той е част от националните приоритети и Националната доктрина за развитие на България. За да бъде избран правилен модел за аграрна политика, трябва да се знаят кои са националните ѝ приоритети.

Ако това е туризъм, то какъв туризъм? Масов, индустриализиран, за потребители със средни и под средни потребителски възможности, или скъп, бутиков туризъм, съчетание между съхранена екологична среда, култура, традиции и др.?

Ако България ще се развива като производител и износител на аграрни продукти, при кой от моделите на аграрна политика ефективността ще бъде по-голяма? При производството и износа на земеделски суровини, например зърно, или при производството и износа на традиционни български храни?

Данните от изследванията, свързани с добавената стойност на произведените аграрни стоки, доказват, че производството на традиционни български храни е с многократно по-голяма добавена стойност.

Следователно, България би трябвало да се стреми към изграждане на модел на „Средиземноморска диета“ за организацията на производството и търговията с храни.

Това обаче не може да бъде самостоятелно решение извън общата стратегия за развитие на другите сектори на икономиката и на България.

ЧАСТ ТРЕТА

**ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ КЪМ
ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА**

Доклад 2016 разкрива особеностите на икономическото развитие на България през 2015 г., идентифицира проблемни зони, откроявайки наличните рискове, или възникването на нови такива пред развитието на отделни сектори на икономиката. Направените прогнозни оценки в средносрочна перспектива отразяват потенциалните възможности на разглежданите икономически сектори да допринасят за подобряване на икономическото развитие в следващите три години.

1. През 2015 г. нееднозначната външна среда имаше както положително, така и задържащо икономическото развитие на България влияние. Признаците на оживление в някои от важните търговски партньори се отразиха благоприятно върху външното търсене и обемите на износа. В същото време несигурността, като отличителна черта както за световната, така и за българската икономика, задържаеше инвеститорите от иницирането на нови проекти в очакване на по-добри времена.
2. Изминалата 2015 г. се определя като година на продължаващо възстановяване на икономиката с ускоряващ икономически растеж (3%) в сравнение с предходните две години. Основен принос за този растеж имаше износьт, който се увеличи със 7.6%. Увеличението на вноса е вследствие основно на обезпечаване импортоемкостта на износа. **Вътрешното търсене** за втора поредна година има положителен принос към растежа, стимулирано в еднаква степен от частното потребление и от инвестициите по проекти в рамките на завършващия първи програмен период на оперативните програми. По **икономически сектори** през 2015 г. приносът на корективите е отбелязъл най-голямо нарастване в реално изражение. Това увеличение се дължи както на растежа на приходите от акцизи и ДДС, така и на отрицателната инфлация в страната. Приносът на промишлеността (0.6) и на недвижимите имоти (0.4) също трябва да се отбележи. През 2015 г. единствено селското, горско и рибно стопанство имат отрицателен принос към растежа. Три сектора (професионални и други дейности, търговия, транспорт и хотелиерство и информация и далекосъобщения) показват относително стабилни темпове на растеж през последните години.
3. През 2015 г. (за трета поредна година) актуализацията на държавния бюджет на страната дава основание да се направят изводи за необходимост от подобряване на прогнозната дейност на МФ. Направената актуализация включваше увеличение на приходната част с около 1% от БВП предимно от косвени данъци.

Сегашната структура на данъчната тежест в България е благоприятна от гледна точка на въздействието ѝ върху икономическия растеж. В същото време трябва да се напомни, че големият недостатък на косвените данъци е тяхната регресивност, която не позволява постигането на по-голяма справедливост при разпределението на данъчното бреме. *От тази гледна точка все по-наложително е да се дискутират евентуални реформи в посока към увеличаване на дела на преките данъци за сметка на косвените и връщане на прогресивното облагане.*

4. По отношение на разходната част на държавния бюджет се прави извод, че през последните години темпът на растеж на разходите по консолидираната фискална програма трайно изпреварва растежа на БВП, като делът на разходите към БВП се повишава от 34.9% през 2007 г. до 40.1% през 2015 г. Обръща се внимание, че капиталовите разходи в българската икономика са на практика проциклични и не се използват като инструмент за насърчаване на икономическата активност. Направен е извод, че *на практика овладяването на опасността от още по-висок бюджетен дефицит от страна на разходите е предимно за сметка на капиталовите разходи.*
5. Подчертава се, че държавният дълг в края на 2015 г. е вече над 26% от БВП. Съпоставено с други страни както в региона, така и общо в ЕС, нивото на външна задлъжнялост е по-скоро ниско, но темповете на нарастване са притеснително високи. Изследвайки динамиката на бюджетния дефицит, държавния дълг и фискалния резерв, се прави извод, че в първите години след ГФК и последвалото ѝ отражение върху българската икономика натрупваните дефицити са били само частично покривани с емитиране на нов дълг. През периода 2009-2011 г. натрупаният дефицит е бил близо 5 млрд. лв., като през същия период държавният дълг нараства само с 2.1 млрд. лв. Нарастването на дефицита очевидно е било за сметка на фискалния резерв, който намалява с 3.3 млрд. лв. и почти достига „санитарния минимум“. Прави се извод, че такива „фискални еквилибристики“ с нищо не помагат на икономиката като цяло, нито на бизнеса в частност, а представляват само опит за прехвърляне и размиване на политическата отговорност относно държавния дълг. След кризисната 2014 г. се наблюдава обратна тенденция – натрупаният дефицит за последните две години е около 5.6 млрд. лв., но този път този дефицит е съпроводен с нарастване на държавния дълг в

размер на 8.6 млрд. лв. и нарастване на фискалния резерв с 3.2 млрд. лв. *От тази гледна точка може да се оцени като положително, че финансирането на планираните дефицити от близо 3.7 млрд. лв. до 2019 г. е изцяло чрез емисия на дълг, без да се използват средства от фискалния резерв.*

6. През изтеклата 2015 г. brutният външен дълг на България намалел и в края на декември 2015 г. достигнал 34.091 млрд. евро. Водещият фактор за това изменение беше намаляването на вътрешнофирмените кредити. Принос към понижаването на дълга имат и търговските банки, чиито дълг намалел предимно за сметка на краткосрочния компонент. Делът на дългосрочния дълг в общия брутен външен дълг на страната се увеличил и в края на 2015 г. достигнал 76.9%. Подобно изменение беше очаквано, доколкото в условията на понижаващи се лихвени проценти на международните финансови пазари почти през цялата година се запази тенденцията към подобряване на достъпа до нови източници на финансов ресурс, както и към рефинансиране на старите задължения. *В същото време трябва да се отбележи, че продължаващата политика на емитиране на външен дълг в страната създава нови възможности за икономиката, но и сериозни предизвикателства.*
7. Паричният сектор остана стабилен през 2015 г. Наличният дисбаланс в паричното предлагане и търсене отразява дефлационните тенденции, при които има свиване на вътрешния кредит и нарастване на спестяванията. *Несъответствието в динамиката на паричното предлагане и търсене доведе до понижаване на номиналното лихвено равнище и разширяване на спреда между лихвите по депозити и кредити.* Текущата и капиталовата сметка отразяват положителните тенденции от ръста на валутните резерви. В края на 2015 г. БНБ въведе отрицателна лихва върху свръхрезервите, което в средносрочна перспектива се очаква да повлияе върху техния ръст. Тази стъпка на БНБ беше в унисон с политиката на ЕЦБ и централните банки на държавите в ЕС. *Особено за нашата страна беше в това, че отрицателната лихва е само върху свръхрезервите, за разлика от политиката на други централни банки в ЕС.*
8. През 2015 г. тенденциите в развитието на пазара на труда са положителни, доколкото за втора поредна година заетостта нараства, макар и незначително (0.3%), а безработицата спада с два процентни пункта (от 11.4% през 2014 г. на 9.2% през 2015 г.).

Ръстът на заетостта се дължи изцяло на увеличаването на броя на наетите лица в частния сектор. За намаляването на безработицата основен принос има увеличението на броя на работните места в страната, както и намаляването на броя на работната сила, което е изключително тревожна тенденция. Тя се дължи както на демографски процеси, така и на изтичане на работна сила от пазара на труда. През 2015 г. нарастването на номиналната работна заплата отбеляза известно ускорение и ако през 2012-2014 г. нейният годишен ръст беше в диапазона 6-6.5%, то през 2015 г. той нарасна до 8.8%. Основните фактори, повлияли върху динамиката на възнагражденията за труд в страната, са: оживлението в икономиката, довело до възстановяване на търсенето на труд, както и изменението на минималната работна заплата през годината. *В същото време намирането на подходяща работна сила все повече става пречка за развитието на фирмите.* През 2015 г. предприемачите от всички сектори на икономиката отчитат, че недостигът на работна сила е все по-голям проблем, ограничаващ тяхната бъдеща активност.

9. През 2015 г. производителността на труда (измерена като БВП на един зает) нараства с 2.6%. През последните три години ръстът на реалната работна заплата сериозно надхвърля този на реалната производителност на труда. Отчасти това се дължи на дефлацията, наблюдавана през последните две години, но друг фактор е и относително бързото увеличаване на средното заплащане на труда, което през този период не е подкрепено от съответно увеличаване на производителността на съответния производствен фактор. През последните четири години се наблюдава постоянно нарастване на дела на компенсациите за труд в общата стойност на брутната добавена стойност (от 43% през 2012 г. до 47.8% през 2015 г.).
10. Проблемът с предлагането на работна сила, в т.ч. квалифицирана, допълнително се засилва от протичащите демографски процеси в страната и от миграцията на хора към по-развитите трудови пазари, най-вече на стари страни-членки на ЕС. Във връзка с това направените изводи очертават *предимно негативните въздействия на емиграцията от България върху работната сила и баланса между търсене и предлагане на труд.* В контекста на емиграционните въздействия ролята на паричните трансфери в страната е оценена като важен ресурс за подкрепа на домакинските бюджети на българите.

11. Проследяването на зависимостта между степента на развитие на районите (NUTS 2) и областите, от една страна, и интензитета на потенциалната и фактическа миграция, оценен на база завърнали се емигранти, както и регионалната специфика на получените от чужбина трансфери, от друга, потвърждава очакванията, че *средно и слабо развитите региони участват по-активно и съответно зависят в по-голяма степен от миграционните процеси*.
12. Анализът на развитието на аграрния сектор откроява преобладаващия дял на силно уедрени стопанства, развитие на монокултурно земеделие и спада в производството на традиционни за страната продукти. Оценката на инвестициите в сектора в последните 25 години от гледна точка на постигнатите резултати (дял от brutния вътрешен продукт и brutната добавена стойност) очертава ясно неефективността на избрания модел за развитие на сектора по отношение на създаваните интереси и поведение у стопанските агенти. Подчертава се, че потенциалът на сектора като съществен фактор за икономическо развитие и растеж не се реализира пълноценно.

Перспективи за развитието на България в средносрочен хоризонт

1. Икономическите перспективи пред България за тази и следващите две години са по-скоро положителни, но рисковете остават относително високи. В средносрочен план може да се очакват темпове на *икономически растеж* около 2-3% (2.7% през 2018 г.). Те ще отразяват както инерционността в развитието на системата, така и повишаващия се принос на вътрешното търсене в резултат от възстановяването на пазара на труда, а също и от инвестициите в проекти, реализирани в рамките на Оперативните програми през програмния период 2014-2020 г. Потенциалът за растеж обаче ще бъде ограничен от все още ниската кредитна активност в страната и ще остане зависим от международната конюнктура. В средносрочен план се очаква запазване на ниска инфлация и близки до балансирани дефицити по текущата сметка.
2. Предвид предимно европейската ориентация на *външнотърговските потоци*, едва ли може да се разчита много на износа като значим фактор на растежа, доколкото страните от ЕС продължават да са в състояние, близко до стагнация. Външното финансиране под формата на преки чуждестранни инвестиции също ще бъде далеч от нивата, постигнати в годините преди ГФК. Имайки предвид

и двата фактора се прави заключение, че както в краткосрочен, така и в средносрочен план растежът ще остане по-скоро нисък и нестабилен.

3. По отношение на *фискалната политика* тенденцията на умерено нарастване на задлъжнялостта на държавата ще продължи. В средносрочен план фискалната политика е изправена пред сериозни предизвикателства, които налагат вземането на отговорни политически решения, много от които ще са непопулярни. Приоритет на настоящото и всяко бъдещо правителство трябва да бъде избягване на прекомерно дефицитно харчене и недопускане на навлизане на икономиката в дългова „спирала“, излизането от която е трудно и с висока социална цена.
4. С времето плащанията по лихви върху дълга ще играят все по-осезаема роля за нарастването на *дълговото бреме*. През 2015 г. в условията на изключително ниски лихви те достигат 0.8% от БВП. Според прогнозата на МФ, до 2019 г. обемът им ще се увеличи едва с 0.1 пр.п. (при водеща роля на плащанията по външния дълг, които ще се увеличат от 0.5 до 0.7 пр.п.). Дори тази прогноза да се оправдае, лихвените плащания едва ли ще останат близо до тези нива, когато се очаква стабилизиране на лихвените равнища.
5. При *паричния сектор* очакванията са за слабо свиване на спреда при отрицателни реални лихви по депозитите, което ще се промени при прогнозираната слаба инфлация към края на средносрочния период. Така *банковият сектор* ще продължи да трупа ликвидност в засилена конкуренция между банките и при množащи се регулации. От своя страна реалната икономика, изправена пред ред сериозни структурни проблеми, ще продължи да работи на ниски обороти в очакване да бъде увлечена от нов глобален бизнес цикъл. Монетаризирането на икономиката през 2012-2015 г. отразява положителния стопански растеж. През 2016-2018 г. нарастването на паричното предлагане се прогнозира да отрази заложените реален прираст на икономиката. Стимулирането на ръста на реалната икономика въз основа на повишаване на нейната монетаризация ще продължава да бъде положителна тенденция в развитието на паричния сектор.
6. По отношение на *пазара на труда* перспективите се свързват с нарастващия риск за баланса на трудовите ресурси при съществуващите демографски прогнози за намаляване на населението (и респективно на това в трудоспособна възраст).

Наши изчисления показват, че при 1% средногодишен ръст на трудоспособното население през периода 2015-2050 г. за поддържането на реален ръст на БВП от поне 3% е необходимо *производителността на труда* да расте най-малко с 4% средногодишно, за да компенсира спада на заетостта и да допринесе за търсения реален ръст на БВП. През 2001-2015 г. подобен ръст на производителността на труд е бил постигнат само в 5 години от целия период.

7. През следващите три години нарастването на търсенето на труд ще продължи в рамките на очаквания растеж на икономиката в диапазона 2-2.7%. Средногодишният брой на заетите ще нараства с около 20 000 човека, а нивото на заетост ще достигне 49.8% от работната сила (възрастова група 15 и повече години). Заедно с увеличаването на заетостта ще продължи процесът на намаляване на безработицата, макар темповете му да се забавят в сравнение с 2014-2015 г. Средногодишното ниво на безработица през 2016 г. се предполага да бъде около 8%.
8. Поради все още ниската инфлация в страната и темп на растеж на брутната добавена стойност около и над 2%, прогнозата ни е, че през 2016 г. ръстът на *номиналната работна заплата* ще се забави и дори ще намалее под нивата, характерни за периода 2012-2014 г. През 2016 г. средногодишната месечна работна заплата ще бъде около 920 лв., а през 2017 и 2018 г., поради ускоряване на темповете на икономически растеж и на реална производителност на труд, ръстът на номиналната работна заплата ще бъде около 6% годишно.
9. Перспективите по отношение на *емиграционните потоци* не показват съществен обрат в техните размери и структура, доколкото няма да настъпи такъв обрат и в икономическата среда. От тази гледна точка дисбалансът в пазара на труда по отношение на търсене и предлагане на труд ще става все по-голям както в количествено, така и в качествено отношение. И в бъдеще икономиката ще се захранва с парични трансфери от българите в чужбина и това ще продължава да бъде съществен фактор за балансиране на домакинските бюджети.
10. На регионално ниво връзката между *емиграционните нагласи и развитието на регионите* ще продължи да насърчава мобилността на работната сила, особено от региони с неблагоприятна икономическа среда.

11. Перспективите в развитието на *аграрния сектор* при сегашната му структура и организация открояват съществени рискове и препятствия за разгръщане на неговия потенциал като съществен фактор за растеж и икономическото развитие.

На основата на правения анализ, оценки и идентифицирани рискове пред икономическото развитие са формулирани следните препоръки към икономическата политика:

1. Независимо че през последните няколко години се наблюдава тенденция към ускоряване на темповете на растеж на българската икономика, продължаването ѝ ще зависи от много външни и вътрешни фактори: възстановяване на кредитната активност в страната, подобряване на международната конюнктура, усвояване на европейските средства, заделени за България през програмния период 2014-2020 г. В това отношение е налице единодушие, че ролята на правителството е свързана основно с поддържане на макроикономическа и финансова стабилност и ускоряване на темповете на усвояване на европейски средства. Това обаче се възприема само като необходимо, но не и достатъчно условие за ускоряване на растежа.
2. Мерките, предвидени в актуализираната средносрочна рамка на правителството за 2016-2018 г., се очаква да имат основно социален ефект и краткосрочно влияние върху икономическия растеж чрез създаване на по-голямо търсене. Към този тип мерки се причисляват най-вече повишаване на пенсиите и минималната работна заплата през периода до 2018 г. От друга страна, предвидените през 2017 и 2018 г. повишения на осигурителните ставки ще допринесат за подобряване на дългосрочната устойчивост на публичните финанси. Те обаче биха могли да окажат негативно въздействие върху търсенето на труд и дела на неформалната икономика в страната.
3. Налице са основания да твърдим, че средносрочните политики, заложи в във фискалната рамка, няма да доведат до съществени промени във вътрешната среда по отношение на факторите на растежа. Аргументите са следните:
 - а) заложените политики в средносрочната фискална рамка за периода 2016-2018 г., като повишение на акцизите, увеличаване на

стандартите за финансиране на образованието и т.н., ще имат по-скоро краткосрочен ефект върху търсенето;

б) предвиденото повишаване на акцизите ще окаже известен натиск върху инфлацията в страната, но не би трябвало да потисне потреблението, поради нееластичността на стоките, върху които се налагат акцизи;

в) увеличението на стандартите за финансиране на дейностите по образованието ще създаде предпоставки за подобряване на качеството на образованието и на човешкия капитал в дългосрочен план;

г) средносрочната бюджетна прогноза на правителството предвижда плавна фискална консолидация, като бюджетният дефицит би трябвало да достигне 1% от БВП през 2018 г. Текущите публични разходи се предвижда да нараснат над 3% номинално през 2016 г., което предвид ниската инфлация ще доведе и до увеличение на дела им в БВП. През следващите години обаче бюджетният дефицит ще намалява плавно като дял от БВП. В същото време през 2016 и 2017 г. публичните инвестиции ще намаляват и ще отбележат ръст едва през 2018 г. и то за да осигурят съфинансиране за усвояването на средствата от ЕС;

д) препоръчителната политика във фискалния сектор в средносрочен и дългосрочен план е за запазване на фискалната стабилност, но при ясно открояване на стимулиращите растежа публични разходи като инвестиции в образованието (подобряване на човешкия капитал – знания, разбиране, умения), здравеопазване (повишаване на производителността на труд и продължителността на живот в добро здраве) и икономическата инфраструктура.

4. Препоръчва се реструктуриране на публичните (текущи и инвестиционни) разходи и радикални промени в четири основни направления:

- образование (с акцент върху училищното образование);
- здравеопазване (развитие на първичната извънболнична медицинска помощ и оптимизиране на болничната мрежа);
- разбиване на монопола на НЗОК;

- пенсионна реформа, отговаряща на демографската структура, с оглед засилване на ролята на втория и третия стълб и намаляване на трансферите от държавния бюджет;
 - икономическа инфраструктура – води (водоснабдяване, канализация, пречистване и хидромелиорации), електропреносна система и транспорт (републиканска пътна мрежа, железопътна инфраструктура, пристанища и летища);
 - по-справедлива и рационална данъчна система – необходими са смели реформи в нормативната уредба на данъчното облагане, които в средносрочен план да доведат до:
 - ✓ постепенно увеличаване на тежестта на подоходното данъчно облагане (чрез преосмисляне на плоския пропорционален данък върху личните доходи, „динамизиране” на корпоративното подоходно облагане и други мерки);
 - ✓ намаляване на тежестта на косвените данъци върху потреблението (възможни са варианти и чрез въвеждане на диференцирана ставка на ДДС и балансирана акцизна политика);
 - ✓ повишаване на значението на имущественото данъчно облагане (чрез разширяване на данъчната основа, прогресивност на данъчното облагане и намаляване на данъчните облекчения).
5. Описаните важни и структуроопределящи реформи трябва да се извършат след внимателна „оценка на въздействието“, доколкото може да се наложи да се избира между временен по-висок дефицит пред дългосрочни ефекти. Във връзка с това би било много полезно, ако оценката на очакваните действителни последици (разходи, ползи и преразпределителни ефекти) от предлаганите/действащите нормативни актове (закони, постановления, наредби и др.) се регламентира и институционализира подобаващо. Това ще гарантира:
- по-добри, по-отговорни и по-прозрачни политически решения;
 - по-малко на брой, по-ясни и по-качествени нормативни актове;
 - достойно (и национално отговорно) участие в нормотворческия процес на ниво ЕС.

6. В по-конкретен план (и относително по-бързо) могат да се предприемат стъпки, които биха имали както положителен фискален ефект, така и няма да окажат негативно влияние върху икономическата активност. Някои от по-важните такива стъпки са:
 - подобряване на технологията на бюджетното прогнозиране и планиране;
 - активно управление на публичната собственост и анализ на дейността на държавното участие в икономическата дейност с оглед нейното минимизиране;
 - търсене на възможности за свиване на текущите разходи (за заплати и текуща издръжка) в публичния сектор. Това се отнася на практика за всички административни звена, но с по-висока тежест в Министерство на отбраната и Министерство на вътрешните работи, където разходите са неоправдано високи;
 - активизиране на процеса на фискална децентрализация.
7. Политиката на привличане на преки чуждестранни инвестиции, без да е специфично ориентирана към паричния сектор, би стабилизирала допълнително и паричната система.
8. Придържането към настоящата политика по външния дълг, характеризираща се с липса на адекватни цели за дългосрочно развитие и ниска прозрачност на използване на акумулирания публичен ресурс, постепенно ще доведе българската икономика до състояние, в което дългът ще стане неконтролируем, а неговото обслужване – невъзможно. Действително, при настоящото равнище и разходи за обслужване на дълга е все още твърде рано да се говори за този етап, но при запазване на тенденциите от изтеклите две години за един обзрим период (5-7 години), може да се предположи, че неблагоприятният сценарий е повече от вероятен.
9. Основно средство за постигане на устойчив икономически растеж е достигане на висок ръст на производителността на използваните производствени фактори, в т.ч. трудовия ресурс. При очертаните трайни дисбаланси в предлагането и търсенето на труд в определени професии и икономически дейности, само високият растеж на производителността на труд ще компенсира нарастването на средната работна заплата през следващите години.

10. Приоритет в правителствената политика трябва да бъде повишаване на ефективното използване на трудовия ресурс, а не толкова намаляване на нивото на безработица в страната (ако тези две цели са алтернативни в някои случаи).
11. България няма дълготрайна визия и стратегия относно миграцията. Необходимо е ясно открояване на приоритетните политики и механизми за намаляване на емиграционните нагласи сред българското население и за трайна трудова интеграция на имигрантите.
12. Създаването на по-добри условия за трудова реализация на регионално ниво чрез намаляване на съществуващите регионални дисбаланси е стъпка към задържане на работната сила в страната.
13. Изборът на по-добър модел на аграрна политика изисква ясна позиция за националните приоритети, доколкото аграрният модел е част от националната доктрина за развитие на България. Развитието на България като производител и износител на аграрни продукти изисква ясен отговор на въпроса при кой от моделите на аграрна политика ефективността ще бъде по-голяма? При производството и износа на земеделски суровини, например зърно, или при производството и износа на традиционни български храни?
14. Изследванията, свързани с произведените аграрни стоки, доказват, че производството на традиционни български храни осигурява в пъти по-голяма добавена стойност. Следователно България би трябвало да се стреми към изграждане на модел на „Средиземноморска диета“ на организацията на производството и търговията с храни.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Владимиров и др. (2000). България след 1997: състояние и тенденции в развитието. С.
- Димитров, Л. (2015). Пазар на труда. – В: Годишен доклад 2015 „Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания“. С.: Горекс Прес.
- Евростат. (2015). Annual net earnings update: 18-12-2015.
- Закон за Българската народна банка.
- Закон за държавния бюджет на Република България за 2016 г. – Държавен вестник, N 96, 09.12. 2015 г.
- Институт за икономически изследвания при БАН – ИИКИ-БАН. (2015). Годишен доклад 2015. http://www.iki.bas.bg/files/Doklad_2015.pdf към 01.04.2016.
- Министерство на земеделието и храните. (2015). Аграрен доклад 2015. <http://www.mzh.government.bg>.
- Министерство на земеделието и храните. (2015). БАНСИК: Заетост и използване на територията през 2015 г. с. 7.
- Министерството на земеделието и храните. (2015). Подробен годишен отчет за изпълнението на програмния бюджет за 2015 г. <http://www.mzh.government.bg>.
- Министерството на земеделието и храните. Агростатистически справочник 2000-2015.
- Министерство на земеделието и храните. Програма за развитие на селските райони (2007-2013 г.). След единадесето изменение. <http://www.mzh.government.bg>.
- Министерство на финансите. (2016). Информационен бюлетин „Бюджетът накратко – 2016“. <http://www.minfin.bg/bg/page/1095>.
- Национален статистически институт. Наблюдение на работната сила. Пазар на труда. www.nsi.bg.
- Национална стратегия за устойчиворазвитие на земеделието в България в периода 2014-2020 г. Под общата редакция на проф. д-р Иван Станков, София, 2013. <https://www.president.bg/docs/1380286308.docx>.
- Несторов, Н. (2015). Изследване на външнотърговската дейност на българските фирми. Доклад от сборник на конференция „Иновациите – двигател за икономически растеж 2015г.“ ВУЗФ, С. http://publications.vuzf.bg/wp-content/uploads/2016/01/on.line_1.pdf към 1.4.2016г.
- Продоволствените ресурси на България при осъществяване на общата селскостопанска политика на ЕС. ст.н.с. д-р Дарина Русчева, ст.н.с. д-р Петко Тодоров и ст.н.с.д-р Саша Грозданова. Проект на Институт за икономически изследвания на БАН 2009 г.
- Тасев, А. Несторов, Н. (2015). Външната търговия като фактор за икономически растеж. Доклад в сборник от международната конференция „Икономически растеж: стимули и ограничители“ ИИКИ-БАН 6-7 октомври 2014г. С. ГорексПрес.
- Янкова Н. и др. (2003). Социално-икономически различия между общините в България. С., с. 9, 166-168.
- Christova-Balkanska, I. (2010). Foreign Direct Investments (FDI) and Remittances from the Bulgarian Labor Migration. Possible Economic Effects on the Diversity and the Development of the Bulgarian Economy. ERI-BAS Chapters. – In:

- Christova-Balkanska, I. (ed.). Sustainable Development and Diversity in Bulgaria, edition 1, chapter 13, p. 181-198.
- Christova-Balkanska, I. (2013). Bulgarian Labour Market and Remittances & Benefits and Losses for the Bulgarian Economy. – В: Посткризисно икономическо развитие на ЕС и България. Международна научна конференция 18-19 октомври 2012, С.: ГорексПрес, с. 341-354.
- De Haas, H. (2010). Migration transitions: a theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration. – International Migration Institute Working Paper 24, University of Oxford. <http://www.imi.ox.ac.uk/publications/wp>.
- European Commission. (2016). Country Report Bulgaria 2016. Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances. Brussels: EC.
- European gastronomic heritage: cultural and educational aspects, Резолюция на Европейския парламент от 12 март 2014 г. (2013/2181(INI)) <http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups>.
- Kiss, A., Vandeplass, A. (2015). Measuring Skills Mismatch. – DG EMPL Analytical Web Note 7/2015, Brussels: EC.
- Marinov, E. (2015). Direction of Bulgarian Foreign Trade – Results of the EU Membership. В сборник с доклади от юбилейна международна научна конференция "Развитието на българската икономика – 25 години между очакванията и реалностите", СА „Д. А. Ценов” – Свищов.
- Rapoport, H. and Docquier, F. (2005). The Economics of Migrants' Remittances. – IZA DP N 1531, p. 39.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. – Journal of the Royal Statistical Society, 48, p. 167-227.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. – Journal of the Royal Statistical Society, 52, p. 214-301.
- Richter, M. and Ruspini, P. An Introduction to Migration and Transnationalism between Switzerland and Bulgaria. – In: Richter, M., Ruspini, P., Mihailov, D., Mintchev, V. and Nollert, M. Migration and transnationalism between Switzerland and Bulgaria. Springer, (forthcoming), p. 25.
- Zareva, I. (2013). Bulgarians in the labour market in Spain. – В: Посткризисно икономическо развитие на ЕС и България. Международна научна конференция 18-19 октомври 2012р С.: ГорексПрес, с. 395-405.

Интернет източници

- <http://www.acca-m-com/katalog1111.php>
- <http://ec.europa.eu/eurostat/database>
- <http://www.bnb.bg/>
- <http://www.dw.com/bg/ползата-от-българите-в-чужбина-а-17451967>, 23.02.2014 (последен достъп на 28.12.2015).
- <http://www.dw.com/bg/ползата-от-българите-в-чужбина-а-17451967>, 23.02.2014 (последен достъп на 28.12.2015).
- <http://www.imf.org/external/np/ms/2015/031315.htm>
- <http://www.minfin.bg/>
- <http://www.mzh.government.bg>
- <http://www.nsi.bg/>